

A SZERB IRODALOM UTJA MAGYARORSZÁGON
1780-1841.

Irta: Fried István

I.

BEVEZETÉS

Széchenyi István egy 1830. október 10-ről keltezett levelében megállapítja, hogy Szerbia s Magyarország érdeke oly szorosan összefonódik, hogy akár akarjuk, akár nem, barátokká kell lennünk. ^① Mennyire igaz a legnagyobb magyarnak ez a megállapítása, ha végigtekintjük történelmünket! II. Béla király, majd a közös harcok Bizánc és az oszmán birodalom ellen, a nikápolyi s a rigómezei csata, Cserni Jován és Segedinac Pero... Kell-e még sorolnunk közös küzdelmeinkből adódó közös hagyományainkat? "Idegen nép hőse is lett büszke hőse a magyarnak"-- énekli a szerb népdalok modorát és stílusát szerencsésen próbáló Arany János, Ady Endre balladahőse Kráľjevíty Marko, Szántó György pedig csak a minap dolgozott föl egy szerb népregét. ^②

A XVII. századtól kezdve aztán még kevésbé "idegen" nép a szerb, a törökök elől hatalmas csapatban menekülő szerbek otthonra találnak Magyarország területén, s ujabbkori kulturájuk bölcsőjét is itt ringatják. Itt alakulnak ki azok a gazdasági-politikai feltételek, melyekből fölfakad a szerb följulás ideológiája; innen rajzanak szét a szerb művészet s tudomány szerény és neves munkásai, kik az egyház kezéből kiragadják a tudás monopóliumát, s az egész társadalom közkincsévé teszik. Magyarország területe nemcsak a magyar nemzetté válás eszméit virágoztatta föl, a szlovákok, a románok s a szerbek is ezen a területen tették meg a nemzeti öntudat fölébresztésére az első lépéseket, sőt itt mondta ki Jan Kollár a szlávok irodalmi kölcsönösségének eleinte messianisztikusnak tűnő ígéit,

Egymás mellett kibontakozó eszmék, kulturák párhuzamos, ám egymást figyelő, egymástól tanuló, olykor egymásba játszó fejlődésének vagyunk tanúi. Pozsony, Pest-Buda, Sopron, Győr, Sárospatak,

Debrecen, Szeged iskolái /liceumai/ mint kultura-átadók, majd a pesti egyetem, a teológiát tanító evangélikus és református liceumok mint öntudatot s kulturát-egyéniiséget formáló tényezők a kultura munkásainak találkozóhelyei s elindítói. A magyar rendi ellenzék nyelvi törekvései, a magyar nyelvújítás nem egyszer "sisakos-pajzsos" vitái, a Nemzeti Színházra irányuló nemzeti igyekezet, Széchenyi István közgazdasági javaslatai pedig az utánzást, ellenkezést, lelkesedést és merev visszautasítást kiváltó tényezők közé tartoznak. Egymás mellett folyó törekvésekről szoltunk, tehát hibás az a fölfogás, mely a magyar följululásnak kizárólag átadó szerepet tulajdonít. Jól tudjuk, hogy a XIX. század 20-as éveiben a kisvárosnak számító Pestről viharzott szét az egész országba a magyar, a szlovák s a szerb nemzeti föltámadás igéje, s a Szén tér és Zöldfa utca közötti néhány száz méteres távolság éppen az állandó találkozást föltételezi. Lehet, hogy ez nem személyes találkozás volt, de a rokon eszmék egy bizonyos ponton egy hangon szoltak meg; Musicki és Berzsenyi, Vörösmarty és Kollár, sőt a román triász és Virág Benedek azonos célért küzdöttek --nem egyszer azonos eszközökkel.

Csak akkor tudjuk helyesen értékelni a följulás nagyobb és kisebb jelentőségü alkotóinak tevékenységét, ha mellérendelt s nem alárendelt viszonylatokban gondolkodunk.

Dolgozatunk azt a vélt tüzi ki, hogy a szerb irodalom magyarországi /ezen belül szorosabb értelemben vett: MAGYAR/ jelenlétét vizsgálja a felvilágosodás s a reformkornak a Pesti Hirlap megjelenéséig ivelő szakaszában. Azt szeretnők bebizonyítani, hogy hazánk területén minden kultura egyszerre játszotta az átadó s az átvevő szerepét; hogy szüntelen kölcsönhatásban nőtt magasra s bomlott --éppen a szüntelen kölcsönhatások miatt-- ezerszinüre a nemzeti irodalom virága; hogy nem feltétlenül szükséges egy közbeiktatott iro-

dalom ahhoz, hogy egymást megismerjük. Tagadhatatlanul jelentke-
nek a nyelvi nehézségek, de a fejlődés minden korszakában -vala-
mennyi népnél- akadtak olyanok, kik szerbül, románul, szlovákul,
illetve magyarul tudtak. S ha kezdetben a latin, később a német,
kisebb mértékben a francia s az angol nyelv az egymás közötti é-
rintkezést megkönnyítette, ez nem bizonyítja Bécs vagy akár Jena,
Göttinga egyedüli forrás voltát. Szólni kívánunk arról is, hogy
bár a XVIII. században Halle, majd Jena, Göttinga, Tübinga, Bécs
jelentékeny szerepet kap az irodalmi műveltség s az esztétikai
mérce megformálásában, a XIX. században Weimar géniusza magasodik
-fároszul- a formáját, lehetőségeit, céljait kereső kelet-európai
nemzeti irodalmak elé, Kelet sem szorítkozott az átvevő passzivi-
tására, Goethe, Grimm, Brentano, Bowring nem egy tanulmánya, cik-
ke, szindarabja, novellája, antológiája a tamu, hogy Nyugaton szí-
vesen csiszolták tovább Kelet igazgyöngyeit, akár magyar anekdo-
táról, szerb népdalról, cseh mendedről van szó. Európa irodalmát
is megtermékenyítette a kelet-európai kis népek irodalmát és nem-
zetet teremtő vágya, s a német, az angol s a francia művészet el-
képzelhetetlen /Goethe, Mérimée, Scott, Byron, stb./ e kelet-eu-
rópai "hatás" nélkül. Hogy aztán Nyugat-Európa romantikája ismét
-ébresztőleg- visszahasson irodalmunkra.

A szerb irodalom utja a magyar irodalomban-- így fogalmaz-
tuk meg dolgozatunk témáját, s így kívántuk körülhatárolni mended-
nivalónkat is. Bár e téma fejtegetése elképzelhetetlen bizonyos
mértékű "kitekintés" nélkül, a magyar irodalmi s kulturális fejlődésben
mutatkozó szerb jelenségek földerítésével a följobb megfo-
galmazott célkitűzést kívánjuk dokumentálni.

II.

SZERBIA A MAGYAR TÖRTÉNÉSZEK MŰVEIBEN

A török birodalom fokozatos gyengülése s az expanzív cári s Habsburg-törekvések a Balkán elnyomott népei iránt fölkellették az érdeklődést. A Habsburgok többé-kevésbé leszámoltak nyugati hódító terveikkel, a spanyol örökösödési háború, majd a porosz háborúk kudarca előtérbe hozta a keleti politikát, mely a Habsburgok számára az európai szerep visszanyerése szempontjából is fontos volt. Ugyanakkor a cári Oroszország melegvizü tengerre akart kijutni, s miután I. Péter a Balti-tengerig eljutott, utódai a Földközi-tengeren is szerették volna flottájukat hajóztatni. Mindehhez Anglia s Franciaország európai egyensúlyt igénylő politikája is hozzájárult, mely Törökország gyengülését kívánta, hogy saját befolyását, ellenőrzését is erősíthesse evvel; ami annyit is jelentett, hogy nem nézte tulságosan jó szemmel a Habsburg vagy a cári csapatok esetleges balkáni jelenlétét.

Ebben a bonyolult helyzetben fordult a magyar történészekhez Bécs. A magyar király egykori balkáni hódításai miatt jegesen uralkodhat Szerbia vagy Besznia trónján-- ezt a célt kell adatokkal, okmányokkal, szerződésekkel bebizonyítani a magyar történészeknek. E feladatra Pray György látszik a legalkalmasabbnak, ki jezsuita katolicizmusa s konzervatív nemzetszemlélete miatt amúgy is közel áll a bécsi uralkodó körökhöz. 1780. körül kapja a megbízást, s 1783 körül kezdi meg magyarányu kutatásait. Gyümölcse: az 1787-ben elkészülő DE IURE REGNUM HUNGARIAE IN BOSNIAM, SERVIAM ET BULGARIAM. Pray a tőle megszokott nagy apparátussal azt bizonygatja, hogy a nevezett tartományok valamikor a magyar korona "melléktartományai" voltak, s így a mestani magyar királynak joga van visszafoglalni az őt illető örökséget. A mű hatását, jelentőségét kerlatozza, hogy kéziratban maradt, hiszen II. József siker-

teljen hadjáratai után e kérdés egy időre lekerült a napirendről. Ám e mű eljutott Fejér Györgyhez, aki Jankovich Miklósnak ajánlva kiadta, s jellemző, hogy a XIX. század végén az a Thallóczy Lajos ír róla, aki a monarchia boszniai okkupálását akarja igazolni. Bécs eszmái támogatást kívánt a történészekről, s ezt részben meg is kapta, ám ezen túl az érdeklődést is fölébresztette. Horányi Elek irodalom- s tudománytörténeti lexikonjaiban ^② "hungarus"-nak nevez mindenkit, aki a valaha magyar király fennhatósága alá tartozó területen született, így értékeli egyképpen "hungarus"-nak a dalmát vagy a valóban magyar tollforgatókat. Orfelin is "hungarus", bár "gente Illyro-Serbus" /~~Illyro-Serbus~~ nemzetiségére nézve illir-szerb/. Horányi koncepcióján már a fiatal szláv nacionalizmus egyik képviselője, Juraj Ribay csak mosolyogni tud, de még őbenne is él a hungarus-tudat, hiszen ~~bébe~~egyezik ^③ abba, hogy az új kiadásban szerepeljen.

Az érdeklődést a korai magyarországi német lapok is bizonyítják: ^④Windisch 1780-ban adja meg programját. Lapja terveiben szerb történeti tanulmányokat is találunk, s a bécsi sugalmazást érezzük azon a névtelentől származó értekezésen, mely bőven fejtegeti Szerbia állapotát a magyar királyok uralma alatt /Imre, I., Anjou Lajos/^⑤. Ahogy az érdeklődés fenntartását, ~~és~~ ^{szolgálya} ~~és~~ kissé az egzotikusnak tűnő tájra csodálkozással szól W-- a boszniai királyság topográfiai leírásában. ^⑥

Akkor sem érzünk jelentősebb változást, mikor Rajić alapos történeti munkája a magyar nyelvterületen ismertté válik. Rajić három esztendő Sopronban járt iskolába, s itt ismerkedett meg tanárai előadásai s módszerei révén a pietista eszmékkel. Majd Halle-t megkerülve egyenesen Oroszországba érkezett, ahol az orosz fölvilágosodás döbbsentette rá feladataira. Talán itt gondolja végig a szerb nép helota-létének hosszú évszázadait /Winter

professzor találó szavaival szólva⁷, s itt döbben rá föladatára: föl kell deríteni az éji homályban bujdokló régé szerb dicsőséget. Történeti munkájában Dusan egykori hatalmas birodalmának leírásával, a török elleni küzdelmek ecsetelésével akarta nemzetét ébreszteni. Ez a törekvése eddig nem méltányolt, ám igen jelentékeny visszhangra talált a -mutatis mutandis- hasonló törekvésü, ám a Magyarországon⁸ magyarokat közvetlenebbül sújtó habsburgi elnyomás miatt félénkebben szóló magyar irótársadalomnál. Horányi Elekkel közvetlen kapcsolatban állt, a Horányi-Rajic'-levelezés⁹ eddig ismert darabja a szerb-magyar kapcsolatok fontos láncszeme. Hogy Horányi a cseh tudósokkal milyen összeköttetésben állt, arról szóltunk. Tág értelmezésü "hungarus"-eszméje tette számára lehetővé, hogy cseh és szerb tudósokkal ilyen jó viszonyban lehessen. Tudománytörténeti lexikonja új kiadását nagy szorgalommal készítette elő, Kollár Ádám Ferenc, Orczy Lőrinc, Ráday Gedeon mellett Jovan Rajic' is segítségére volt. Talán Pray jezsuita elfogultságával szembenálló türelmessége tette lehetővé, hogy a kitűnő szerb történetirót legkitűnőbb barátjának nevezze /praestantissimus Amicus noster Ioannes Raich/, s történeti munkásságáról a legnagyobb elismerés hangján nyilatkozzék. Más kérdés, ~~mi~~ mennyire játszott közre Horányi Elek óvatossága, hogy éppen Brankovic' Györgyről, egy előző kor jeles történetirójáról közli szó szerint Rajic' levelét. Brankovic' szereplésének, sorsának föltárása ugyanis kissé kínos lehetett a Habsburg-háznak, mely saját szűkkörű politikai céljainak megfelelően tárogatta, illetve száműzte a szerb szabadság ügyének ezt az ellentmondásokkal teli harcosát. Hogy Rajic' levelét az óvatosság vagy a tudós baráttal való büszkélkedés, a szerénység vagy a kellemetlen feladat elhárítása tette közzé, ez vitatható. Mindenesetre Batsányi-t ugyancsak e kötetben értékeli Horányi--tárgyilagosan.

Valószínűleg Horányi tekintélye járult hozzá ilyen nagy mértékben Rajic' nevének s munkájának elterjedéséhez. Schedius Lajos mindenesetre ahhoz a baráti-tudósi körhöz tartozott, melyben Kovachich, Koppi s Horányi számítottak a legnagyobb tekintélynek, s talán nem tévedünk, ha a Schedius kiadásában megjelent Literarischer Anzeiger für Ungarn-ban nyomdafestéket látott szerb történetnek is ebből a körből keressük szerzőjét.⁽⁴¹⁾ Schedius ugyan a Jenai Allgemeine Zeitung-ot tekintette példaképnek, de a hazai kultúra terjesztését tűzte ki célul.⁽⁴²⁾ Az idegen formát hazai tartalommal töltötte meg, s a német nyelvűségét is gyakorlati célból választotta. A külföldiek, elsősorban a magyarországi ügyekről gyakran oly tévesen értesülő német nyelvterületnek óhajt pontosabb felvilágosítással szolgálni. E szerb történet -a lap többi cikkeihez viszonyítva- rendkívül terjedelmes, s a forrásmunkákat tekintve igen alapos: Brankovic', Rajic', Gebhardi, sőt a cseh Durich és Dobrowsky' nevét is olvashatjuk. Az értekezés tisztázni kívánja a szerb nép helyét a szláv néptörzsekben /Völker-Stamm, régi települési helyét, nevének eredetét, történetét is föl akarja deríteni, s a jelenlegi Szerbia s Bosznia földrajzával is szolgál. Talán célzatosan szól a magyar uralom türelmes álláspontjáról a görög keleti vallással szemben. Majd megállapítja, hogy a szerb nemzet /Nation/ most Szerbián kívül létezik, s szemléletének nemesen fölvilágosodott voltát árulja el, mikor e tanulságról szól: "die Serwier sind unsere Mit-Bürger, Mit-Streiter, Mit-Brüder geworden". A Natio Hungarica egységét, a különféle nemzetiségek testvéri együttélését a felvilágosodás humanizmusa még természetesnek tartotta. Nem ékelődtek még a polgári nemzet piacért, termelési egyeduradalomért folytatott harcai, sem az asszimilálás olykor erőszakos kísérletei népek, nemzetek közé. A racionalizmus higgadt, tárgyilagos elve, a jozefinista türelmesség

vallási s nemzeti tekintetben egyaránt megmutatkozó józansága határozta meg Koppi Károlyék nemzetpolitikai elveit, s ez csak helyenként párosult Habsburg-ellenességgel.

E pesti körnek eszmében, elgondolásban rokon tagja Engel János Jakab, kinek értékelésével, cseh s szerb kapcsolatainak alapos földerítésével még adósunk a magyar történetírás⁽¹³⁾. Engel 1770-ben született Lőcsén, ahol három nyelv: a magyar, a német s a szlovák egyfokmán fölhangzott a szülői s a rokoni-baráti házakban. Innen a magyar diéta városába került, Pozsonyba, ahol a latin nyelv országszerte elismert oktatása mellett további magyar, német és szlovák anyanyelvű ifjak társaságát élvezhette, ám Pozsony iskolái számos cseh és szerb ifjunak is szolgáltatták a neohumanista elveket. Utja Göttinga egyetemére s végül Bécsbe vezetett. Az életut egészen vázlatos fölrajzolása érteti meg velünk, hogy miért Engel az, aki a szlovén vagy a cseh fölujulás tudósaihoz épp úgy megtalálja az utat, mint a pesti egyetemi körökhöz, vagy a kulturaközvetítést egy életen szolgáló Romy Károly György-höz. Bécsben központi szerepe van, tulajdonképpen az erdélyi kancellária tisztviselője, tehát a Habsburgok fizetett alkalmazottja. Ezért tolla szabadsága erősen korlátozott. 1801-ben jelent meg Halle-ban Szerbia s Bosznia történetéről szóló munkája, melyhez jelentékeny előtanulmányokat végzett. Érintkezésbe lépett a szlavisztika atyjával, a cseh Dobrovský-val, kitől a szerb szó etimológiáját kérdezi, majd irodalmat kér tőle⁽¹⁴⁾; Stratimirović-tal, kitől szerb történelmi studiumaiban kéri segítségét. 1799. telét, de még az 1800-as esztendő nagy részét is a szerb kutatásoknak szenteli. Ugyanakkor, amikor Dobrovský szlavisztikai kutatásokban segíti, a magyar mesék és mondák problémájában viszont Engel támogatását kéri⁽¹⁵⁾. Dobrovský itt vallomás-szerű levelében vallja meg, hogy félig magyarnak érzi magát /persze, csupán a föl-

világosodás schilleri: Sei^d umschlungen, Millionen!- szép eszmé-
jét látjuk Dobrovsky nyilatkozatában/. Grimm kérését tolmácsol-
ja a magyar mesék és mondák ügyében, majd annak a kornak lelke-
sedésével folytatja, mely még tudott őszintén örülni a szomszéd
nép sikereinek: Agitur hic de gloria Madyarorum! Engel Bécsben
a másik jelentős szlavistával, a szlovén följululás polémiára
mindig kész vezéralakjával, Kopitár-ral is találkozik. Kopitár
Dobrovsky-hoz írott levelében mint derék és tevékeny /brav und
thätig/ férfiról beszél róla. ⁽¹⁶⁾

Engel történeti műve azonban nem váltotta be a hozzáfü-
zött reményeket. Említettük, hogy véleményét az udvarnak kellett
alárendelnie, s a balkáni expanzió terveiről az udvar egyáltalá-
ban nem mondott le. Így kell értékelnünk Dobrovsky-nak azt a
méltatlankodó kijelenkedését, hogy azért nem bírálja e történeti
munkát, mivel ^{Szerbiát} a magyar birodalom "melléktartományaként" /Neben-
land/ tárgyalja, s Engel udvartól való függőségét ezuttal nem
veszi tekintetbe, ^{ny}ígerületen kifakad a magyarok ellen. ⁽¹⁷⁾

Az udvar igényeihez szabott történetíráson kívül volt En-
gel művének egy másik hibája is. Tulajdonképpen Rajić ⁽¹⁸⁾ munkáját
kivonatolta. A kor történetírásának általában még nem erőssége
az önálló földolgozás; az adatgyűjtés, az okmánytár vagy az anna-
les-szerű száraz krónika a kedvelt s a kultivált műfaj. Engel
sem emelkedik felül a kor történetírásán, s ez a "kényes"-nek
mutatkozó téma így kényelmes megoldásra lelt avval, hogy nem ön-
álló munkát adott. Humanista céljai azonban átütnek munkája lap-
jain: "Freundschaft, Bruderliebe und Bürger-Sinn muss die Ungern
mit ihr, muss alle verschiedene Nationen in der Ungrischen Erb-
länⁿdern an einem harmonischen Ganzen verbinden. Lässt sich doch
die Nothwendigkeit hie von selbst aus der Serwischen Geschichte
lernen". ⁽¹⁹⁾

Dobrovsky pillanatnyi ingerültsége nem jelentette Engel-
lel való kapcsolatainak megszakítását, hiszen a történész köz-
vetíti a cseh tudós számára a varsói Tudós Társaság diplomáját.
Engel halálakor így ítélkezik Kopitar /s ezt nyilván Dobrovsky
is elfogadja/: Fuit... compiler et declamator. ⁽²⁰⁾

Engel fölvilágosodott humanizmusa azonban -kompilációja
ellenére- is hatott, tekintélyét a pesti tudós körök, elsősorban
Schedius vitathatatlanak tartották. Engel törekvései bécsi szol-
gálatára s helyhez kötöttsége miatt Schedius életművében reali-
zálódnak s telnek meg értelemmel. Schedius Engel-hez hasonló pá-
lyát futott be. Győri polgárcsaládból származott, s Pozsonyon
és Sopronon keresztül jutott Göttingába. De akkor már Voltaire-t
s Rousseau-t ismerte, az ő élménye a klasszika-filológia ujsze-
rű értelmezése. 24 éves, mikor a pesti egyetem esztétika tanára-
vá nevezik ki. A pesti irodalmi körök hamar befogadják, s mérsé-
kelt álláspontja ellenére Kármán Józseffel s a honorációr-értel-
miséggel halad együtt. Egyetemi előadásai nem csupán göttingai
mestereinek hávány visszfényei. Ha esztétikai rendszerében önál-
lótlan is, a példákban, az elemzésekben egyéni utakon jár még
akkor is, ha az egyetemi fölöttesei rosszallását vonja maga után.
Mikes Kelemen, Kazinczy, Verseggy neve először az ^yszájából hang-
zott el az egyetem falai között. Ahhoz az értelmiségi-polgári ré-
teghez tartozik, melynek a jozefinista türelmesség s a felvilá-
gozás államelmélete szabja meg az irányt. Az ország többnyel-
vűségét egy német lappal akarja áthidalni, s a különféle népek
törekvéseit, tudományos készülődéseit egy folyóiratba akarja
összpontosítani. Olyan orgánus szervezését vállalja, mely az e-
gész országnak, valamennyi tollforgató s olvasó számára készül.
Nemzedéke a polihisztorok, a tág érdeklődésű s gyakorlatias író-
tudósok eszményét követte, ő maga is foglalkozott a földrajztól

sok mindenrel

a tanterv-készítésig, az esztétikától az egyházszervezésig. Lapjának bekészöntője meghatározza a közlendő értekezések tárgykörét. Többek között ezeket írja: "Auch Aufsätze über die zunächst angränzenden Länder, von denen der europäische Gelehrte wieder nur meist durch uns genaue Nachrichten erhalten kann, zb. Bosnien, SERVIEN, Walachey u.s.w. gehören zu den Umfange dieser Blätter".

/A mi kiemelésünk Féljé²²/. Érdeklődése nyilván abban a társaságban keletkezett, melyet Horányi, Koppi s Kovachich neve fémjelez, de a társaságnak a Martinevics-összeesküvés okozta széthullása s erőszakos szétbontása után is őrzi ezt az érdeklődést, sőt az évek alatt egyre erősödött. Hogy soha nem tagadta meg, azt a román Sinkai Györggyel s a szlovák Kellár Jánossal való későbbi kapcsolata is tanúsítja. Ezekután nem csodálkozhatunk, ha előfizetői többek között Zágráb, Bécs, Karlóca értelmiségéből kerülnek ki. Egyedül Karlócán 13-an rendelték meg a lapot, közöttük Stratimirovic metropolita és környezete. De az előfizetők között a magyar nemességet nyert, de szívében s későbbi adományaiban és végrendeletében szerb hazafi, Tököly Szávát is ott találjuk. Schedius kielégítette a közváramozást. Bőven foglalkozott a magyar irodalommal /Kisfaludy, Baróti Szabó, Virág Benedek, Dugonics, Csokonai/, helyet biztosított a magyarországi német nyelvjárás-kutatásnak; teret engedett a gyakorlatiasabb tudományoknak, a pedagógiának, a hazafias intézmények népszerűsítésének. Emellett megjelenik a szerb történelem, Lazarevic Versuch über den Ursprung des Königreichs Serbiens címen értekezik²³, s előbb csupán rövid hír, majd 4 oldalas nekrológ formájában emlékeznek meg Jovan Rajic haláláról /Az irodalmi tárgyú cikkekről később írunk/. Jovan Rajic életét a teljes részletességében ismerhette meg az olvasó, de rokonszenves jellemét is élénk állítja, mit műveinek bibliografikus fölsorolása követ.²⁴

Schedius folyóirata a kor legszínvonalasabb magyarországi lapja, még Németországban is megbeszélést szerzett szerkesztőjének. Megszűnése egy nagyszerű törekvés elhalását jelentette. Megjelent három évfolyámában a kor legjelentősebb tudósai kaptak megjelenési lehetőséget. Szerb szempontból különösen jelentős, mert a szerb történelem önálló fölfogásu fejtegetése először juthatott országos nyilvánosságra. A lap megjelenése, az abban biztosított publikálási lehetőség a karlócai kört is megmozgatta, hiszen Stratimirović és Engel levelezésében szó esik a Zeitschriftben elhelyezendő szerb történeti tárgy tanulmányokról. Schedius enciklopédikus érdeklődése s tárgyilagossága pedig szívesen látott a beköszöntőben beharangozott önálló fölfogásu munkákat. Schedius nemzet-eszménye a XIX. század elején még nagyjából a Horányi Eleké. Irói lexikonát ugyanolyan tágra nyitja, mint Horányi tette, hivatkozik is eleget Horányi könyveire. Comenius-t nyilván sárospataki tartózkodása miatt- ugyanugy "hungarus"-nak tartja, mint pl. Georgijević-t, a XVI. század egyik orientalista tudósát. Horányi Eleket idézi Branković Györggyel kapcsolatban. Természetes tehát, hogy Jovan Rajić, Obradović, Orfelin, Mrazović, Muškatirović neve előfordul a gyűjteményben. Szinte minden szerb írástudó nevével találkozunk, csak éppen Mušicki-ével nem. Hogy ennek Schedius feledékenysége az oka csupán, azt más adattal is bizonyíthatjuk. A szerb irodalomhoz hasonlóan valamennyi szlovák írástudó nevét is föllelhetjük Schedius kéziratában, Tablic-ét is, de a nála a korban -magyarországi körökben- nevezetesebb Palkević-ét nem. A lexikon a XIX. század első esztendeiben készülhetett, bár későbbi pótlások, betoldások, adatok bőven szereplnek. Az utolsó betoldás a Tudományos Gyűjtemény 1822. május havi kötetére utal Berzeviczy Gergellyel kapcsolatban. E névtár talán csak azért tanulságos, mert elárulja a "hungarus-tudat" továbbélését s azt,

kit tartottak nyilván a szerb tudománytörténetből a magyar tudósok.

E hungarus-tudat igen erősen tartja magát a tizes években, sőt a nyelvharcok, a nemzeti torzszalkodások idején sem vész el teljesen. Ezért van helye Magyarországnak /Hungaria/ legkiválóbb egyéniségeit értékelő "Nemzeti Plutárkus"-ban Jovan Rajić-nak. ⁽²⁷⁾ Bár hangsúlyozzák a szerzők, hogy Rajić "a szerviaiak előtt örökre emlékezetes". Életének részletes ismertetését fölhasználják a felvilágosodás eszméinek terjesztésére. "A felekezete között megrögzött régi bal vélekedések, babonaságok és rossz szokások s visszaélések ellen... igen szabadon beszélt"--dicsérik. Kiemelik "nemes jellem"-ét, "nagy bátorság"-át s "hosszutűrés"-ét, s az egyházi reakció áldozataként szólnak róla. Életműve vezérlőgondolataként "a maga tulajdon Nemzetének kimivelését" s pallérozását tüntetik föl. Műveinek bibliografikus fölserolásával folytatják értekezésüket. "Munkáit... Tóth Nyelven írta, tisztán olyan dialektuson, mint a vallási könyvekben szokás írni", ám orosz s szerb szavakkal elegyítette olvasóközönsége kedvéért.- állapítják meg nyelvéről. Megállapításaik helyetállóságát egy Šafárik idézettel bizonyítjuk, a Budán megjelent szláv irodalomtörténetben olvashatjuk Rajić-ról: "sein Kirchenslawisch ist nicht rein, sondern stark mit Russismen und Serbismen versetzt, weil Raić sein Werk auch andern Slawen, namentlich der Russen... zugänglich machen wollte". ⁽²⁸⁾ Kölesy és Melczer tárgyalásos, fölvilágosított szellemű értekezésével zárjuk a sort, mely-lyel Rajić magyarországi elterjedettségét véltük bizonyítani. A szerb történeti kutatás s e nagy egyéniség irodalma számottévó, még akkor is, ha Bécs korlátozta a szerzők akaratát, kutatásait. Szerbia megjelent a magyar történeti irodalomban, mely később újabb művek forrásául szolgált.

III.

A SZERB IRODALOM JELENTKEZÉSE A MAGYAR IRODALOMBAN

Pest-Budán s a Duna menti néhány kisebb s nagyobb városban jelentős számú s vagyoni szerb polgárság /kereskedő-réteg/ élt, a Határőrvidéken pedig igen fontos szerepet betöltő katonatisztek őrizték a szerb szót. Ezek gyermekeinek nemigen akadt szerb iskola, ezért másvallású iskolába kényszerültek. Katolikus gimnáziumba nem szívesen adták gyermeküket, féltek az uralkodó pártfogolta egyház uniós törekvéseitől. Ez az oka annak, hogy inkább a nagy tekintéllyel s külföldi egyetemet végzett tanárokkal büszkélkedhető protestáns liceumokban, főiskolákban találkozunk szerb diákokkal. Pozsony, Győr, Modor, Sopron, Sárospatak, Debrecen, Késmárk, Selmezbánya és Szeged, e városok iskolái tele vannak szerb diákokkal, kik itt kapják meg az általános műveltség alapjait. Az iskolák jóhírére jellemző, hogy a szerb egyháznagyok szívesen alkalmazzák pl. az evangélikus liceumok diákjait /a legszívesebben a szlovákokat/ titkárul, megbiznak bennük s fontos feladataik^① elvégzésével tisztelik meg őket.^②

A szerb irodalom mégsem e diákok révén jut el a magyar irodalomba, bár Pozsony vagy Sárospatak könyvtára tartalmaz ugyan "serbica"-anyagot;^③ az egyházi szerb nehézkessége s az e nyelven született XVIII. századi szerb irodalom egyházi jellege nem érdekli a magyar olvasóközönséget, mely világi irodalomra éhes. A szerb s általában a görög keleti kereskedők nagy szerepet játszanak az egyes Duna menti városok fejlődésében, ők a lebonyolítói a keleti kereskedelemnek.^④ A XVIII. században ugyan állandósul a városi belháború az élelmes kereskedők s a letelepedettek, a polgárjoggal rendelkező városi lakosok között, a szerbek szerepe egyre nő, a Jókai megírta Brazovics Athanáz-ok a városok történetírásában egyre több lapot igényelnek. Nyelvi és vallási /ez

utábbi még erősebb/ különbségek zárják el egymástól a polgárokat, a szerb egyházfő hatalma, világi tekintélye rendkívül erős. E kereskedő-réteg majd csak a XVIII. század végén rendelkezik olyan értelmiséggel, mely önálló mondanivalóju irodalom kifejlesztésére vállalkozhat, e rétegnek sincs olyan jellegű irodalma, mely a magyar olvasóközönséget újat s jelentőset adhatna. Az Egyetemi Nyomda majd 1803-tól kezdi el ontani a szerb irodalmi könyveket, melyekre már érdemes fölfigyelni, hogy 38 éven belül 238 könyvet adjon a szerb könyveket olvasók kezébe. ^⑤

A szerb irodalommal való ismerkedés a legmeglepőbb uton indul meg. A népköltészet útján. Ez azért olyan meglepő, mert a magyar irodalom éppen a nyelvművelés, a tudományszervezés s a szabadkőműves-felvilágosodott eszmék irodalmi formáit kereste. A konzervatív beállítottságu írók, mint Gvadányi, Dugonics képviselték a nemesi jellegű népiesség egyfajta irányzatát, s a németes dalköltészet művelői előtt igen csak gyanus volt ez a fajta népiesség. Persze, a provinciális, maradi jellegű Etelka, a népi izeket is tartalmazó Gvadányi-poéma nem tekinthető az igazi népiesség képviselőjének, annak valódi voltához Csokonai vagy Fazekas sokkal közelebb jutott. De ^{az} irodalmi életünket irányító, közvéleményt meghatározó elvek szerint a népiességnek még ez a formája is káros, gondoljunk Kazinczy vagy Kölcsey Csokonait idegesen elutasító véleményére.

És mégis... A szerb népköltészet hatol be elsőnek a magyar irodalomba, nem német közvetítéssel, hanem önállóan, egyedül-- és váratlanul. Kazinczy Ferenc testvére, László lenn katonáskodik a határszélen. Többször ír Belgrád váráról, megcsillantja egy délvidéki ut lehetőségét, ^⑥ s aztán -említettük: váratlanul egy "rátz nótát" küld testvérének: "Egy hegy alatt, az árnyékban,

egy ferrás mellett őrizte Ferkó juhait-- Egy Leányka kérdi tölle⁴ miért sir-- Hogyne sirnék, mikor az én Atyám az Anyámmal, én pedig ilyen iffiu magam hálek-- Ne sirj: jöjj estve hezzám és hálj velem, de mikor a Sövényen által jössz, ne lármáz, az ablak alatt ne susogj, az Ajtónál ne zörgess, a Pitvarnál ne kopogj-- Estve mindjárt hezzá indul: a Karó alatta le törik, az ablak nyilva /!/ az küszöbön meg botlik, a pitvarba egy vizes vedret fel düt, a veder a Fazekakat öszve töri; történik, hogy egy Öreg a tűz mellett fekszik azon keresztül esik, az Öreget a tűzbe taszítja, akinek a szakállá meg gyul, ótani akarja, a házat meg gyutya, s így el szökik. Alles sehr einfälltig^③". Nem tudjuk, Kazinczy hogyan fogadta e közlést. Nála sokkal nyersebb, a katonaélethez szokott öccse azonban nem hagyja szóttanul: "Hát az én kis Rátz darabom ki dolgozására nem kapsz időt? Meg vallem, hogy azt igen szeretném látni, mert Rátzul igen szép^④". Nincsenek meg Kazinczy Ferenc válaszhai katona-öccse sürgetéseire. Hogy mégis reagálhatott e levélre, azt László következő irásából olvashatjuk ki: "Tehát érzed te is a Rátz Nótának szépeségét". Majd buzdítja a kidolgozásra, reméli, hogy megjön hezzá a hangulata^⑤. Sem a téma, sem a versforma megjelölésének hiánya nem ösztökélhette Ferencet, s így bátran föltételezhetjük, hogy nem támadt később sem hangulata a nótá kidolgozására. Bár távol állt tőle a népdal stílusa, maga megpróbálkozott vele. Keresztes Bálint-jában helyenként ügyesen használja a népi elemeket, a vers első sorai meglepő beleélőkészségről tanuskodnak, ám a vers egésze tudatos műköltői alkotás, nem egy helyen az ifju költő bántó keresettségé tünik elénk. Kazinczy e korabeli stílusát jobban szemlélteti A tavaszhoz c. verse, melynek formai tökéletlensége magát, a költőt is bántja. Viszont a fentebb stíl teljes fegyverzetében mutatja "A tanítvány" c. költeménye, melynek klasszikus metruma

a németes dalköltészet lágyságával, olvatag érzelmességével párosul. Mindezeket figyelembe véve kockáztatjuk meg még egyszer föltételezésünket, hogy Kazinczy nem fordította le az öccse küldötte dalt. A dal mégis bevonult a magyar irodalomba, ha közvetetten is. Ez az a dal, mely Kazinczy figyelmét fölhevítette a szerb népdalokra, s nem tekinthetjük a véletlen pusztá játéknak, hogy nem egészen egy esztendővel a nóta megismerése után lefordítja a Hasanaginicát. Pukánszky Béla ⁽¹⁰⁾ föltételezi, hogy Herder gyűjteménye révén jutott Kazinczy Goethe átköltéséhez. Ennek nagy a valószínűsége, mert Goethe mellett Herder-nek is nagy volt a tekintélye Kazinczy előtt, már 1793-ban fordított Herder műveiből, Daykával pedig 1 esztendővel utóbb versengve olvasták Weimar legnagyobb fiának dalait. De: öccse szerb népdala Mélkül a fentebb stilben költő Kazinczy vajon épp e verset választotta volna ki? Fölfigyelt volna-e -talán elsőnek Európában- e dalra, ha öccse sürgető figyelmeztetései nem sugják a fülébe a szerb dalok szépségét? Hogy nem öccse szerb dalát fordította, hanem Goethe-ét, azt irodalmi-esztétikai elvéből könnyen magyarázhatjuk, maga a fordítás sem tartozik legsikerültebb tolmácsolásai közé. "Vette e kemény szót a kegyes nő, S elfagy minden vére ijedtében"-- érezhetően erőltetett a fordítás. "Homlokát megcsóklá" írja később, majd "Orcáját megcsóklá"--hangzik újra, Kazinczy későbbi fordításaiban ilyen erőszakolt megoldások nincsenek. Ha tudatosan kereste is a germanizmusokat vagy gallicizmusokat, nyelvbővítő, nyelvszépítő törekvéseit elősegíteni akarva, metrikailag nem engedékeny, időmértékes versei szinte kifogástalanok. Itt pedig még a trocheusok is meg-megdöccennek. Kazinczy nem népdalt fordított, hanem Goethe átköltését, ki Fortis olasz prózáját tolmácsolta tizes trocheusokban. Hogy ez nem a szerb népköl-

tészet versformája, hanem Goethe-é, azt még Karadžić Vuk ellenében is csak Székács József hirdette. A Poétai Berek nyomán népszerűvé vált vers azonban megteremtette a szerbus manier iskoláját, s a szerb népköltészet megismerését mintegy "kötelező olvasmánnyá", a versforma művelését pedig Petőfi Sándorig kötelező poétai gyakorlattá tette. A költők a rimtelen, tizes trocheust szerb népköltészeti sajátosságnak hitték, a költői anyag s forma gyarapítását vélték fölhasználásában. Horváth János találó megállapítása szerint: "E versformával a gondolat- és mondat szerkezet bizonyos sablonos és jól felismerhető népiessége jár együtt: a gondolatmenet egybeolvadó folytonossága helyett egymásmellé rakott gondolattagok, kötőszók s általában a beszéd kapcsoló formái helyett önállóan egymás után lépdelő mondatok, melyeknek összetapadása, egy-egészbe ömlése csak a felvevő tudatban megy végbe".

S a szerb népköltészet -mert végző fekon 1789-ben Kazinczy szándéka szerint a szerb népköltészetet tolmácsolta- fordításával párhuzamosan jelentkezik a népköltészet elutasítása is. Verseggy Ferenc talán ugyanabból a Herder-kötetből ismerkedett meg a szerb népköltészettel. S ha Kazinczy a provincializmus elleni küzdelemben olykor az igazi népiességet is támadta, Verseggy teljes egészében a göttingai Hainbund hiveül szegődött, a németes dalköltészetnek egy időben szinte szolgai fordítója, legfeljebb átköltője volt. A verset a zenei hangzásnak rendelte alá, s megvetéssel nyilatkozott a falusi egyházi s világi nép "dudolásai"ról. A falusi kántor egy később irt elbeszélő költeményének nevetséges hőse lesz. Milyen messze visz majd az irodalmi fejlődés, mikor épp a falusi kántorok, jegyzők nótáit kottázgatják a gyűjtők!

Verseggy így folytatja fejtegetését: "hatalmasan szokta

az érzékeny füleket a monotonia avagy egyhangúság sérteni". Erre olyan -Verseghyre jellemzően zenei- példát hoz, "melynek első része hat és második része ismét hat taktusból és mind a két résznek az utolsó taktusa TÖKÉLETESEN EGYENLŐ /Verseghy kiemelése/ cadentiából áll". Ilyennek tartja a szerbek "nationalis" nótáit, melyekre a "köz nép tántzolni szokott". Ugyanilyen okok miatt ítéli el Gyöngyösy négysarku tizenkettőseit, s írja meg említett Rikóti Mátyás-ában azok paródiáját.

Verseghy elutasítása a vélt egyhanguságnak, a népdalnak s nem a szerb népdalnak szól. Ő volt az, aki a Martinovics-összeesküvés egyik forradalmi dalát, a horvátok s a magyarok összefogását zengő éneket lefordította.

Gvadányi ugyan az Omnis mutatio periculosa zászlaját lobgattatta meg, de nyitott szemmel járt, az élet ferde s érdekes jelenségeit eredeti humorral írta meg. Így történt, hogy a tabáni szerb bíró temetéséről etnográfiai érdekességű részletet találunk falusi nótáriusában. Az életnek visszatetsző s mulatságos pillanatait örökíti meg némi szatirikus színezettel, megemlékezve arról is, hogy "Mesterek, deákok itten énekeltek".⁽¹⁴⁾

Ennél érdekesebb s jelentősebb Sándor István híradása a szerb népdalról. Sándor István nemzetiségi s szomszéd népi érdeklődése rendkívül figyelemre méltó. Másutt említettük jövevényszó-kutatásait.⁽¹⁵⁾ Itt nincs terünk arra, hogy Dobrovsky cseh irodalom-történetéről írt sorait méltassuk.⁽¹⁶⁾ Elve, mely megkülönbözteti a "patriotizmus"-t, a dicséretes hazaszeretetet a nacionalizmustól /melynek jellemzője a "szomszédgyűlölés"/, feltűnő-- Kazinczy előtt jónéhány esztendővel.⁽¹⁷⁾

"A keserves Énekek dalolását az Eleink szint úgy gyakorlották -állapítja meg-, valamint ez a máj Rátzoknál még szokásban.

-16-

vagyon". Ezután elbeszéli, hogy a szerb ifju szabad idejében szívesen dalolja el a régi hősökről szóló dalokat. "Kralovits Marko, azaz Márk Szerbiai vagy is Rátzországi Királyfi" emlékét könnyes szemmel őrzik. Mondják, hogy a királyfi a hősök közé tartozott, küzdött a XIV. században a törökök ellen, de törbe csalták s elesett. A szerb énekekben Hunyadi Jánost is emlegetik Jankula néven, ami annyit tesz, mint Janko-- írja a továbbiakban Sándor István. ⁽¹⁸⁾ Felvidéki származása bizonyossá teszi, hogy tudott valamilyen szláv nyelvet, érdeklődését így Nyitra megyéből hozhatta magával. Nagyszombaton egyetemi hallgató, itt esetleg találkozhatott szerb diákokkal is, 1784. körül költözött Bécsbe. Honnan tudott a szerb népdalekről? Itt csak találgatásokra vagyunk utalva. Herder vagy Goethe munkássága révén? Nem, hiszen a minden szlavisztikai probléma után érdeklődő, friss szellemű s minden szláv jelenséget értékelő és számon tartó Kopitar még 1811. novemberében is így ír Mušicki-nak: "Das sogenannte Morlakische Lied... hat eine Tiefe der Empfindung, ~~de~~ erschütterte: nur konnte ich das ot sztüda ~~der~~ Frau des Asanaga mir so wenig erklären, als Abate Fortis: welche Scham /sztüd/ konnte die Frau abhalten ihren Mann zu besuchen, ~~de~~ Mutter und Schwester besuchen? Wer war Králjevich Marko? Oder geben sie selbst vielleicht einst Volksgesänge ~~aus~~ heraus". ⁽¹⁹⁾ Kopitar ideges sürgetése, kérdései arról tanuskodnak, hogy 1811-ben még nem foglalkozott ^{a népdalokkal}, nem tudott az igazi szerb népdalokról. Ugyanígy Dobrovský is Fortás, majd Herder nyomán vesz tudomást a szerb népköltészetéről, ⁽²⁰⁾ nem is szólva a szlovák irodalomról, mely Rožnay tolmácsolása után csak Karadžić Vuk- kötetéről ad kissé megkésett tudósítást. ⁽²¹⁾ Joggal kérdezhetjük, miféle kerülőúton jutott el Sándor Istvánig a szerb hősi ének? Ki tudósíthatta Kopitar tudomásul vétele előtt tiz esztendővel?

A Sándor Istvánról irandó monográfiának e kérdésre is felel-

nie kell. Az bizonyosnak látszik, hogy nem feltétlen német, illetve bécsi forrásból kell a magyar írástudó szláv irodalmi érdeklődésének és tudásának merítenie. Kazinczy a bizonyíték, hogy rejtett utakon is megtalálta a szerb irodalom a magyar érdeklődőt. Bár nem tartozik a népköltészet tárgykörébe, itt emlékezünk meg arról, hogy Schedius lapjai tudomásul vették és méltatták a szerb irodalom első jelentősebb, Magyarországhoz kötött kísérleteit is. ⁽²²⁾ Már korán tudósítanak a karlócai iskoláról, mint a szerb művelődés egyik fellelegváráról, de a Zeitschrift méltatja Putnik Budán, 1800-ban kiadott szerb tanítókölteményét. "Népszerű, de tiszta nyelvű", megtalálja a módját, hogy Stojković szlaveno-szerb nyelven írt fizikájáról szóljon. Stojković nemzetnevelő irányzatát emelik ki. Nem mulasztják el, hogy a Magyarországon szüntelenül olvasott s nagy becsben tartott Gellert pásztorjátékának szerb tolmácsolásáról ne adjanak hírt. Majd egy ~~recenzió~~ ^{recenzió} Jovan Rajić halála alkalmából írt verseket ismerteti.

Nem túl sok, amiről irhattunk. A szerb irodalom termése sem mondható azonban a magyarság szempontjából jelentősnek. Arról beszéltek, amiközös érdeklődési területnek számított /Gellert/, ami valamilyen szempontból mondott valamit /Stojković könyve/. Azonban e néhány adat is a szerb s a magyar irodalom közvetlen érintkezését bizonyítja, s a párhuzamos fejlődés néhány vonását emeli ki. Bár a szerb irodalom mennyiségileg és minőségileg jóval jelentősebb annál, mint amit itt bemutatunk, az igény és a lehetőség korlátozottsága ennyinek a tudomásul vételét engedélyezte. A két irodalom fejlődésének bizonyos mértékű párhuzamosságára /ez külön könyv tárgya lehetne/ pedig csak egy adatot: Janković Emanuel egy Goldoni-fordításában így szól a szerb polgárokhoz: "Hol vagytok? Miért alszotok? Hajnal hasad! Ébredjetek!" ⁽²³⁾ Csokonai ugyanabból a százados álomból serkentette kora magyarjait.

A POLGÁRI FORRADALOM UTJÁN

II. József halála éles határvonalat húz a jozefinisták fejlődésében. 1790-ig a jozefinizmus erősen tapad II. Józsefhez, ellentmondásos elképzeléseihez s ahhoz az illúzióhoz, mellyel a felvilágosult uralkodót nézték. A rendeletek visszavonása, a magyarországi rendi ellenzék tulajdonképpeni győzelme azonban sok jozefinistát ébresztett föl álmaiból, s ha meg nem is tagadta illúziót, "jozefinizmus" a császár alakjától egyre inkább függetlenné vált, egyre inkább közeledett a francia forradalom eszméinek világához. Azaz az 1790-es évek jozefinizmusa pozitívabb, előbbre mutató az 1780-as évekéinél. Míg az utóbbiban ideges feszültségben vibrált a hazafi s a felvilágosult ember ellentéte, addig az 1790-es évek ábrándot oszlató, a nemesség és az uralkodó kiegyezésébe, újabb lehetőségek gyáva föladásába torkoló nemesi Magyarországaiban az ember és a hazafi érzése egy célra irányulhatott: a Rousseau megírta társadalmi szerződés állampolitikai s közjogi érvényesítésébe.

Tudjuk, hogy Kelet-Európában nem beszélhetünk francia- vagy angol típusu polgárságról, a jövőendő eszméit egy szűk réteg hordozta, melynek egysége is kétes. Részben a nemességből kiszakadt, illetve a kisvárosok peremére szorult honoráior-értelmiség, részben a nemesség néhány kiemelkedően művelt tagja állt az 1790-es években a haladás élére. A szerb társadalom ellentmondásai még ennél is bonyolultabbak. A többi egyháznál jóval konzervatívabb s jelentékeny világi hatalmát védő /s óriási tekintéllyel rendelkező/ papság nemcsak nyelvi-irodalmi, hanem politikai téren is gátolta a kibontakozást, s ebben a Határőrvidék tisztjei támogatták. E tiszték voltak a Habsburg-hatalom hű támaszai, rájuk az uralkodó bizton számíthatott. A városok szerb kereskedői is ellentmondáso-

san foglaltak állást. Tulajdonképpen II. József tiz esztendeje megkönnyítette szabad vallásgyakorlatukat, elősegítette érvényesülésüket, de ebben az időben még nem fejlődött olyan hatóerejüvé a belőlük származó értelmiség /ügyvédek, orvosok, művészek, tanítók/, hogy határozott irányba kényszerítsék őket.

II. József forrongó országot, nyugtalanságot hagyott maga után, a Habsburg-trónutódlás is kérdésessé vált. A röpiratok elárasztották az országot, a francia felvilágosodás állameszménye seha olyan népszerű^{nem} volt, mint éppen ekkor. Mindenkinek a gondolata az alkotmány megőrzése, illetve megújítása körül forog, a magyar /s a hervát/nemesség is csak közjogi módon tudott gondolkodni. A Nagy Enciklopédia állam s nemzet meghatározása nyomot hagy a magyar tervezeteken, a nyelvi kérdés háttérbe szorul az egyenlőség kérdése mögött. "...Csak az az alkotmány biztos, mely minden polgárnak mentől többet biztosít az ember veleszületett jogából"--hirdeti egy névtelen alkotmánytervezete.^① Majd a továbbiakban hitet tesz amellett, hogy biztosítani kell a protestánsok, a görög keletiek, a városok s a parasztok jogait s személyes szabadságát. Hajnóczy József már a szerémségi szerbek anti-feudális törekvéseit is támogatta,^② hogyne segitené a német hatás elleni küzdelmet hangsúlyozva a görög keletiek s az evangélikusok követelését,^③ hogy a püspökök, illetve szuperintendensek foglaljanak helyet a diétán.^④ Pitrik Mózes metropolita is ezt kéri.^⑤ Ebben a forrongó, ideges hangulatban ül össze a temesvári szerb kongresszus, hogy a szerbek kívánságait, javaslatait összefoglalja, s egyöntetűen megfogalmazza.

1790. tehát nemcsak a magyar rendi ellenállás "nagy" esztendeje, hanem a román s a szerb polgári-nemzeti törekvések éve is. E tény önmagában jelzi, hogy a szerb fejlődés újabb fo-

kozatába lépett, nem idegen beavatkozás eredménye a szerbek temesvári száborra. Azt viszont nem tagadhatjuk el, hogy Bécs szívesen látta s ösztökélte, olykor szócsövein keresztül hátulról mozgatta-irányította a kongresszus munkáját, mely dokumentálta a szerb mozgalom ellentmondásosságát, az egység hiányát, a különféle rétegek különféle fejlődési fokát.

Hogy a jozefinista eszmék még a főpapság körében is elterjedtek, azt természetesnek tartjuk. Mária Terézia bigott katolicizmusa s a vele szövetséges katolikus főpapság uniós törekvése után a türelmesség az uralkodó oldalára hozta a papokat. II. József török elleni hadjárata, pedig a török uralom alatt szenvedő testvérek fölszabadításával kecsegtetett. A jozefinizmustól pedig csak egy lépés a francia fölvilágosodás. A közjogi egyenlőségért küzdő görög keleti főpapság eszmei támaszt talált az emberek természettől meglévő jogait, a törvények szellemét hirdető francia irodalomban. Peter Petrávic, temesvári püspök^⑥ könyvtára a teljes Enciklopédia mellett Voltaire, Rousseau és Montesquieu néhány művét is őrizte s -ez a kelet-európai irodalmak párhuzamosságára utal- azt a Marmontelt, kit a lengyel s a magyar író- s olvasótársadalom is tisztel, becsül és kiad. Egy röpirat éppen közjogi alapon követeli a szerbek mindenfajta egyenlőségének elismerését, kimondva, hogy honpolgárok s nem idegenek. Ugyanakkor élesen elhatárolják magukat a görögöktől /Külön téma lehet, hogy az egyenlőséget követelő görög keleti szerb főpapság például a románok törekvéseit, nemzeti egyházára irányuló igyekezetét elfojtani igyekezett/^⑦. E röpirat hangütése és belső ellentmondása aztán a kongresszuson kétszeres erővel jelentkezett. Megjelentek itt a katonatisztek, kiknek tipikus képviselője: Sečujac tábornok. A régi szerb dicsőséget idézi, hogy az önálló Illyriát igazolja. Ausztró-szerb elképzeléseit az u-

ralkodóház felé tekintve hangsúlyozza. Élesen elítéli Rákóczi szabadságharcát, s a szerbek dinasztikus hűségét érdemként emlegeti. A magyarok szidalmazása is szerepel műsorán. A határ-őrvidéki katonatisztek véleményét tolmácsolta, s ezt annál bátrabban tehette, minthogy a királyi biztos támogatásáról biztosította a szerb követeléseket. Hogy ez a Kaunitz megfogalmazta divide et impera politika szerint történt, arról a tisztek nem tudtak vagy nem akartak tudni. A magyar rendi ellenállás fékezésére, megrémítésére mindenesetre kitűnő eszköz volt az ország nem-magyar népeinek bujtogatása, lázítása. A jó király illuziója, a magyarságnak, mint a nemzetiségek egyetlen elnyomójának szembeállítása a nem-magyar népekkel ezuttal is hatásos eszköznek bizonyult. Itt találjuk Jakov Sečanac-ot is, ki a forradalmi nacionalizmus képviselője /Benda Kálmán meghatározása szerint/.^③ A francia forradalom példáját emlegeti. Hogy az ő utja merre vezetett, arról majd később. A kongresszus egyik legtekintélyesebb szónoka Tököly Száva. Magyarbarátsága nem családi vagy más személyes kapcsolatainak következménye, tudatos nemzetpolitikus. A debreceni kollégium neveltje, magyar nemesség birtokosa. Józan, fölvilágosult férfi, ki szembeszáll Sečanac-ék francia mintára megfogalmazott követeléseivel. Sem az önálló, külön területi követelést sem tartja helyénvalónak, jól látva az osztrák politika csalfaságát, arra figyelmeztet: nem rendelkeznének több joggal. Ugyanakkor a közjogi egyenlőség gondolatát magáévá teszi. Sečanac bírálta a nemesi kiváltságokat s a különböző társadalmi osztályok egyenlősége mellett tört lándzsát. Tököly Sečanac-ék korai, a lehetőségekkel nem számoló javaslatait bírálja, mikor megállapítja, hogy még nem értek meg sem a társadalmi, sem a politikai viszonyok a francia példa má-

solására. A kongresszus kívánságai egyébként a külön területben, a vallásszabadságban s a határőrség problémáinak megoldásában fogalmazódtak meg. A bécsi udvar azonban csak addig foglalkozott a javaslatokkal, míg Lipót s a rendek között létre nem jött a megegyezés.

Tököly Száva azonban már ekkor világosan látta, hogy a Habsburg-birodalom még katonai vereségei ellenére is belül olyan erőt jelent, amely ellenében a forradalmi ut járhatatlan. Nemcsak nemesi volta, eszméinek a magyar rendekhez kötöttsége miatt nem vállalt közösséget Sécánac forradalmi nacionalizmusával. Élete, alapítványai a szerb nemzetté váláshoz vezető ut fontos dokumentumai. Csakhogy ő a Kazinczy Ferencek s a Széchényi Ferencek útját választotta. Nem maradi nemes, baráti kapcsolatok tartott fenn azzal a Berzeviczy Gergellyel, ki rekonszenvezett a magyar jakobinusokkal. Bár Berzeviczy nem osztotta a nyelvi törekvések véleményét, ^{Szent} [a latin egyesitené a birodalom népeit. Berzeviczy a kevert nyelvű nemességből származott, mely elindult a polgári ideológia útján, ám jozefinizmusában az államot a nemzet fölé helyezte, Tököly 1815-ben járt nála Lomniccon, majd levelezésük barátságuk dokumentuma. (40)

Sécánac útja másfelé vezetett. 1790-ben még nem osztotta Tököly véleményét: "mi a magyarok polgártársai, frigyesei, barátjai voltunk mindig". Sécánac Budán éli a tisztviselők kis-sé talajtalan életét. 1789-től szabadkőműves, majd a budai olvasókör tagja, hol Berzeviczyval, Verseggyel, Hajnóczyval, Szentmarjayval, később Kovachich Mártonnal, Szentjóbi Szabóval és Koppi Károllyal találkozhatott. (41) Hajnóczy épp a temesvári szerb kongresszus idején járt a városban, s itt megfigyelhette Sécánac tevékenységét. (42) S míg Hajnóczy a rendi nacionalizmus felől jut el - s több mint valószínű: eljut - a nemzetiségi autonó-

nómiának a jakobinus alkotmány-tervezetben megfogalmazott igényléséig, addig Sečanac a forradalmi nacionalizmus álláspontjáról érkezik el a "hungarus"-tudatig. Sečanac -emlitettük- kamarai titkár. Szerb származását mindenki tudja, Szirmay is úgy emlékezik meg róla: ⁽¹⁵⁾ ~~nati~~ane Illyrus. 1790-ben még a külön szerb terület buzgó követelői között látjuk, néhány esztendővel később Kohlmayer ügyvéd-besugó ezt jelenti róla: "Szecsanyacz war der eifrigste Nationalist~~e~~, ist aber jetzt an Leib und Sinne ein Ungar". ⁽¹⁶⁾ Azaz: a buzgó nacionalistából magyar lett volna? A Martinovics-összeesküvés résztvevői nem úgy magyarok, ahogy azt a reformkorban értjük. A jőzefinizmus, a felvilágosodás kora ez, a nemzeti följulások első szakasza. Hogyne ~~leg~~adta volna meg nacionalizmusát, mikor Martinovicsék szövetséges köztársaságról álmodtak! Abban a szerb nép is elnyerte volna önrendelkezési jogát, egy lett volna a testvéri népek közül, azonos jogokkal, azonos hatalommal! Nem magyar lett, hanem magyar jakobin^{us} értelemben "hungarus". Gondoljunk arra, hogy a mozgalomban részt vett Verseggy tolmácsolja a horvát forradalmi verset, majd egész fejezetet iktat be tankönyvébe Comenius-ból, ⁽¹⁶⁾ Kazinczy a patriotizmus s kozmopolitizmus érzését együtt vallja, a Pruzsinszky nevelte Eötvös Józsefből pedig a későbbi nemzeti-ségi politika egyik legjózanabb alakja lett. Így kell értenünk a besugó szavait.

Sečanac a pest-budai szerb értelmiség képviselője. Ez az értelmiség -ismét hangsúlyozzuk- még nem volt olyan erős és számos, mint a XIX. század huszas éveiben, mikor iredalmi központtá ^{vdlik} ~~valdlik~~ a magyar főváros. Eleinte inkább jozefinista, erőteljesebben nemzeti később. Sečanac számára valószínűleg Hajnóczy mutatta meg a helyes utat. Az a Hajnóczy, aki már koráb-

ban kiépítette jó kapcsolatait Putnik Mózes metropolitával, támogatva közjogi kéréseit. Hajnóczy számolt a görög keleti páp-ság morális hatalmával, s harcolt egyenlőségükért, politikai jogaik biztosításáért. Sečanac-hoz írt 1793-as levele érdekes tanubizonyosság, milyen könyveket adott szerb barátja kezébe. Thomas Paine könyvét kéri vissza, majd a Moniteur hireit beszélik meg. E levél megszólítása: Citoyens! Ugyancsak e levélben üdvözli Szabadka főbiráját, a magyar nemességet nyert Parcetics Antalt s szól Andrejovics-ról, ⁽¹⁷⁾ kinek kilétét nem derítették ki forrásaink. A nevek Hajnóczy délvidéki kapcsolataira engednek következtetni, s ez szerémségi tevékenysége következtében igen valószínű. Egy följelentés szerint Sečanac kapcsolatai még szorosabbak voltak a Martinovics-összeesküvéssel, ⁽¹⁸⁾ szállásán összejöttek volna-- árulkodik egy följelentés. A terrorper során ugyan nem került vád alá a kamarai titkár, de állását elvesztette. Hajnóczy pedig Madách Sándorhoz írott bucsúlevelében is megemlékezik "natione Illyrus" barátjáról. ⁽¹⁹⁾

Külön figyelmet érdemel Hajnóczy és Stratimirović metropolita kapcsolata. E kapcsolat megteremtésén talán Sečanac munkálkodott, ki jól ismerte a főpap francia érdeklődését. Szeli István ⁽²⁰⁾ kutatásai nyomán idézzük Stratimirović válaszát Hajnóczy egy hozzá írott levelére: "Szabályosan érkezett meg hozzám tekintetes urnak előző hó 22-én hozzám intézett levele. Az abban közölteket örömmel vettem tudomásul, s ezért a bennem való bizalomért őszintén meghatva mondok illő köszönetet. Kérem, hogy ha valami közlésre méltó fordulna elő, méltóztassék értesíteni róla. Különösen lekötelezne, tekintetes uram, ha értesítene, milyen megállapodás történt a mi ülésünkkel és kívánságainkkal kapcsolatban"... Hajnóczy egy görög keleti főpap ügyvivője? Egy nyelvi kérdésekben merevül konzervatív görög keleti főpap

mint egy forradalmár, magyar jakobinus lekötelezettje? Akármennyire is állt Stratimirović "szabadon gondolkodó"-hírből, még az 1790-es évek ellentmondásai között is meghökkentő a kapcsolat. Hogy Stratimirović-hoz mégis eljutott a forradalmi mozgalom híre, hogy valami kevés köze volt hozzájuk, azt az ellene írt följelentés beszédesen bizonyítja.⁽²¹⁾

Az már a szerb fölujulás ellentmondásai közé tartozik, hogy míg az iskolapolitika terén pl. Stratimirović jelentős és pozitív szerepet játszott, addig Karadžić Vuk⁽²²⁾ nyelvi törekvéseiről szinte hallani sem akart, Csaplovics és Romy közvetítése ellenére sem. A haladó gondolat sokszor kerülőúton jutott el a szerbekhez, a magyarországi protestáns iskolák nagy szerepet játszottak ebben, s Halle pietista szelleme is hatott a szerb fejlődésre. A szétszórtság ellen azonban csak az egyház merev szervezetével lehetett védekezni, az egyház s a vallás tartotta össze a különböző foglalkozású, vagyoni helyzetű és érdeklődésű szerbeket /Pest kereskedői, a Határőrvidék katonái vagy Tabán földmivelői a templomban találkoztak/. Stratimirović féltékenyen őrizte ezt az egységet, amely -nem mellékesen- az egyház világi hatalmát is jelentette, s ezért mindenfajta világi ujitó törekvéssel, így Karadžić nyelvujításával is szembeállt. Mindez nem zavarta abban, hogy Karlócára a fölvilágosult-neohumanista gondolatot valló tanárokat, főleg protestánsokat hívja meg tanárnak, Romy Károly György, Wolny András vagy Magda Pál karlócai igazgatása alatt jelentékenyen fejlődött az iskola. Annyira ragaszkodott a metropolita hozzájuk, hogy mikor Romy összeférhetetlen s önmagát adminisztráló s emiatt a diákokkal összeütközésbe kerülő természete fölborította a karlócai gimnázium belső békéjét, inkább^{or} paszkvillánsok el-

hallgattatását, lecsillapítását vállalta, mint azt, hogy Rumyt Sárospatakra engedje. Rumy Károly György aztán sietett eldicsekedni: "Cum tamen Excellentia Sua optaret, ut sub patrocinio eius Iuventutem Serbicam erudire et educare pergam, nec facile justo tempore alium idoneum virum pro munere Directionis primariique Professoris obeundo reperire posset..." /Minthogy pedig őⁿexcellenciája azt kívánta, hogy az ő pártfogása alatt folytassam a szerb ifjúság tanítását és nevelését, mert nem könnyen találhat más megfelelő embert távozásommal az igazgatói és első tanári állásra!.../.

Kazinczy Ferenc egy levelében -még 1811-ben- említi, hogy Stratimirović "nyelvünknek ellensége". A szegedi iskolában magyarul is megtanuló metropolitát aztán Rumy Károly György későbbi leveleiből jobban megismerte, s ítéletét megváltoztatta. A metropolita egyébként Rumyn és Csaplovicson kívül a pesti tudósok közül Schwartner Mártonnal is kapcsolatot tartott. 1820-ban Stratimirović Pesten jár, s megtekinti az Egyetemi Könyvtárat. Schwartnertől néhány könyv után érdeklődik, melyeket ^{az} nem tud hiánytalanul a főpap kezébe adni. Majd így folytatja: "Auch ich hatte das Vergnügen, bey Sr. Exc. mehr als einmahl zum Besuche, und zur literarischen Unterhaltung zu erscheinen". Stratimirović figyelemmel kísérte a pesti irodalmi életet is, hiszen a Tudományos Gyűjteményben többször jelent meg hirdetés vagy tudósítás a karlócai irodalmi életéről s az egyházi szerb nyelven éneklő költőkről. Rumyval s az ujvidéki Magarašević-tyel együtt előfizetett a Pannonia c. német nyelvű lapra, melyből a magyar irodalom néhány eseményét is figyelemmel kísé-
rhetette. Magda Pál talán az ő személyére is gondolt, mikor e sort leírta: a "Culturának szükséges voltát érző Rácz nemzet".

A polgári forradalom útján-- fejezetcimet adtuk, és egy főpap jellemzésével zártuk e részt. Valóban, a hallei pietizmus, a magyarországi iskolák fölvilágosult szelleme előkészítette a szerb értelmiséget a jozefinizmus, majd az Enciklopédia eszméinek befogadására. A temesvári kongresszuson aztán élesen differenciálódnak a frontok, a katonatisztek ausztroszerbizmusa szembe kerül Tökölyék magyarbarát pártjával, s a kettő között, pontosabban a kettővel szöges ellentétben halványan kirajzolódnak a forradalmár értelmiség körvonalai. A Martinovics-összeesküvésben szerbek is részt vettek, s ezt megkönnyítette nekik az alapelvek demokrata republikanizmusa is. A szerb mozgalom célját vélte fölismerni a káték megfogalmazta eszme-rendszerben. Az összeesküvés leleplezése, a kiméletlen megtorlás világossá tette, hogy még nem jött el az idő a forradalmi cselekvésre: a nemzetnevelés, a kultura útjára kell lépni. Stratimirović iskolaszervezése s tevékenysége, Tököly Száva későbbi -a reformkori magyar törekvésektől nem egészen független- adományai ennek az útnak járhatóságát bizonyították. A szerb fejlődés ellentmondásossága állított egy főpapot a nemzetté válásért folytatott küzdelem élére /ha olykor e főpap akarata ellenére/.

A magyarság nem passzív szemlélője e küzdelmeknek. Hajnóczy révén kapcsolódik bele a szerb törekvésekbe, illetve kapcsolja össze a szerb s a magyar törekvéseket. Ennek a magyar irodalomban talán közvetlen hatása pillanatnyilag nem mutatkozik, de nem tekinthetjük merő véletlennek, hogy Kazinczy, Kölcsey épp a szerb irodalommal foglalkozik majd, s épp a szerb irodalmi fejlődést sikerül a legjobban figyelemmel kísérni. A német irodalom tagadhatatlan közvetítő szerepe csak az egyik magyarázat, a szerb-magyar összefogás első megvalósulása sem mulhatott el nyomtalanul.

V.

VITKOVICS MIHÁLY

"Szent haza! mig éltem, neked éltem..."--vallja egyik végső epigrammájában. Az ő élete és munkássága a legjobb példa a nemzeti ellentéteken, a kisszerű viszálykodásokon felül-emelkedő kulturaközvetítésre, egyként szolgált a magyar s a szerb irodalmi fejlődés ügyét. Háza nyitva állt magyar s szerb írók előtt, s ahogy a szerb irodalmat a magyarokkal, úgy a magyar irodalmat a szerb olvasóközönséggel ismertette. Maga szerb papi családból származott, ám már a középiskolai évek a magyar irodalom felé irányították érdeklődését. Kazinczy, Csokonai művei, fordításai jelentették első élményét. A klasszikus költők s a német irodalom /Gellert, Wieland/ olvasása csiszolta ízlését, majd Pápay Sámuel kezébe adja Kazinczy Gessner-fordításait. Kazinczy művészete döntő hatással van további fejlődésére, élete végéig irodalmi vezércsillaga marad Széphalom poétája, bár nem mindenben követte. Budán lesz ügyvéd, majd Pestre költözik, s háza nevezetes találkozóhelye a magyar s a szerb íróknak. Kétnyelvű író, ki magyarul s szerbül egyaránt próbálkozott a legkülönbébb műfajokkal: a regénnyel, a mesével, a szindarabbal, az ódával s -ebben a legjelentősebb a népies dallal. Nem egyszer jelölte énekeit "paraszt dal"-ként, ám ebből csak annyi igaz, hogy ő indította el a magyar költészetet a legerőteljesebben a népiesség útján. Horváth János jól jelöli ki helyét: az ő költészete átmenetet alkot a régebbi típusú "énekszerzés s az új népies dalszerzés között". Népiessége külsőleges, de hatásos. Még az ítéleteiben kérlelhetetlen szigorúságu Bajza is példaképül emlegeti egyik versét, a Füredi pásztor dalá-t. Ha közelebbről szemügyre vesszük

~~.....~~ e költeményt, könnyen bebizonyíthatjuk ennek az irodalmias népiességnek kezdetlegességét és külsőségét. Kellékeiben, környezetrajzában próbál ugyan népies lenni: "Hej, juhász bojtár, hol a juh; Mért vagy te olyan szomorú?-- Balaton mellett, ott a juh, Engemet öldös egy nagy bu." Jó megfigyelés, hogy megszólítással, illetve kérdéssel kezdi a verset. A népiesség nyomatékositására a teljesen fölösleges indulatszó figyelmeztet. S a válaszban megjelölt pontos földrajzi ^{hely} ~~is~~ e célt szolgálja. Ám a verstanilag is ügyetlen első három sor, mely kerékbe törí az ősi nyolcasban gördülni igyekvő ~~s~~ sorokat, az utolsó sor erőszakoltságában, germanizmusával arról árulkodik, hogy szándékol, Sziklay László találó szavával "akart" műköltői igyekezetnek vagyunk a tanúi. ⁵ "Csókokat nyomtam képire, Sóhajtaást küldék mellire..."--eped a szerelmes bojtár. "Magyar így nem epedez"-- bírálta volna Batsányi. Az életét gyászba "ejtő", másért "gyuló" kedveshez énekelt költemény a népdalt csak műköltői-megnemesített, az igazi népdaltól messze eső formájában művelő Bajzának tetszhetett-- és Vitkovics korának, mely a népdalról koránt sem vallott a maihoz hasonló fölfogást. A kántorok zöngeményeit, diákok, vándorlegények dalait, falusi papok lejegyezte dalait egyforma lelkesedéssel tartotta népdalnak. Sikerültebbnek tartjuk szerb dalfordításait, melyekkel környezetében nagy sikert aratott, s melyekkel a szerb népdalokra is fölhevítte a figyelmet. Mladen Leskovác Vitkovics-tanulmányában rámutat arra, hogy többet fordított, mint amit megjelölt, jó néhány eredetinek vallott dala és fordítás, átköltés. Vitkovics nem törődik a formahűséggel, a szerb népdalokat magyarra fordítja, mintha azok magyar ⁶ népdalok, illetve népies műdalok lennének. "Két szerelmes..." kezdetű dalának pattogó ősi nyolca-

sai, alliterációi, közölései az idill felé tolják az eredetiben tragikusabb eseményesert. Vitkevics kevés állitmányu, rimekkel összeecsendülő sorai szerint a két szerelmes "mulatozott" a völgyben, s e mulatozást tudja meg a lány apja. Az átok ugyanolyan pergő ritmusu, mintegy játékos. A deseterac lassabban hömpölygő, a trágédiát ugyanakkor szükséztubbban késleltető, kemorabb hangherdozása idegen Vitkevicsstől. Bár Székács a romantika szinesebb és súlyosabb nyelvén tolmácsolja az éneket, mégis közelebb kerül, hivebben és hitelesebben fordítja a nagyon is a török elnyomásához kötött dalt. A "Hajkun" c. regét a trágédiák ötös, hatedfeles jambusában magyarítja Vitkevics. Itt közelebb kerül ugyan az eredeti ballada izgatott sorainak a hangulatához, de a kor stilusához tapadása itt is félmegoldásokhoz vezet. Általában azt mondhatjuk róla, hogy benyolultabban, körmönfontabban fejezi ki magát. Azt, hogy mióta fennáll a világ, azaz mióta világ a világ, azóta nem nyílt szebb virág, így fejezi ki: "Mióta fennáll földünk létele, Még nem virágzott kellemesb virág". Idgganszerűségekkel itt is találkozunk: "A kincs nem áll ezüstben és aranyban, Hanem csak abban, aki mit szeret", Másutt nem tudja kitölteni az egész sört, s így a töltelékszavak komikus hangulatot eredményeznek: "Ő a magaggott RÉGI Musztafa". Olykor keresett, "akart" szólással próbálja az eredeti hangulatát visszaadni. Ismét /megint/ megszólítja a vőfélyt-- szól a népballada, míg Vitkevics: "S ismétlen kérdi a vőfélt magát".

Legjobban sikerült átköltésében a "Bácskai regedal"-ban pedig páros rimü tizenketteseivel, összerakó gondolatritmusai val tudatosan igazítja a magyar népballadához: "Bácsi szeresek utrá indulának, Utra indulának, Egeri tájékának..." A

párbeszédnek művészi erejű szóismétlései. /"Akartok-e velünk egy utra indulni, Avagy mint ifiak akartok elhullni... Mint ifjak akarunk, mondának elhullni, Mintsem tiveletek egy utra indulni/, a cselekmény valóban balladára emlékeztető izgatott, szaggatott, homályos pár- vagy magánbeszédből kifejthető fonala, a jelzők takarékos használata Vitkovics egyik legsikeresebb fordításává teszik ezt a költeményt. Itt a verseléssel sincs baj, a tizenkettősök 2/4-2/4 vagy más variációja szinte hibátlanul követi egymást.

Vitkovics még eredeti költeményeiben sem kiugró tehetség, hogyan lehetett sikere a nála sokkal különb költők körében?

Először is Vitkovics szinte maradéktalanul teljesítette Kazinczy esztétikai követeléseit. Verseinek, fordításainak germanizmusát természetesnek tartották, hiszen a széphalmi törvényhozó tudatosan törekedett a "szokatlan"-ra, a nyelvművelés egyik hathatós eszközét a szokatlan formák, kifejezések, szólások, az idegenszerűségek meghonosításában látta. Emlékeztünk a képzelet szülte Berki-t kigúnyoló epigrammára, ki "szokottat imád", míg Kazinczynak a szokatlan "kecse", s bizonyos benne, hogy hamvait az "ujért...a maradék áldani fogja". Vitkovics tehát témában s kifejezésben ujat alkotott. A szerb dalok nem német közvetítéssel, hanem eredeti nyelvből kerültek az olvasók elé, s ezért Vitkovics átköltéseit hitelesnek fogadták el. A deseterac s más szerb népdal-ritmus helyett az ősi nyálcast, a tizenkettést, a jambust használta, s a jambikus versek kivételével rimekkel látta el. Hogy Vitkovics miért nem fordított hivatásosabban, azt pontosan nem tudjuk megállapítani. Verseghy barátai közé tartozott, s talán az ő deseterac-ellenessége is hatott rá. Lehet, hogy az is megtévesztette, hogy a szerb népkölté-

szet valóban ismer egy, az ősi nyolcshoz hasonló versformát. Annak a valószínűsége a legnagyobb, hogy -mivel a deseterac-nak hitt versformában előtte csak Kazinczy tett próbát- ^a változatos, a magyar költészetben ismert, elfogadott versformával akarta a szokatlan témát a magyar olvasóközönséghez közelebb vinni. Így is mondhatjuk: a magyarral rokon világot akart az olvasók elébe tárni, hogy az ismeretség mélyebb baráti érzéseket fakasszon. Vitkovics elméleti munkássága is rendkívül fontos: Az óhitű írókról vagy a szerb nyelvről írott két értekezése /sajnos, szerb történelmi tanulmánya elveszett/ rendszeres ismertetési terv része, ezt mint a Tudományos Gyűjtemény szerb referense dolgozta ki. "Az óhitű írókról" ⁽¹⁰⁾ szóló tanulmánya elején megállapítja, hogy szerbek és magyarok között a múltban jelentékeny kapcsolat alakult ki, a királyok összeházasodtak, ismerték egymás nyelvét. Jovan Rajić történeti munkájából idéz, majd a munkák megjelenési sorrendjében említi a görög keleti vallású írókat. Nem csupán szerb írókról van szó, hiszen az értekezés címe sem ezt ígéri. Szekeres Athanáz imádságos könyvéből prózában lefordít egy templomi éneket. "A szerbus vagy a rác nyelvű" ⁽¹¹⁾ c. dolgozata legfontosabb elméleti munkája. A bevezetőben említi, hogy nehéz sok nyelv tudása. Miután Magyarországon több nyelv használata divatos, legalább ^{ny}nyi kívánatos, hogy a magyarok "azon nyelvnek tudásába egészen nem is, de legalább egy kis ismeretébe beavatatnak". Elmondja, hol beszélik a szerb nyelvet, mely a szláv nyelvnek egyik "valóságos és élő leánya". A szláv -Vitkovics szerint- az egyházi szláv. Szó esik a szláv ábécéről, annak eredetéről. A vélemények között közli Dobrovský-ét is, ám nem fogadja el. Ezután a szerb /rác/ ábécé-t ismerteti. Hosszas nyelvészeti fejtegetés /az oroszok szerepe a szláv irodalmi nyelvben és

grammatikában/ következik. Majd így folytatja: "A rác nyelvnek megállapított és kidolgozott grammatikája nincsen. Stephánovics Vuk /Wolfgangus/, szerviai születésű, előtt ki Bécsben 1814-ben rác grammatikát, de ez valamint rövid, úgy hiányos is". Az iskolákban a szláv /emlékezzünk: egyházi szláv/ grammatikát tanítják, azaz egy holt ■■■■ nyelv nyelvtanát, s ez az élő szerbre nem alkalmazható. "De a régi bevett szokás és egyház uton-utfélen parancsol!" A szerb nyelv a költészetre igen alkalmas, erre példát is hoz, egy verset magyar nyers-fordítással. "A régi rácok kadenciáson soha nem verseltek, de még most sem versel azon a köznép; egyedül a szótagokra vigyáz, ezt veszi egyenlő számban és mértékben..." Részben önbírálat, ha a kadenciátlan versekről irt sorokat olvassuk, ugyanakkor a Goethe-Kazinczy-féle Hasanaginica-val alátámasztott mértékesen verselt köznépi ének meghatározásra gondolunk, úgy a szerbül kifogástalanul tudó Vitkovics verstani tévedését kell, hogy fölrójuk. Vagy inkább hitt a tekintélyeknek, mint saját fülének? Vagy -de a poétikai osztályt végzett Vitkovicsról hiba volna föltételezni nem volt füle a versek mértékének megállapításához? A továbbiakban Karadžić Vuk népdalgyűjteményéről szól, ismét idéz, s a magyar fordítással ismét elégedetlenek lehetünk. Bár a hűtén-séget nem róhatjuk föl, a verstani pontatlanságot azonban igen. Az első sor csupán 8 szótag, a harmadik sor 11, a hetedik sor ugyancsak 11 s az utolsó sor 12 szótag. Hevenyészett fordítás? Nyersfordításnak szánta? Ismét kérdések, melyekre nem tudunk válaszolni. ^A Vitkovics összes verseit tartalmazó kiadás nem veszi be versei gyűjteményébe.

Hibái ellenére mind fordítói, mind elméleti munkássága igen jelentős. Új témát hozott az irodalomba, népszerűsítette egy a magyarral egy hazában élő nép kulturáját, s a népiesség

elnéleleti alapvetőinek s költői művelőinek példatárul szolgált. Uttörő jelentőségű tevékenysége, az első, ki szerb eredetiből fordít-- s ha a fordítások nyomán az irodalmi közvélemény hamis képet is kap a szerb népdalokról, a magyar irodalom fejlődése szempontjából éppen e hamisítással jut jelentőségre, a magyar népdal recepcióját készíti elő. Az ő szerb-magyar dalain keresztül vezet az út a népköltészet igazi értékeinek fölisméréséig. Hogy Vitkovics a legtöbbször nem találta el az igazi népdal tónusát, abban ne hibáztassuk, még Erdélyi János sem tudta megkülönböztetni teljes biztonsággal a műdalt a népdaltól.

Vitkovics jelentőségét csak akkor ismerjük föl, ha korábban játszott szerepét vizsgáljuk. Nem annyira egyéni alkotásával, ^{inkább} ~~inkább~~ hatásával, közvetítésével, egyéniségével él a magyar irodalomban. Az ő szerb-magyar dalai kor-dokumentumok, néhány verse antológia-darab. Nevezetesebb az a szerep, melyet a szerb népdal közvetítésében játszott. Kölcsey Ferenc szerb dalfordításai például nemigen képzelhetők el Vitkovics nélkül. Bár az eddigi irodalomtörténeti kutatás elhanyagolta e fordítások tüzetesebb elemzését, annyit már tudunk -Vujicsics D. Sztóján ⁽¹²⁾ és Szauder József jóvoltából-⁽¹³⁾, hogy Vitkovics közreműködött a dalok fordításában. Hogyan? Mikor? Mennyire?

"Rác nyelvből", Pécel 1814. jun. 3a. Ennyit árul el Kölcsey a vers keletkezéséről, s későbbi önéletrajzi leveléből ⁽¹⁴⁾ meg tudjuk, hogy háromszor is kidolgozta ezt a verset. A fordítás a "péceli fordulat" idejére esik, mikor Kölcsey új műfajokkal s új hangnemmel próbálkozik, szökit az "elegiai, a feyerlich" tónussal, s a könnyed dalforma felé teszi meg az első lépéseket. Egy 1813-as levele tanúsítja, hogy ismerte a XVII. századi kézirat ⁽¹⁵⁾os énekeskönyvet, az un. Lugossy-kódexet, mely jónéhány ér-

tékes epikus költeményünket tartalmazza. Ekkor mozdult meg benne, s ebben a pesti irodalmi élet gyakorlata megerősítette, a vágy, hogy elvont-elégikus jellegű költészetét a népies-dévaj irányába fejlessze. Ekkor próbálkozik a románc műfajával. Ebben a változásban Vitkovics költészetének s egyéniségének is megvan a szerepe. Hiszen igaz ugyan, hogy versei később jelentek meg, de valószínűleg már ekkor is készen álltak. Egyéniségének derűs, kiegyensúlyozott volta, kedélyessége pedig hamar Kölcsey barátságát nyerte el. ■

1814. jun. 30. Ekkor dolgozta ki háromszor az említett dalt Kölcsey. "Rác nyelvből"? Hiszen Kölcsey nem tudott szerbül. Pedig a cím szerint nem német vagy más közvetítő nyelvből fordított, hanem szerbből. Hogyan? Nyilván Vitkovics nyersfordításából. Vitkovics egy augusztus 31-ről /1814.!/ keltezett, Szemeréhez írott levelében olvashatjuk, hogy "amint töletek eljöttem, Kecskemétet, hol senkihez, és Izsákot, hol Reviczky József volt kir. professorhoz, mostant királyi tanácsoshoz vala egy estvén által szerencsém, bejártam. Alig pihenek meg itthon és Teodórámmel, rajtam jön a garázda Grammatik lárnásan, és még lármásabban olvassa Ferenczink levelét, melyben... nagyon kér, hogy lakodalma ünnepére jelenjünk meg. Ez volt július 17-én..." Tehát: eljött Pécelről, nyilván otthon is töltött 1-2 napot, bejárta Kecskemétet, itt nem történt ugyan vele semmi, de eljött ide. Ez az akkori közlekedési viszonyok mellett is jókora időt vett igénybe, majd Izsákon egy teljes estét töltött el. Innen ismét Pestre ér, ahol "alig pihen", azaz néhány napot alig, mikor Horvát István /őt nevezi Grammatik-nak/ rátör. Körülbelül éppen abban az időben lehetett Pécelen tehát, mikor Kölcsey versét fordította. Emellé számítsuk azt is, hogy Kölcsey fordítása

ennek az éneknek nem egyetlen magyar fordítása. Vitkovicsnál is megtalálható-- és persze Székácsnál. Már most az a kérdés, hogy Kölcsey és Vitkovics beszélgetés közben választották ki e darabot, vagy Vitkovics átköltését olvasva érzett Kölcsey kedvet a fordításra, de azt is föltételezhetjük, hogy Vitkovics elkészítette a nyersfordítást, majd maga is kedvet kapott az adaptációra. Ime, a két fordítás néhány sora egymás mellett:

Kölcsey:

Vitkovics:

Könnyel nyujtán vissza mátkájának

Nesze, veadel jegy-gyűrűdet,

Gyűrűjét az eljegyzett leány....

Amit adtál jegykendődet...
a testvérem,

Mért de nem nyeréd meg kedvét
nemzetemnek?

Utál téged ~~szememnek~~

Atyám, anyám, nemzetségem.

Bár ha rózsát ültetek, helyére .

Ha rózsákat ültetek is,

Bus üröm virági termenek....

Nem nő más, mint üröm, tövis

Mindkét fordítás-- átköltés. Az eredeti csupán 9 soros, s az un. hosszú soru /12 szótagos/ dalok közé tartozik. Míg Vitkovics -az előbb bizonyítottuk- a magyar népdal hangján próbál szólni, addig Kölcsey igen csak az első lépéseket teszi a játsszi könnyedségü, "dévaj" dal felé vezető uton. A népdal egy sorából, t.i. a lány a gyűrűt visszaadja, 4 soros helyzetkép lesz, olvatatag szentimentalizmussal. A "Küzde" s a "Róza" között alkotta meg Kölcsey e fordítást. Egy sora szinte szó szerint ismétlődik a románcban:

Szive csüggedt, arca halovány

Csüggedt arenak halaványa (19)

De a kinra született leányka is Rózához hasonlóan a siralakóihoz hervad /érdekes előreutalás a Szép Ilonká-ig!/, egyszóval a szentimentális érzemenyek még előntik a verset. A gáttalanul ömlő panasz, a ~~sors~~ kegyetlenségébe beletörődés, a bus üröm virági Fanny-ra, illetve Vitkovics Milica-jára emlékeztetnek.

S bár háromszor dolgozta ki e dalt, saját vallemása szerint sem sikerült. S alig telik el 1 1/2 hónap maga Kölcsey számol le e hangulattal "Az ivó" c. versében. A megénekelt érzés, a hü pár "nyögdeálló csókja", a "gerjedelem" még ugyanaz. A lány itt is elszáll más ölébe, s ugyanugy "sersom ellenébe" kell állnia. Csakhegy a "kérő panasz s keserves átok", mely a szerb dal s a Róza sajátja, megnyugszik, habzó pohár a kézben, s örökre bucsut mond a "lágy csók"-nak s a szerelmi daloknak. Fordítása első állomása egy utnak, melyen hosszú és nehéz küzdelem várja. Vitkovicsé az érdem, hogy Kölcseynek az első lépés megtételében segítségére volt.

Vitézi énekek címmel két költeményt olvashatunk, Vujicsics D. Sztoján szerint ebből az időből, Szauder szerint 1814-15-ből való. Mindkét dalt Karadžić-nál megtalálhatjuk, s szemben az előző ének szabad, mind ritmikailag, mind tartalmilag sajátosan egyéni megoldásával, szinte szó szerint követi az eredetét. Ha figyelmesen elolvassuk a két fordítást, megállapíthatjuk, hogy semmiféle ritmusnak nincs nyoma. Az első bevezetése: 8 szótagos sor, 10 szótagos, 10 szótagos, 10 szótagos, 12 szótagos, 12 szótagos, 14 szótagos, 14 szótagos, 12 szótagos, 8 szótagos, stb. Olvassuk tovább, ilyen sorokat találunk: "Ha ti látnátok a mi menesterinkat, A mi híres királyinknak pium legátumaikat Milyenek és mely nagyok..." Vagy: "És ezt nektek mindjárt keresztülhajtem Pedig csak kezemből a nehéz buzogánnyal". "Aztán felsujta a talluképpen könnyű buzogánnyal". A második énekből néhány idézet: "Láttuk a te uradat, Kulin kapitány urat. Ő tegnap attakot csinált...". "És ime mostan az éles kard Milosnál pozerszki vezérnél vagyon". Már ezek az idézetek is elgondolkodtatók. Ha elfogadjuk Vitkovics közreműködését; s bár nem tudjuk e két vitézi ének fordításának időpontját

meghatározni, el kell fogadnunk, azt is kérdezhetjük: mennyi ebben a költőietlen, titmustalan, idegenszerűséggel s idegen szavakkal /pozerszki, pium legátum/ teli szövegben Kölcsey része. Azt irtuk Karadžić szövegeinek elég pontos fordításáról van szó. Ez Vitkovics közreműködését bizonyítja. Nem saját magának fordította, tehát pontosan jelölte a sorokat. Még nyomtatásban megjelent példa-fordításában is csinált ritmushibát, követett el idegenszerűségből fakadó nyelvi vétséget. Viszont Kölcseynél a jelzett hibák nem fordulnak elő. Ehhez még annyit tegyünk hozzá, hogy az első viszonylag teljes Kölcsey-kiadásban, melyet Eötvös, Szalay és Szemere rendezett sajtó alá, e két vitézi ének helyét a Töredékek között jelölték ki.

Igy, ezeket figyelembe véve legalább is kérdőjelet kell írunk a Kölcsey szerzőségét valló mondat után. Hogy Vitkovics közreműködése bizonyos, azt a fentiek után nehéz lenne vitatni. De hogy Kölcseynek mennyi a része, mennyit dolgozott rajta, s dolgozott rajta egyáltalában, ez itt a kérdés. Szerény véleményünk szerint nagyon keveset dolgozhatott rajta. Az első ének első sorában található "Csuda" Vitkovics szóhasználat, de az is elképzelhetetlen, hogy Kölcsey ilyen kifejezést, mint "bolondul következtettek" akár egy szerb népének fordításában is bennehagyott volna, vagy olyan népies kifejezés, mint "feltürköliz" sem igen található Kölcsey műveiben.

Kölcsey 1823-ban írja meg "Panasz" c. költeményét, mely a szerbus manier ⁽²²⁾ fontos állomása /Vörösmartyt ihleti, hogy az ihletet 1831-ben írott Könnyecsepp c. versében viszonozza/. Ez azonban független szerb népdalfordításaitól, inkább a széphalmi mester példáját követi. Vitkovics nem versformát, hanem újfajta tónust, költői megnyilatkozási lehetőséget adott Kölcsey számára, megismertette a szerb népköltészettel, a népies költészetre téve a hangsúlyt.

Vitkovics házában s műveiben szerb és magyar írók találkozhattak egymással, a házigazda egyforma szívélyességgel üdvözölte őket. A kor legértékesebb szerb műveit alkotó poétáját, Lukijan Mušicki-t is ő vezette a magyar irodalmi életbe.

A szerb irodalom klasszicista korszakának a költője azonban már korábban megismerkedett a magyar irodalommal. A pesti egyetemen Schedius Lajos⁽²³⁾ előadásait hallgatta, s ahogy egyhelyütt maga írja, esztétikai-irodalmi műveltségére nagy hatással voltak ezek a studiumok. Helytelen lenne, ha Schedius-ban csupán a göttingai vagy jenai német szellem egyik Keletre előre tolt harcosát látnánk. Igaz az, hogy műveltsége németes, s mindekelőtt a német irodalom ismerője, de Pest-Budán él, az irodalmi élet középpontjában, Kármán József barátja- és munkatársaként, ■ jól ismeri annak programját az eredeti nemzeti kultúra s a nemzeti csinosítás előmozdításáról, az első magyar játékszin dramaturgja, s társaságában ott találjuk a forradalmár Őz Pált is. Mindez megérteti, hogy egyetemi előadásaiban sem csak a német esztétikusok elveit, tanításait tolmácsolja, egész lényét áthatja a hazai irodalom becsülete, ismertetésének vágya. Az ókori írók bőséges ismertetése mellett korának világirodalmában is jártas, de tud többek között a lengyel, az orosz s a finn írókról. Mintha későbbi kelet-európai érdeklődésének csiráit figyelhetnők meg. Az irodalomtörténetet műfaji csoportosításban tárgyalja, ez ad lehetőséget arra, hogy jelenkorát is ismertetesse. A magyarok közül említi: Mikest, Molnár Jánost, Fessler, Heltait, Szekért, Kazinczyt, Versegnyt, Ráth Mátyást, Engelt. A felvilágosodás német íróit külön kiemeli /Mendelssohnt, Lessinget/, tanubizonyyságot téve eszméik mellett.

Mušicki ezekben az előadásokban azt kaphatta, amire köl-

tővé fejlődésekor éppen szüksége volt. A Habsburgokhoz fűzött szerb illúziók szétfoszlottak, Sećanac kudarca a forradalmi megoldás kudarcát is jelentette, az egyházi uralom tartóssá válni látszott annak ellenére, hogy a század elejétől egyre nagyobb számu és súlyu értelmiségi réteg kezd kialakulni. 1795-től nyoma áll a szerbek rendelkezésére Budán, tehát a szó ereje is segít fenntartani a szerb nemzetiséget. Ilyen körülmények között természetesen a kelet-európai típusu klasszicizmus válik a szerb írástudók kifejezőeszközzé, mely egyesíti magában a nemzet- s népneveléshez szükséges racionalista elveket s a szűk körbe szorított élethez szükséges erkölcsi-etikai elveket. Ezeket a görög s római klasszikusok költeményeiben vélték fölfedezni, a férfierény, a kiegyensúlyozott élet bölcsességét elsősorban Horatius carmen-jeiben látták megvalósulni. Nem igaz, hogy a szerb költészetnek csak a német költészetre, esztétikára volt szüksége, hogy önmagát megteremtse. Vessünk egy pillantást Műsicki könyvtárára. ⁽²⁴⁾ Olvasmányai között Goethe, Schiller, Herder mellett Aristoteles-re, Cicero-ra, Vergiliusra, Ovidiusra, Horatiusra s -ez ismét a magyar s a szlovák irodalmi fejlődéssel való párhuzamosságot bizonyítja- Boileau-ra és Pope-ra figyelhetünk föl. Igaz, Hegel, Krug, Jenisch műveit is a könyvespolcon találjuk, de Voltaire, Diderot, Condillac, Bossuet, Helvetius könyveinek a társaságában. S a humanizmus diadalát oly szépen zengő goethe-i Iphigénia-nak lelkes olvasója, Dante, Tasso, Boccaccio /!/, Milton, Molière, Shakespeare remekeit ugyanazzal a lelkesedéssel és áhitattal olvassa. Ha Klopstock, Wieland, Hagedorn, Ramler tanúsítja német érdeklődését, Derzsavin és Lomonoszov a szerb irodalom hagyományos orosz forrásaira emlékeztetnek. S ne feledkezzünk meg Pindaros, Isokrates, Kallimachos,

Lucretius, Caesar, Anakreon, Homéros és Plutarchos munkáiról sem, s csak Cicero és Martialis kötetait találjuk német fordításban. Ezzel szemben A wakefieldi lelkes angolul olvasta, s tájékozódásáról olasz, román, cseh, magyar, lengyel, ujjgörög nyelvkönyvei is adhatnak némi képet. A két orosz szerzőt leszámítva akár egy magyar poéta könyvtárának katalógusát készítettük volna el! **Mušicki** valóban sok szállal fűződik a magyar irodalomhoz, ugyanazt a klasszicizmust próbálja megvalósítani, mint amely kialakításán s művelésén magyar írók dolgoznak. Virág Benedek, Berzsenyi neve jut eszünkbe, ha Mušicki költeményeit lapozgatjuk. Fő műfaja: az óda, a horatiusi carmen, ennek nemzetet ébresztő, erkölcsről zengő kifejezéseit veszi át. De kelet-európai klasszicizmus ez, melybe a szentimentalizmus is belejátszik, a németes dalköltészet legalább igényében jelen van. Ahogy Verseggy a horatiusi versformában s külsőségekkel szentimentális tartalmat, nagyon is jelenkori életképet közöl, ⁽¹⁵⁾ úgy Mušicki érdeklődése is kiterjed a németes dalköltészetre. Egy Vitkovics-hoz írott levelében Gleim és Ramler költeményeit kéri, ⁽¹⁶⁾ Hagedorn és Bürger nevére is emlékezünk még könyvtárából. /Más kérdés, hogy e klasszicizmus s szentimentalizmus kora a szerb irodalomban jóval tovább tart, mint nálunk, Subotić még 1837-ben is Hölty-t fordít/ ⁽¹⁷⁾.

Vitkovics és Mušicki barátsága közös irodalmi érdeklődésük miatt is természetes, Mušicki ódát ír Vitkovics-hoz, ⁽¹⁸⁾ "felingerelve a széphalmi poétai "Epistola" által". ⁽¹⁹⁾ Azaz Vitkovics Kazinczy költői levelét Mušicki kezébe adta, Kazinczy költészetével megismertette a szerb poétát. A magyar nyelvujításnak egyik dokumentuma e levél, a "közöttünk lett, hőt és maradt" provincializmusának megsemmisítő gunya. Emellett azonban a ma-

gyarrá lett költő dicsőítése: "Egernek nőttél szűk patakja mellett; S atyád továbbad azt a bölcsességet, Melyet Cyrill és társa hirdete, Budai felének jött tanítani. Te lész az első, kit később Horányink Tisztelve fog nevezni, hogy hazánk Nyelvét, mint annak méltó gyermeke, Pápaynk tüzenél gyult szívvvel szeretted..." Musicki viszont több ízben szerb származására figyelmeztette Vitkovicsot, ki mindkét nyelven igyekezett az irodalmat gyarapítani. Vitkovics Musicki ódáit Szemerének 1811. december 20-án, Kazinczynak december 24-én küldi el. Kazinczy válaszelevelében⁽⁵¹⁾ melyet jellemző módon Romy Károly György tesz először közzé/ vallomást tesz és programot ad. "Az én patriotismusom nem ellenkezik a cosmopolitizmussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom, midőn azt, amennyire tőlem kitelik, elősegélleni igyekszem, nem könyörgök az egeknek, hogy-- más nyelveknek károkka virágozzék az én nyelvem..." Egy epigrammában pedig így vall: "Nékem az emberiség s Pest-Buda tája hazám". Kazinczy egész életében küzdött a maradiság, a provincializmus mindenfajta megnyilvánulása ellen. A magyar irodalom belterjessége, szűk körbezártága törekvéseinek egyik akadályja. Tudatos műfordító, aki új formákat, új kifejezőeszközöket, új mondanivalót akart meghonosítani, igyekezetét Goethe-hez és Herderhez szabta, ám erős költői akarata egyénit tudott alkotni még szokványos műveiben is. A fölvilágosodás eszméi vezették egész életében, s mint fölvilágosító ismeretlen költői tartományok meghódítására törekedett. Az "új"-at s a "szokatlan"-t irta zászlajára, s nyelvujjításával hitet adott egy egész nemzedéknek. Hazaszeretete sem marad negyére szűk körében, mint felvilágosító /és egykori szabadkőműves/ Schillerhez hasonlóan az emberiség részének látja népét, nemzetét; kozmopolitizmusa irodalmi jellegű, a hazaszeretetnek dialek-

tikus kiegészítőrésze, az egyik elképzelhetetlen a másik nélkül. Nem "hungarus"-patrióta, az ezt az érzést valló és gyakorló Berzevichy Gergellyel szembeszáll. Az ő hazafisága átmenet a hungarus patriotizmus s Vörösmartyék reformkori nemzeti érzése között. Jancsó Elemér fölvilágosító voltából magyarázza, hogy "tudatosan is meg akarja ismerni a szlávok problémáit".⁽⁵²⁾ Inkább arról van szó, hogy megérzi s Goethe tevékenységét figyelemmel kísérve megérti: az önmagába forduló, önmagukra szeritkozó és hagyatkozó irodalmak kora lejárt, a "Világirodalom" kora következik. Görög, latin, középkori latin, német, olasz, francia s román nyelvből lelünk fordításokat művei között. Ebben a világirodalmi koncepcióban nagy hely jut a szlávoknak, kikkel szemben ugyanolyan türelmes álláspontot képvisel, mint vallási tekintetben. A hagyományokban talált szlovák népdal, a "mennyei szépségű" Hasanaginica tehát ennek a világirodalmi érdeklődésnek tanujele.

Kazinczy leveléből azt is megtudjuk, hogy bár az említett szerb ódát nem értette, előző műveit -német fordításból- ismerte s azokat becsülte. A szerb népdalokat is ismeri /Karadžić Vuk 1814-es első kiadása előtt!/, azok "mind édesek, mind muzsák által sugallottak". Honnan ismerte Kazinczy a szerb népdalokat? Feltehetőleg Vitkovics közreműködésével, talán öccse levelére emlékezett vissza, de lehet, hogy Vitkovics fordításairól beszél, hiszen Kazinczy ugyan ismerte ruszin parasztjainak nyelvét, de szerbül nem értett. Műveivel ajándékozta meg, de értékesebb ajándék máig szóló tanítása: "Az igazság minden nemzettel, minden felekezettel közös, s a jók s bölcsek fellelik egymást különböző feleken is".

E levélben említi Kazinczy sárospataki tanár-barátját,

Vályi Nagy Ferencet. Ővele beszél meg Musicki^{hoz írott} levelét, küldeményét. Vályi Nagy néhány hónappal későbből keltezett levelében megírja Kazinczynak⁽³³⁾, hogy sok szerb ifju tanul Sárospatakon. A jog fellegvárában sajátították el az ügyvédi pályához szükséges feltételeket. A magyar jog ismerete olyannyira fontos volt, hogy még a szlovák Tablic is fordított magyar jogi könyvet. Ezek a szerb diákok ismertetik meg Vályi Nagy Ferencet, a filozófia s a görög nyelv professzorát a szerb irodalommal, Musicki műveit adják a kezébe. Vályi Nagy siet ezt Kazinczynak megírni: "A Serbusok Poézisáról jót merek jövendőlni". Majd a németre fordított verseket továbbküldi Kazinczynak.

Ime, a német irodalom közbeiktatása nélkül jut el a szerb a magyar irodalmi életbe. Csupán német nyelvi közvetítés mutatkozott szükségesnek, de német nyelven is a szerb költészetet értékelték, ismerték el.

⁽³⁴⁾ Az kérdés, hogy 1816. február 20-án készült ballada-töredékét miért írta Kazinczy tizes, rímtelen trocheusokban. Vajon közrejátszott-e, s ha igen, mennyire, a szerb irodalommal való mélyebb megismerkedés? Vagy csupán a Hasanaginica goethe-i formáját használta föl ismét? Amikor élete végén írott /1829-ben/ Gibárt és Irma c. balladáját közreadta, a szerkesztői jegyzet fölfigyel: "itt következik a román... kidolgozása azon alakban, melyet Goethe választott az Azán.aga cím alatt adott serbusi énekhez".⁽³⁵⁾ Ekkor már, 1829-ben a serbus manier divatának hódol Kazinczy, de 1816-ban még Vitkovics sem művelte ezt a versformát, ebben Kazinczy egyedül állt. A kérdést nem tudjuk eldönteni, csak sejtjük, hogy a szerb irodalom alaposabb ismerete is ösztökélte, hogy "manier"-rá tegye a szerbnek hitt versformát. Vitkovics tehát elérte célját, Kazinczy tanulmányozhat-

ta a szerb irodalmat, viszont Musicki-t a magyar irodalom reprezentánsának alkotásaival ismertethette meg. Nyilván Vitkovics hatott oda, hogy a Tudományos Gyűjtemény megemlékezzék egyhelyütt szerb poéta barátjáról. ⁽³⁶⁾

Kazinczy költészeti multunk fölmérésében is szigorúan ítélkezett, szinte csak Zrinyit ismerte el. A Hasanaginicai költői szépségét a magyar irodalom alkotásai fölé emelte. ⁽³⁷⁾ Bőlháborodva irt bizalmasának, Kis Áánosnak, hogy Horvát István /kiben az új, türelmetlen nacionalizmus jelentkezik/ kihuzatta Kölcsey Berzsenyi-recenziójából a szerb népköltészet dicsoítására vonatkozó sorokat. Ezt írta Kölcsey: ^{az} "Emlékezzünk régiekről írójától fogva Tinódiig, s ettől Gyöngyösi Istvánig, nincs egyetlen verselő is, ki esztétikai tekintetben figyelmet érdemelne, csak Zrinyi Miklós", bár őt is Tassá követőjének tartja. A szerbekről: "...ezek a csak nem köztünk élő SZERBU-SOK /Kölcsey kiemelése/, a mi Dunánknak, a mi Szávánknak partjain oly poetai lebegéssel, oly makacs kedvvel s oly egyszerű fenséggel költik ~~dala~~ikat, mint Anakreon és a Homéridák". E sorokban még teljességgel Kazinczy követőjeként értékelhetjük Kölcseyt; azt a Kazinczyt követi, ki kiméretlenül leszámol a hagyományokkal, hogy az új idők új irodalmát megteremthesse. Hogy azért Kazinczy értékelte a régebbi magyar irodalmat is, sőt a népköltészetet is a maga helyén becsülni tudta, az nem kétséges, de Goethe érdeklődése, a szerb népköltészet gazdagsága csodálattal töltötte el akkor, amikor a magyar népköltészetéről nem sokat tudtak, s a népies irodalmat sokan Dugonics szűkkörű provincializmusával s Gvadányi izes, de velejéig maradi irányzatával azonosították. Kölcsey majd a Nemzeti hagyományokban, a magyar költés történeteinek felvilágosításában

megtalálja a helyesebb, igazabb választ: "A poézisnak legkedvezőbb pillantatok... akkor nyílnak, midőn a nemzet a zajló ifjúság korából a tisztább és józanabb műveltség csendesebb világába lépni kezd". ³⁸ Talán a szerb népköltészetre is gondol, mikor alább így folytatja: "A nemzeti hőskor hagyja maga után a nemzeti hagyományt; s nemzeti hagyomány s nemzeti poézis szoros függésben állnak egymással". "Mert a nemzeti poézis a nemzeti történet körében kezdi pályáját..." ³⁹

Vitkovics közvetítette Kölcseynek s Kazinczynak a szerb irodalmat. Elméleti s költői tevékenysége széles körű. A szerb közélet nem egy tevékeny egyéniségét ismeri meg a magyar olvasóközönség éppen az ő útján. Arról Bólics Prokop-ról zeng gyászó epigrammát, ⁴⁰ kinek gazdasági munkásságával majd Rummy Károly György fog foglalkozni, verset ír "Avakumovics hárántsipjának gánuszához", "mert nem földi édes hangod táj-szózata"--hirdeti. Petrasovics barátja fiát arra inti, hogy "szólj, cselekedj igazat", Milunovics Sándort is ^{meg} gyászolja Baró Jánossal együtt. ⁴¹

Vitkovics még félreértések elolaszlatására is vállalkozott, Musicki és Virág Benedek a két szenvedő fele a félreértésnek, a "vad rác" körül felejtett Musicki kesergése. Vitkovics megmagyarázta, hogy vad "thrák" helyett nyomdahibaként került a szövegbe.

Nem elsősorban eredeti műveivel jelentős, bár kora költőként is elismerte, ünnepelte. Fordításai is csak a kornak értékes dokumentumai. Vendégszerető házában a nyelvújítás tábora szervezkedett, kulturaközvetítése pedig a magyar költőknek is segített saját költészetük gazdagabbá, többszínűvé tételében. Az ő szemével látták egy kicsit a szerb irodalmat, s az ő fordítási elvei is szerepet játszottak Kölcseynek a szerb népköltészethez való viszonyában.

GOETHE, A SZERB NÉPDAL ÉS MAGYARORSZÁG

Az 1808-ban meghirdetett "Preisfrage" ^①/Jutalomkérdés ^②/ Magyarországra irástudóit erősen megmozgatta, hiszen azt kellett bebizonyítani, hogy a magyar nyelv alkalmazható az ország hivatalos nyelveként. Bécs ravaszul úgy tette föl a kérdést: Magyarországon s ^③vele összekapcsolt apróbb Tartományokban lakó különböző Nemzeteknek javokkal és szabadság-ikkal megegyeztethető"-e, hogy a magyar legyen a hivatalos nyelv. A nyilvánvalóan provokatív kérdés, melyről már Rumi Károly György tudta vagy sejtette, hogy Bécsből "tették ki", odacélzott, hogy a német nyelvet, de legalább a latint válasszák a pályázók. Kazinczy határozottan és egyértelműen a magyar nyelv hivatalossá tétele mellett foglalt állást anélkül, hogy a nyelvi magyarság későbbi rendi /s egyoldalú/ elveit vallotta volna. Élesen kellett fogalmaznia, mert a provokatív kérdésre csak határozott választ adhatott. Mindenki, aki ebben az országban él, hazafi /Sohn des Vaterlandes/ vagy idegen, e kettőn kívül nincs harmadik lehetőség. Mind, kik itt születtek vagy sokéven át itt tartózkodtak, itt laknak vagy szolgálnak, hazafiak, azaz magyarok /Ungarn/- Magyarország lakói. Ám ha a haza szláv, román vagy német származású fiaitól nem-magyar anyanyelvük magánéletükben való mellőzését követeli, úgy jogtalant követel.

Természetes törekvés a magyar nyelv kiművelésére, országossá tételére irányuló akarat, mely Kazinczynál párosul a különféle népek nyelvhasználatának ^{jogának} elismerésével. Csak annyit kér, hogy a szlávok, a románok s a németek tanuljanak meg magyarul, s hivatalosan használják a magyar nyelvet. Kazinczy egész írását a Bécs elleni védekezés szándéka hatja át, a gehi-

तिकai, a gazdasági germanizálás után félti nemzetét a nyelvi germanizálástól. Ezért kell határozottan a magyar nyelv elsőbbségét és jogait egyértelműen kimondani, fejlettségét bizonyítani. De Prónay Lászlóhoz írott levelében mindjárt az ilyentárgyú munka nehézségeit is fölpanaszolja, mindent nem lehet kimondani. A német pályabíráknak azonban így is meg kell látniuk a magyar lángoló "patriotismus"-át, mely az ókor görögjeihez, rómaiéihoz hasonlatos. A patrióta természetesen kozmopolita is, de a jogos hazafiui büszkeség kidomborítása ezuttal nagy fontossága. Figyelmeztető s vallomást tévő Kazinczy vitairat-szerű művének mottója: Stolz will ich meinen Spanier! /Schiller: Don Carlos-ából, melyből Kazinczy fordított/.

A bírálók között - s ez jellemzi a bécsi udvar álnok, megosztó politikáját - a cseh Dobrovský s a szlovén Kopitar is helyet foglal. A magyar nyelvi kérdésekre adott feleleteket többek között a szláv nyelvi /s irodalmi/ megújulás két vezéralakjával bíraltatja, kik közül különösen Kopitar végez alapos munkát. Valamennyi pályaművet kivonatolja, bírálja: Érdekes, hogy ~~K~~ jellegű pályairatok közül biztos kézzel emeli ki Kazinczyét: "Wenn wir uns nicht sehr irren, so ist der Dichter Kazinczy der Verfasser". A bírálat Kazinczy tételének több pontjával vitatkozik. Nem csodálkozhatunk, ha az ausztro-szláv szlovén szlavista nem ért egyet Kazinczy elképzeléseivel, s a magáról a németet tartja megfelelőnek a hivatalos nyelv szerepére. Honnan ismerte Kazinczyt? A bécsi lapok, a Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung vagy a Vaterländische Blätter bőségesen közölt magyar tárgyú tanulmányokat, recenziókat, s a szláv /első sorban délszláv/ nemzeti fölújulásért küzdő, azt cikkeivel elősegítő Kopitar nyilván figyelemmel olvasta a magyarországi

eseményekről szóló tudósításokat, izgatottan olvashatta a magyar irodalom egyre szélesebb körben ható s kibontakozó műveit-értékelő írásokat. Ő maga mindent elkövetett, hogy a délszláv /s ezen belül a szerb/ irodalmat népszerűsítse. Nekrológot írt Obrovic-ról, ⁽⁴⁾ beszámol a szerb irodalom legújabb alkotásairól, ⁽⁵⁾ s éles különbséget tesz az egyházi szláv s a népnyelvi szerb között. Ismerteti Musicki alkotásait, ⁽⁶⁾ köztük a Vitkovics Mihályhoz írott ódát, s kifejezi azt a reményét, hogy egy szerb-német szótár s nyelvtan is napvilágot lát a közeljövőben. S mikor Karadžić megjelenteti nyelvtanát, ⁽⁷⁾ örömujjongással köszönti: "Willkommen erste Serbische Grammatik mit cyrillischen! und zweymal willkommen, dass du getreu nach der Rede des gemeinen Volkes aufgeschrieben bist!" Ugyanilyen lelkesedéssel üdvözli a szerb népdal-kötetet, fordításkísérleteivel kedvet akar csinálni egy új, ismeretlen Goethe-nek. ⁽⁸⁾ Ezek a cikkek Kopitar bírálatának közvetlen előzményei. 1816. április 20-án adja be bírálatát. Hogy tudott-e arról, miszerint Metternich utasítása értelmében a díjat ~~egy~~ pályaműnek kell kiadni, mely a német nyelvet ajánlja, nem tudjuk. Kopitar írásán azonban érződik az alig indult, éppen hogy új vágányra tért szerb nemzeti-nyelvi törekvés féltése; Kazinczy iratából szentől szembe láthatta-érezhette a magyar nyelvi-irodalmi mozgalom lendületét.

Karadžić népdalgyűjteménye eseményszámba ment, Európai irodalmi eseménynek számított, Goethe, Grimm, Vater lelkesedett, s a lelkesedést pontosan számontartó Kopitar igyekezett is ezt kihasználni. Csakhogy Goethe nem tudott szerbül, nem érthette meg a népdalokat. Egy megjegyzésében az alábbiakat olvashatjuk: ⁽⁹⁾ "Nie hab ich aufgehört, mich mit Gedichten aus serbischen Dialecten bekannt zu machen, aus Übersetzungen freylich nur, womit

nich UNGARISCHE FREUNDE versehen" /A mi kiemelésünk, F.I./.

Kik voltak Goethe magyarországi /magyar/ barátai, kik a szerb népdalok fordításával ellátták?

Kopitar Musickinak így számol be:

"rogat Göthe, per studenten Jenae Posoniensem protestan-
tem, ut sibi mittetur versio et secunda¹⁰ partis nostrae peszna-
ricae. Hoc tibi muneris et honoris deputavimus, utpote qui op¹¹
time scias vertere germanice poemata serbica. Cogita quantum
honoris nobis accedat, si Göthe a te prosa versa metris inclu-
serit, et Göthii nunc senis adjutor philologatos Riemer! ergo
accingere et nisi absoluta versione noli quiescere".

1817-ben Kollár, Feriencik és Marsáry járt Goethe-nél. Kol-
lár emlékezései szerint Goethe magyar népdalokról kérdezte őket,
már sokszor kutatott utánuk, de nem tudott kapni. Ugy látszik u-
gyanolyan daltalan nép, mint a német. Több kutató Kollár néha
valóban megnyíló szubjektívizmusára hivatkozva hihetetlen-
nek tartották Goethe megjegyzését: hogy lehetne a német dalta-
lan, mikor néhány évvel ezelőtt jelent meg a nagy német népdal-
gyűjtemény. Turóczi-Trostler József viszont bebizonyítja, hogy
Goethe, ki mindig a részben is az egészet akarta kifejezni,
nem a népdal-hiányra, ~~hanem~~ hanem a költők dalainak visszhangta-
lanságára gondolt. Azt viszont más forrásból tudjuk, hogy
Feriencik gitárral kísért énekével gyakran szórakoztatta a nagy
német költőt. Kollár és Feriencik pozsonyi, protestáns, jenai
diák. Kollár enliti, hogy a magyar helyett szlovák népdalokat
adott elő, sőt később is küldött szlovák népdalokat Goethe-nek.
Nincs okunk kételkedni Kollár szavaiban, Hogy énekelt-e szerb
dalokat? Tudhatott énekelni, mert Pozsonyban találkozott a szerb
diákokkal, tőlük megtanulhatott néhány dalt. Viszont miért nem
ír erről emlékezősiben? A szláv kölcsönösség-eszme apos-

tola elhallgatná, mit szerb "testvéreiért" tett? Ez nem lenne, valószínű, hiszen később a pest-budai szerbek minden alkalmat megragadtak, hogy Kollárt üdvözljék. ⁽¹⁶⁾

Kopitar 1817. december 5-én írta Musickinak idézett levelét, Kollárék látogatása után pedig ennyi került Goethe naplójába: "Zwey Ungarn".

Volt olyan vélemény is, hogy maga, Karadžić látta el Goethe-t a jelzett fordításokkal, ⁽¹⁷⁾ de ezt Mathias Murko világos okfejtéssel megcáfolta. ⁽¹⁸⁾ Van adatunk arra is, hogy Ferencsik, a későbbi "elhirhedett időjós" /éppen Goethe indította el meteorológusi pályáján/ gitárkiséréttel magyar népdalokat énekelt. ⁽¹⁹⁾ Az adat közlője Ferencsik ismerőseitől hallotta ezt.

Teljes bizonyossággal nem adhatunk választ kérdésünkre, Goethe magyarországi barátai, kik őt szerb népdalok fordításával ellátták, nyilván tudtak szerbül s németül. Legalább is any-
nyira ^{tudtak} szerbül, hogy a fordítást elkészíthessék. S bár Kopitar 1815-ben küldött -Bertuchon keresztül- Goethe-nek dalokat, majd Kopitar fölszólítására Musicki is elküldi prózai fordításait, melyek valamilyen oknál fogva nem jutnak el Weimarba, inkább Kollárék mellett foglalnánk állást. Vegyük figyelembe, hogy 1819. és 1827. között nem jártak magyarországi tanulók a jénai egyetemen, ⁽²⁰⁾ a fordítók pedig valószínűleg a Goethe-t meglátogató jénai tanulók közül kerülhettek ki. Viszont Kopitar is csak annyit ír, hogy Goethe kér, kérdezősködik, érdeklődik /rogat/ a Jénában tanuló protestáns diákokon keresztül a szerb népdalok után. Ha azok fordítottak, énekeltek volna neki, talán azt is megemlítené, s nem szólna föl Musicki-t a fordításra. Hogy Kollár elfeledkezett volna arról, hogy valaha Goethe-nél SZERB dalokat énekelt, nem valószínű, hiszen e látogatásnak egészen

apró és jelentéktelennek tűnő részletei is élénken élnek az emlékezetében.

Tehát nem Karadžić, kicsi a valószínűsége annak, hogy Kollár és Ferencsik /bár inkább ők, mint Karadžić/. És Marsáry? Kollár szerint félig magyar, félig német ifju. Róla egyáltalában nincs adatunk, hogy a szerb népköltészettel valaha is megismerkedett volna. Csak annyi pozitív tudomásunk van, hogy a Pozsonyban végzetek valamennyien hallhatták Bács megyéből vagy még délebből származó szerb iskolatársaikat - esetleg mulatozás közben - népdalokat, bórđalokat énekelni.

Ez esetben: ex oriente lux; Goethe-hez Kelet-Európa nemzeti ébredése a szerb népdalokon keresztül jut el, hogy e fény megsokszorozódva, a goethe-i szellem fényébe burkolva visszasugározzék. A XIX. század második évtizedében több tanulmányt szentel a kelet-európai népek költészetének /1824, 1826, 1827, 1828: szerb irodalmi tárgyu cikkek, 1827.: értekezések a cseh irodalom köréből; 1828.: ujjörög irodalmi tanulmányok; de ideszámíthatók 1825-ben írott, Daines oder Littauischen Volkslieder c. kiadványról szóló recenzióját⁽²¹⁾. S sokéves gyakorlati előkészítő munkája után 1827-ben alkotja meg a világirodalom fogalmát, Kunst und Altertum c. folyóiratát a "világirodalmi propaganda" szolgálatába állítja.⁽²²⁾ Goethe világirodalom-fogalma "nem egyszeri lezárt állapot, hanem állandóan gazdagodó, megújuló fejlődés, kiválasztó folyamat, amelybe minden nemzet beléphet, mihelyt megjön az ideje, feltéve, hogy egyetemes emberi szükségletet elégít ki".⁽²³⁾ Karadžić tehát épp a legmegfelelőbb időpontban jelentette meg gyűjteményét, mikor már Percy, Macpherson, Brentano és Arnim előkészítette a megfelelő fogadtatást hasonló célzatú gyűjteményükkel. Karadžić nélkül nyilván Hanka sem "buvárlottá" volna elő

a csehek régi dicsőségét s régi költészetét hirdető királyudvari kéziratokat, de Karadžić fogadtatása, a szerb népdalok egyetemes érvénnyel bíró, világirodalmi jelentősége is hozzájárult ahhoz, hogy Kölcsény a Berzsenyi-recenzióban fölített kérdésre megfelelő s a járható utat kereső válasszal szolgáljon. Goethe gyakorlati világirodalmi propagandája /talán elméleti munkássága is/ hozzájárult Vörösmarty látóköre kiszélesedéséhez. Az a tény, hogy éppen az 1827-es esztendőől foglalkozik Vörösmarty a svéd, a perzsa, a kínai, a hindu, a francia irodalommal, világirodalmi látóköre kitágulásán kívül: Goethe alaposabb megismerésével is kapcsolatba hozható. Az a tény, hogy a Csongor és Tünde némely kulcs-fontossággal bíró részlete a Faust néhány alapvető problémáját visszhangozza; az a tény, hogy a szerkesztő Vörösmarty folyóírást belterjességét, provincializmusát, lényegtelen kérdéseken rágódó értekezéseit föl akarja számolni, s tág kaput akar nyitni Európa s a világ irodalma számára; hogy már a Zalán futásában, még inkább a Délsziget-ben s a Csongor és Tündé-ben megteremti a magyar s a világirodalom terminológiai s eszmei egységét, figyelmeztet, a weimari szellem viaszasugározza, visszaveri a Keletről támadt fényt. Kazinczy műfordítói tevékenysége a magyar irodalom munkásainak teremtett szélesebb körű lehetőségét, tematikai változatosságot, feltétlenül hajlékonyabbá, csiszoltabbá, kiműveltebbé tette a nyelvet. Vörösmartyval azonban a világirodalomba lép be az ujkori magyar irodalom még akkor is, ha Toldy Handbuch-ja vagy Bowring antológiája nyomán messze nem gyűrűztek szét olyannyira az elismerés hullámai, mint Karadžić könyvei nyomán. /Más kérdés, hogy az antológiák anyaga, összeállítása s fordításainak minősége is kevésbé volt alkalmas az érdeklődés fölkeltesére, s a magyar irodalomnak nem volt oly ügyes szervezője, propagandistája s tudósa, mint Kopitar/.

S az is jellemző, hogy akik az ujkori magyar irodalomban először mondtak ki valami olyat, melynek az emberiség számára is van valamiféle érvényessége, Berzsenyi és Kölcsey /Vörösmarty közvetlen előfutárai/, mindketten Weimar szellemének tisztelői. Berzsenyi Keszthelyben "magyar Weimart"⁽²⁶⁾ óhajt látni, bár ő a magyarra teszi a hangsúlyt. Kölcsey a Goethe nyomán⁽²⁷⁾ meghonosodott "szerbus-manif^r" szorgos művelője, s e manif^r -Szauder József- megállapítása szerint- még klasszikus epigrammájába is beszűrődött.⁽²⁸⁾ Kölcsey olvasmányai között a Faust-ot is ott leljük, kevesen értették meg nála jobban Goethe egyetemes érvényű mondanivalóját.

Toldy Ferenc elméleti munkáira is sugárzott a goethe-i fényből, az ő Handbuch-ja van hivatva a magyar irodalmat Európába bevezetni. Németországi látogatása is a fogadtatást készíti elő- nem a legszerencsésebb időpontban s nem a legszerencsésebb módon. Goethe hatása nála nem feltétlenül mondat-, esetleg gondolatátvételt jelent, bár a német esztétika közvetlenül is jelentkezik Toldy írásaiban, hanem annak a gondolatnak tudatos tolmácsolását, mely ■ kritikai-szerkesztői munkásságában nyilvánul meg, t.i. a magyar irodalom olyatén szervezését, hogy elfoglalja jogos helyét Európa népeinek irodalmi között.

Bajza József fordításaival tolmácsolta a goethe-i gondolatot. A részben Goethe nyomán ihletre gyúlt Talvj és Gerhard⁽²⁹⁾ szerb fordításaival ismertette meg a magyar olvasóközönséget, és saját almanach-lirájához hasonló megoldással az érzelmes s ekkor az egész országban elterjedt és szeretett daltípust népszerűsítette. Hogy az irodalmi fejlődésnek nem ez volt a fővonala, az itt nem érdekes. A verstől idegenkedő olvasóközönség Bajza verseit olvasta-- s talán énekelte is.

Goethe szerb népdalokra is támaszkodó világirodalom-ban-

cepcióját Vörösmarty már a Tudományos Gyűjteményben próbálta érvényre juttatni. Jellegzetes kelet-európai késés: 1828-és 1832. között még nem sikerült megvalósítania szándékát, sem a közvélemény, sem az irótársadalom nagyrésze nem jutott el még erre a fokra. A Tudományos Gyűjtemény-ben e szándéknak a töredékei valósulhattak meg. Majd a harmincas esztendők végén az Athenaeum válhat e "világirodalmi gondolat" szócsövévé, s majd csak Erdélyi János "Pályák és Pálmák" c. 1867-es tanulmánya tudja összegezve, visszapillantva elemezni a népies s a nemzeti irodalom viszonyát, s fölmérni az utat, melyet a magyar irodalom tett a goethe-i gondolat megszületése óta.

Vörösmarty reppant kezdeményezését viszi tovább Petőfi /ki hű maradt a szerbus manier-hez/, Arany János /ki szintén találgatta a szerb népdal tónusát/, Ady Endre /ki első költői sikerét Králjević Marko témájának köszönhetette/, ám mindhármán foglalkoznak Goethe-vel, Petőfi idegesen elutasítja, Arany János fordítja s követi, Ady Endre pedig egyszerre elutasítva s gondolatait átvéve.

Bár Vörösmarty belépett a világirodalomba, s megvakósította a terminológiai s ideológiai egységet, ez nem érvényes a magyar irodalom egészére. Nagy költőink életműve tükrözi is a irodalmunk "késés"-eit, s ugyanakkor az emberiség egyetemes gondjait is magukénak vallják, s a kornak szólóan kimondják.

A szerb népdalek megismerése egész Európa tudatára hatott, Mérimée-től Puskinig, Grimmtól Walter Scott-ig fordították, követték stílusát. A magyar irodalomig is eljutottak a szerb dalek s csak részben német közvetítéssel, részben közvetlenül. A magyar írástudók megfogalmazta, illetve költői életműben kifejezett világirodalmi gondolatba nemcsak goethe-i érvénye, hanem az irodalom belső fejlődése s a kulturaközvetítők lelkes munkája.

kája következtében a szerb népdal is jelentős helyet foglal el. A szerbus manier újfajta kifejezőeszközt, költői lehetőséget teremtett, Vitkevics -éppen szerb népdal-tolmácsolásaival- az irodalmi népiesség későbbi diadalra jutását segítette elő, Runy Károly György, Székács József és mások munkássága pedig a szervezett s tudatos népdalgyűjtés számára jelentett igazolást és buzdítást. A magyar irodalom belső fejlődése igényelte a költői kifejezés számára új lehetőséget biztosító szerbus manier-t, a balladás hang, a komor mondánivaló számára például kitűnően megfelelt, a fiatal irodalmak minden formát megpróbáló, minden verstani lehetőséget kiművelő és művelő lendületének. ^{jól jött.}

Goethe magyarországi barátai segítségükkel lehetővé tették, hogy a weimari génusz újabb példákra támaszkodva kimondhassa az elmaradott s kis népek nagy vigaszát: a világirodalomban minden népnek megvan a helye, ha lényeges mondánivalója van a világ számára. Vörösmarty 1836-ban már jogosan fordult a népek hazájához, a nagyvilághoz: éppen ő mondta ki a Goethe-vel /nem tematikailag/ rekon gondolatokat, az emberiség akkori leglényegesebb gondolatait. Éppen e gondolatok segítették a magyar nemzeti mozgalom eszmevilágának tisztulását, adtak erőt a félgyarmati elnyomás elleni küzdelenhez. Ez a küzdelen viszont ismét széles hullámokat vert, s ismét másoknak segített az emberiség számára lényeges gondolataik kimondásában. A népek művészténeke, irodalmának, eszmevilágának ez az állandó cseréje: s ebben a magyar alkotók tevékeny részvétele, ez jelenti igazán a goethe-i humanizmus érvényre jutását s a világirodalomban fenntartott hely jogos birtoklását.

VII.

KARADŽIĆ VUK NYOMÁBAN

Vitkovicsnak a szerb nyelvről írott értekezése bizonyoság, hogy Karadžić Vuk törekvései Magyarországon visszhangra leltek. Egy névtelen közeli¹ megemlékezik a "morlák táncok"-ról s a szájról szájra terjedő "közdal"-okról, Runy Károly György a Tudományos Gyűjteményben a "kijövő munkák", közt emlegeti Karadžić-ét.²

Vitkovics népdalfordításai is a huszas években kezdenek megjelenni a Hasznos Mulatságok³ s más kiadványok hasábjain, igaz, névtelenül vagy fölismerhetetlen álnévvel, betűjeggyel /pl. R. jeggyel/⁴. Nem tekinthető merő véletlennek, hogy éppen a Hasznos Mulatságok jár az élen Karadžić népdalközléseinek ismertetésében. Szerkesztője, Kulcsár István maga is foglalkozik a népdal-gyűjtés kérdéseivel, könyvtárában a kor teljesnek mondható esztétikai-politikai irodalma /Tököly Száva 1790-es művei is/ megtalálható.⁵ Ám hogy az 1824-ben megjelent Karadžić-kötetek ismertetése az ő műve, arra nem lehet teljes bizonyosságú Igen-nel felelni. Kulcsár nagyra becsülte Vitkovicsot, epigrammáit jól fizette, fordításait közölte. Ugyan Kulcsártól nem idegen a népdalközlések ismertetése, de az alábbiakban azt a véleményünket szeretnők megkockáztatni, hogy Vitkovics is hozzájárult az ismertetés elkészítéséhez.

A cikk ismerteti Karadžić kötetének beosztását, majd néhány közhely-szerű mondattal értékeli. Ezután néhány jellegzetes sajátosságát prózai fordítással alátámasztva bemutatja. A prózai fordítások ténye inkább Kulcsár szemszövege⁶ mellett tanuskodik, de Vitkovicsnál is találkozunk -éppen ismertetésben- versek prózai fordításával. A cikkekben előforduló dalokat, illetve töredékeket Vitkovics nem fordította le. Viszont az ilyen kifejezések,

mint "szerbusi népdalok" /Vitkovicsnál: szerbusi nyelv/ vagy a műveltető ^{s szerb} ~~igék~~ gyakori használata /kiadattak, foglaltatnának, feltaláltatnak/ Vitkovics értekező prózájának sajátosságai.

Mindez azonban a kor stílusa is lehet. Az Kultsár szerzőségét tanúsíthatja, hogy német /göttingai/ ujságra hivatkozik, s a szerb neveket németesen írja /Milosch-- Kölcsény egyik vitézi énekében: Milos/. A metrikai jellegű megjegyzés viszont Vitkovics érdeklődésére mutat. Akárki is a szerzője az ismertetésnek, a közvetlen szerb-magyar kapcsolatoknak fontos dokumentuma, s a Hasznos Mulatságok-nak szinte megszűnéséig /tehát Kultsár halálán túl tartó/ sajátossága a szomszéd népi kiadványokról való megemlékezés. Ezt bizonyítja Töltényi Szaniszlónak a balladáról szóló, két részben megjelent tanulmánya. Ha nem is önálló munka, mégis jelentős, mert európai távlatból vizsgál egy a magyar irodalomban még csak meghonosodni készülő műfajt. Kölcsény próbálkozásai a románccal majd Vörösmarty ballada-kísérleteibe torkollnak, hogy a reformkor irodalmát a kisebb költők, az epigonok balladatermése elárassza. Arany János rehabilitálja a balladát úgy, hogy-főleg kései költészetében- a népi hiedelmekhez, a népballadákban szüntelen jelen lévő ősi-mitológikus elemekhez viszi vissza. Herder népköltészeti kiadványai még csak fölhivták a figyelmet erre az évszázadokig a népköltészetbe leszorított műfajra /a középkor költőinek balladái más jellegűek/, Goethe és Schiller -Ossziántól s a skót-angol népballadától nem egészen függetlenül- megteremtették a modern ballada műfaját. Töltényi Herder nyomán indul el, a különféle irodalmak balladáit vizsgálva jut el a szláv balladáig, melyeknek észreveszi "epósi funkció"-ját. A kor kelet-európai irodalmi az elveszett vagy meg sem született nemzeti elbeszélő költeményt keresték vagy, akarták megírni. Így a szerb hősdalokban is a homéros²i epikához hasonló na-

gyobb epikai mű szilánkjait vagy széthullott darabjait látták. Ezért keresi s véli megtalálni Töltényi a szerb dalok "mitológikus" elemeit, ezért bizonyít a Szkadar építésé-vel. Ebben az időben váltják aprópénzre Friedrich August Wolf homérosi elméletét, ki azt vallotta, hogy a nép ajkán élő hősi énekeket olvasztotta csupán egybe rhapszodosz, tehát az ókor két nagy epikus költeménye hosszú fejlődés során alakult ki. Karl Lachmann is így magyarázta a német hősköltemény, a Niebelungi ének kialakulását /1816-ban/, s még a XIX. század végén is Szász Károly^{azt} vallja, hogy "...a hős Marko királyfi körül számos ének forog anélkül, hogy mint az ■ Achilleusz vagy Odüsszeusz-monda egyes részeit, ALKOTÓ KÉZ összefűzte volna" /A mi kiemelésünk/.

A szerb népköltészet megismertetéséért a magyarországi német lapok különösen sokat tettek. Ezek az ujságok kettős feladatot véltek teljesíteni: egyrészt a magyar irodalmi eseményekről szóló hiráddal, másrészt magyar történeti, publicisztikai s olykor értékes irodalmi alkotások fordításával a magyar kultúrát akarták a német nyelvet értő olvasóközönséggel. Ittémát Pesten tul Béccsel, Prágával, Lemberggel, Zágrábbal s Németországgal/ megismertetni, másrészt a német nyelvön megjelent műveket s német nyelven hozzáférhető eseményeket a németül olvasó magyarok tudomására hozni. Nem a német kultúra előretolt bástyái e lapok, némettségük mindig az adott város polgársághoz alkalmazkodik. Szerkesztéséi, irodalompolitikai, sőt esztétikai elveiben is nagy a különbség a horvátok között megjelénő Luna, a csehek között napvilágot látó Hesperus s a pesti Iris között. A pesti német nyelvű lapok mindig a pesti polgárságnak a nemzeti mozgalomhoz fűződő viszonya szerint alakultak, az döntötte el szellemük nemzeti vagy kozmopolita /de sohasem nemzeti értelenben vett német/ voltát, hogy legfőbb olvasóközönségük: a pesti német polgár

s a rendi ellenzék viszonya hogyan alakul. Ugyanakkor Pest német nyelvű lapjainak szerkesztői arra is tekintettel voltak, hogy - mint Csaplovics János megfogalmazta - Magyarország, népei tarkaságát tekintve, Európa kicsinyben, különösen az Pest-Buda, hol magyarokon kívül németek, szlovákok, szerbek, románok, makedo-görögök is élnek, íróik alkotnak, könyveik megjelennek. A huszas években Pesten alakul meg a szerb Matica, itt adják ki a szerb napisajtó funkcióját betöltő ujságokat, később a Thökölyanum még inkább kulturális középponttá teszi a magyar fővárost. Egy korabeli kimutatás szerint 1830-ban Pesten 511 görög keleti férfi s 389 asszony lakott /ebben nyilván a románok s görögök is benne foglaltatnak/, leginkább a Belvárosban, legkevésbé a Ferencvárosban. Egy 1839-es adat szerint az előző tanévben a pesti egyetemen a görög keletiek közül 23-an jártak a teológiai fakultásra, 9-en az orvosi, 8-an a sebész, 27-en a bölcsészeti karra. A szerb irodalomnak nem egykiválósága él s alkot itt Pesten, a magyarul is verselő Pačić-tól az Eötvös Józseffel egy osztályba járó Jovan Sterija Popović-ig. A szerb értelmiség igyekezete, illetve a szerb polgárság egy részének kulturapártólása elgondolkodtatta már a magyar színészeket, kik szorult anyagi helyzetükben a Cserni György-ről készült szindarabbal szórakoztatták a színházba tóduló polgárokat. A szerb polgár bizonyára nagy örömmel hallgatta részben saját dalait, hiszen az ifjú zeneszerző, a később nagy tekintélynek örvendő Mátray /Róthkeppf/ Gábor csak a pesti-budai szerbek városias folklórját fölhasználva adhatta meg a kísérőmuzsika sajátos szerb couleur locale-ját. A német színház is a szerb polgárságra kacsint, mikor 1831. március 2-án "Kralovits Marko" címen mutat be színjátékot. Egyetlen előadásról van tudomásunk, s az sem bizonyos, hogy erre az egyszeri alkalomra biztosíthatták-e a telt házat. A szerb polgárság

vagyónánál fogva tekintéllyel, sullyal rendelkezett, s ennek a
 pest-budai viszonyok között formálódó-alakuló polgárságnak az
 eszmei talaján fölnövekvő szerb értelmiségnek törekvései jelen
 vannak a főváros kulturális életében. Talán a szerb származásu
 diákok, egyetemi hallgatók -kik Karadžić végső diadalához majd
 hozzá fognak járulni- adják már 1822-ben /!/ Schedius kezébe Ka-
 radžić ^{népdalait} ~~...~~ ⁽¹⁷⁾, s talán e polgárookra, diákokra is tekin-
 tettel van az Iris ügyes és mozgékony szerkesztősége, mikor lap-
 juk fönnállásának néhány évfolyama alatt feltűnően sokszor kö-
 zölnek szerbtárgyu értekezést. S mert az Iris munkatársai között
 pl. Toldy Ferencet is ott leljük, s ismerjük a lap közönségfor-
 máló, izlést alakító hatását, föltétlenül szólnunk kell róla.
 Az említett értekezések jórészenek szerzője: Eugen Wessely, ki
 morva hivatalnoki családból származott. Bécsben hallgatott jogot
 s bölcséletet, majd Vinkovce-ra került tanárnak. A csehországi
 Hesperus-nak s bécsi lapoknak munkatársa, érdeklődése eleinte
 klasszika-filológiai jellegű, Ovidius: Tristia-ját, Tibullus e-
 légiait fordítja. Eredeti költeményeit a klasszikus versforma s
 a klasszicizáló stílus jellemzi, talán Klopstock volt a mintaké-
 pe. Későbbi művei már a német romantika ismeretéről tanuskodnak.
 Leginkább hősdalokat tesz közzé, olykor nem is fordít, hanem a-
 daptál. "Elias Smiljanich" címen például az eredeti helyzetdal-
 ból mondát alakít s a Jankovics Sztoján-ról szóló ének egyes mo-
 tivumait is beleszővi "átdolgozásá"-ba /nach einem serbischen
 Volksliede bearbeitet--vállja be/ ⁽¹⁸⁾. Másutt, a "Kraljević Marko i
 vilja Ravivelja" c. ének fordításában nyíltan Goethe-t mondja ⁽¹⁹⁾
 mintaképének: "Machten einen Ritt zwei Wahlgebrüder"--kezdí fordítva
 Ez utóbbi szóhoz siet csillagát tenni, s lábjegyzetben mente-
 getőzni: "ich folgte hier unsern grossen Goethe". E fordítását
 is, mint a többi, az eredeti énekek ellágyítása, felhigitása

jellemzi, stílusával a nem egyszer tragikus eseménymenetet szentimentálissá enyhíti. Igen jellemző, hogy egyik közleményében /Die Pest nach dem mythischen Begriffe der Südslawen/ latin idézeteket találunk, ⁽²⁰⁾ Ovídus, Metamorphoses-ával erősíti a népi elbeszélő mondókáját. Éppen az Iris c. folyóirattal kapcsolatban említettük, hogy az ügyes csehországi német szerző, Schiessler ugyanígy irodalmiasít egy cseh mesét. A kor népköltészet-főlgzésának tisztázatlansága érvényesül itt.

Legnagyobb sikert Pesten káldott "Serbische Hochzeitlieder" c. kötetével érte el. ⁽²²⁾ Az Iris már 1825-ben beharangozta, R--y /Rumy/: Literarische Nachricht c. cikke közli az előfizetési fölhívását. ⁽²³⁾ Goethe-re és Talvj-ra hivatkozik, mikor a szerb népköltés értékeit emeli ki. Elmondja, hogy Németországban sok lány s ifju e szerb énekek kedvéért tanul szerbül /ebben van némi tulzás/, majd a kötet anyagát így jellemzi: "das Libl^este und Zarteste der so kindlichen serbischen Nationalpoesie, schön, anmutsvoll und naiv... und zugleich von orientalischen Glut und griechisch^h-plastischen Dichtergefühl angeweht". Rumy Károly György nyilván ismerte Goethe 1824-ben írott beszámolóját a szerb népdalok kiadásáról, Goethe mondja a szerelmi dalokat "anmuthig"-nak s érdekes egyezésképpen^y ugyanazt hangsúlyozza, amit Wessely előszava: a dalok keleties hevét s liráját, a görögös szoborszerűségét, megjelenítőerőt, mintegy plasztikus térlátást. Wessely köteté nagy feltűnést keltett, a pesti szerb polgárság, a szlovákság megmozdult, a szlavisztika kiemelkedő képviselőit: Hankát, Dobrovskyt, Köppent, Kopitart, Šafárikot s természetesen Karadžić-ot is ott leljük az előfizetők között, majd Jankovich Miklóst, Rumyt, Toldyt, Tretter Györgyöt, az Iris szerkesztőit s Kisfaludy Károlyt /!/. A kötetet a fordító jó érzékkel Tököly Szávának ajánlotta.

Wessely-n kívül ismeretlen nevű s jegyű értekezők is ismertetik a szerb népköltészetet. E.M. Kraljević Marko életrajzát írja meg a népköltészeti anyag bőséges fölhasználásával, kétnyelvű szemelvényekkel /Szerzőjében esetleg Wessely-t gyaníthatjuk/, ⁽²⁴⁾
Alois Akmani /?/ szentimentális, levélformájú én-novellája /E-niliens Briefe aus Syrmien/ dalbetétje: Szkadar építése. A fordítások az Iris-ben általában között fordítások erényeit /hogy egyáltalában mégis megjelentek/ s gyengéit mutatják. Érdekes, hogy Wessely-s ^a ^{an} (ilyen típusu fordításokat éppen Romy bírálja, s azt javasolja, hogy egy született szerbnek kellene e tolmácsolásokat átnéznie, később Mathias Murko is bírálja Wessely átköltéseit, de elismeri az előszó értékességét. ⁽²⁵⁾ ⁽²⁶⁾ ⁽²⁷⁾

Nyilván Kraljević Marko életrajzához mellékeli az Iris szerkesztősége a vitézi énekek hősének portréját, melynek kiadója a szláv kulturák lelkes kereskedő-mecénása: Josip Milovuk. ⁽²⁸⁾
A kép eredetije -tudjuk meg- Szerbiából került Tokajba, mikor a szerbek Magyarországra menekültek. Majd Légrády csákovai prefektushoz került. Panić közvetítésével jut el Obradović-hoz, innen szerzi meg Milovuk-- s adja ki. A szerkesztőség itt vonja be -talan az őszinte érdeklődésen kívül a példányszám emelése is szerepet játszott-a szerb polgárságot, s teszi érdekessé a témaválasztáson kívül a lapot számukra is.

Romy Károly György a másik közvetítő. ⁽²⁹⁾ Kopitarral szüntelen levelezésben állott, így elsőkézből értesült a szerb nyelvújítás és népdalközlés eseményeiről. Vállalkozott arra a népszerűtlen föladatra, hogy Karadžić és Stratimirović között közvetítsen, s talán e közvetítés várható sikertelensége is hozzájárult ahhoz, hogy Karadžić ne nyilatkozzék tulságosan jól róla. ⁽³⁰⁾ Ő -mondhatjuk- nem annyira a költészeti, mint inkább a nyelvészeti, filológiai s történeti szempontból érdeklődött a szerb népköltészet

után, könyvtárában is azilyentárgyu könyveket találjuk inkább. ⁽³⁴⁾
 Karadžić 1814-es kötetétől 1818-as szótárán át 1824-es kis
 szerb nyelvtanáig sorakozó filológiai s történeti munkák tanu-
 sithatják, hogy az említett fordítóknál fölkészültebben nyult
 a szerb népköltészettel kapcsolatos kérdések fejtegetéséhez, s
 Wuks serbische Grammatik c. kéziratá pedig elmélyült nyelvésze-
 ti studiumaira beszédes példa. 1824-ben még nem vállalkozik a
 verses fordításra. Nem mintha, nem próbálkozott volna már meg
 a verseléssel, ez élete végéig nagy vágya s nyíltan kifejezett
 szándéka maradt. Talán a lap jellege, hol elbeszélései megje-
 lennek, követelte meg az anekdotikus, elbeszélő. A bécsi Archiv...
 ad helyet Romy közléseinek. ⁽³²⁾ A Hornayr szerkesztette lap megpró-
 bálta munkatársai közé tömöríteni a monarchiának legjelesebb i-
 rástudóit azzal az óhajjal, hogy mindegyik a maga népének szoká-
 sait, irodalmát, művészetét, történetét földolgozva az össz-bi-
 rodalmi gondolatnak rendelje alá hazafias szándékait. Hornayr
 tervei az ébredő nacionalizmusok lángjánál elenyésztek, de a
 közlési lehetőség mégis a népek közötti kulturális cserét tetté
 lehetővé. Ebből a szempontból jelentős Romy cikk-sorozata. Már az
 alcimekben bevallja: "Nach dem serbischen des Wolfgang Stephano-
 witsch frey erzählt..." A dalokból, balladákban anekdotákat, ne-
 séket, történeteket alkot, föloldja, magyarázza, történetileg
 értékeli. Egy helyen a szerb nemzeti játékokról /National-Spiele/
 szólva mintegy értekezik a gyermekjátékokról, a táncokról. Romy
 inkább elméleti fölkészültségű, s ha kor-dokumentumnak érdekes
 is tolmácsolása, maradandóbbnak, s a kutatás szempontjából hasz-
 nosabbnak értékelésű, beszámolóí bizonyulnak. 1834-ben kíséri
 meg, hogy a szerb epikus dalok sajátosságait meghatározza. ⁽³³⁾ A bor-
 ivást jellegzetes epikus sajátosságnak tartja, akárcsak a homéro-
 szí hősöknél, s ebben a patriarkális állapotot látja tükröződni.

Még ugyanebben az esztendőben Karadžić népdalainak negyedik kötetére hívja föl a figyelmet, majd A tót népek regéi c. bibliografikus közlésében szigorúan számon tartja Karadžić regéit.

A magyar nyelvű elméleti irodalom indulása s lassu kibontakozása idején is megvolt a szerb népköltészet jelentősége. Toldy Ferenc a magyar romantika egyik első dokumentumaként foglalkozik a "szerbus nép-költéssel". Tulajdonképpen Wessely előszavát magyarítja. Nem fordítja, hanem mintegy a magyar viszonyokra alkalmazza, állandóan a magyar irodalmi fejlődés érdekét, állapotát tartva szem előtt. Ám Toldy jó füllel veszi észre Vitkovics formai hűtlenségét, Kazinczy fordításának lényegében csak most induló folytatását, s Vörösmarty Csák c. balladáját közölve, hitet tesz a romantika irodalma mellett. Toldy értekezésének időpontja: 1827. Ám ha igaz, hogy Toldy figyelmeztette Vörösmartyt a szerb népköltészet szépségeire, úgy már Karadžić 1824-es kiadványára föl kellett figyelnie, hiszen az első "szerbus manier"-ban írott Vörösmarty-vers, a Földi menny-Horváth Károly ésszerű okfejtése alapján- 1825-re tehető, a Csák, mely olyannyira romantikus, szertelen, szélsőséges, hogy ideg orvosokat készített vizsgálatásra, 1826-ban született. A szláv költészet tündérei, a villi-k vagy vilá-k Vörösmarty költészetében is megjelennek.

1828-ban zajlik le a népiesség kérdése körüli vita Bajza s Toldy levelezésében, ez éppen Toldy közzéseihez s a szerb dalokhoz kapcsolódik. Bajza azt kívánja a "népdalköltő művésztől, hogy ne ő ereszkedjék le a néphez, hanem egy magasabb pontot találjon s oda emelje magához a népet... a nép szájában támadt dalt öltöztesse művészi alakba, nemesítse meg művészi gondnal". Elméletét Goethe példájával véli alátámasztani. Egy előző levelében bírálta már Toldy szerbus dalait darabos nyelvük, mesterkéeltsé-

gük miatt. Szerinte az "aljas nyelvet" külön meg kell tanulni. Toldy vitába száll barátjával, szerinte a népköltészet sohasem lehet úgy "költőink poézisa...", amint van, mert érzése költőinknek más, mint a népé". A költőknek el kell fogadniuk a népi formákat, azt megnemesítve magyar lirát tudnak alkotni. "Aki pedig népdalt ír, nemesítse meg annak tartalmát". Nem vitás, az irodalmi népiesség kérdésében Toldy messzebbre látott Bajzánál, jobb érzékkel mutatott rá a magyar irodalom későbbi fővonálára. S bár Toldy elveiben is van a valami a népköltészetet elutasító, annak demokratikus tartalmát idegenkedve fogadó műköltői elméletből, éppen a szerb népköltészet értékeinek bemutatásával s ~~ezzel~~ a magyar irodalomban való felhasználással ^{lehelőleg} (fölcshellantásával, a népies irány kibontakozását segítette elő.

Bajza fordításai gyengébb művei közé tartoznak, az almanachlira vérszegény és sápatag nyelven szólal meg Talvj és Gerhard nyomán. "Egymásért epedve lángolának", "Rátekint utolszór őslakára", "Láthatólag tündökölt a himzet", "hősfi", "hőslegény", "Hölgyek lejtének keringőt"-- kell-e még folytatnunk ennek bizonyítását.

1831-ben írott "Lemondás" című versén viszont a Vitkovics és Kölcsey által egyaránt tolmácsolt szerb népdal hatását érezzük. Igaz, a harmincas évek hangján; "a lángsziv" érzésével, a "bájjvilág" s a "sirvirág" emlegetésével szól a költő, de helyzetdala s néhány kifejezése árulkodik.

Vitkovics

Nesze, vedd el jegygyűrűdet...
Mást akartam, mást kell tennem...
A tavasz sem kedvez néken,
Gyásszal tölti kis védékem

Bajza

Vedd e gyűrűt, ifjúr vedd,
Más birandja eskümet...
A jövőndő bájjvilág
Gyász lett s néma pusztaság.

Ha rózsákat ültetetek is,	Fonjatok szép koszorut...
Nem más, mint öröm, tövis,	Halvány rózsza szál legyen
Öröm, öröm keserű szál,	Benne s rozmarinág...
Belőled még bokréta vál...	
Menyekzői ékességem	Rozmarin, nászpompa-ág,
Te leszel, ha jön násznépem...	Halvány rózsza, sirvirág...
Engem pedig sirba tesznek.	

Hogy Bajza nem használta az ősi 8-ast, hogy a népdalt föl-
emelte a műköltő vélt magasabb pontjára, hogy a Vitkovicznál
magyar népdallá asszimilált szerb éneket a "bájbilág" művészi-
nek hitt alakjába öltöztette, azon a fenti vita után már nem
csodálkozhatunk.

Karadžić kötetének ismertetésétől s a szerb népköltészet
próza fordításától Bajza almanachlirájáig ivel a befogadás utja,
hogy majd Székácsnak a maga nemében páratlan kötetétől ismét
föliveljen. A szerb népköltészet azáltal, hogy a Hasznos Mulat-
ságok, a Felső-Magyarországi Minerva, az Auróra, a Koszoru egyér-
telmüen közlésére vállalkozik, nagy szerepet kap az irodalmi
népiesség győzelmes előrehaladásában. Nemcsak a Goethe nyomán
alaposan félreértett "szerbus manier" követeli helyét a magyar
irodalomban még a legnagyobbak alkotásain keresztül is. Az elmé-
leti alapozásnál sem nélkülözhető a szerb népköltészet néhány
tanulsága. Toldy Ferenc a szerb népköltészet mellett az ócseh
literaturával érvel a magyar romantika mellett, s Vörösmarty,
a szerkesztő beleegyezését adja Toldy munkásságához. A romanti-
ka fedezte föl a népköltészetet. Vörösmarty talán a szerb s az
ócseh literaturára is gondolt, amikor a falusi kántorok, jegyzők,
a nép ajkán élő, esetleg lejegyzett, kéziratós daloskönyvekben
hányódó magyar népköltészeti alkotások összegyűjtésére ^{beszolgált} ~~gondolt~~.

VIII.

A SZERB IRODALOM FOGADTATÁSA

A szerb népköltészet fényes diadalutja során természetes, hogy a műköltészetre árnyék hull, kevésbé válik ismeretessé. Ugyanakkor az is igaz, hogy éppen a szerb népköltészet népszerűsége irányítja később a figyelmet az eddig ismeretlen műköltészetre. A magyar irodalomról azonban nem festhetünk ilyen képet, már Mušicki széles körű elismerésével bizonyítottuk a szerb irodalom egyes kiemelkedő képviselőinek jelenlétét a magyar irodalmi tudatban. Mušicki mellett Dositej Obradović legelismertebb név. Obradović a népnyelvi törekvések egyik első szószólója, ő a szerb jozefinista, s Winter professzor megjegyzése szerint: "Der Josephinismus ist für ^{me}der Ausdruck des bürgerlichen Nationwerdens".^① Önéletrajza jeleⁿtős tett, amellet, hogy érdekes olvasmány. Annak függelékében Aesopus meséit olvashatjuk ugyanolyan népnevelő célzattal, mint a mi irodalmunkban Péczelitől Fáy Andrásig. Kölesy-Melczer: Nemzeti Plutárkus-a bőségesen beszámol életéről, tevékenységéről.^② "Második szerbus Anacharsis"-nak nevezi. Kalandos élete során sokhelyütt megfordult, a szerzők hallei tartózkodásának tulajdonítják, hogy rádöbrent hazája elmaradottságára. Persze, Halle-nak hatását nehéz lenne letagadni, de korábban már az orosz felvilágosodással való találkozása is elindithatta benne a nemzetébredés~~se~~ törekvés folyamatát. Ez Lessing~~es~~ könyveivel való megismerkedés~~u~~tán csak erősödött. A szerzők az angol irodalommal való beható kapcsolatát tartják nagyon fontosnak, Addison, Swift, Pope műveinek tanulmányozását, ezután határozta el, hogy írásaival bölcsebbé, okosabbá, boldogabbá teszi nemzetét "A köznépnek nyelvén irt", de még nem szakadt el teljesen az egyházi nyelvtől. Azt akarta, hogy megértsék. Küzd a "kalugyerség

setét homálya" ellen. Az életrajz végén megemlékeznek Mušicki Obradović-hoz szóló ódájáról, mint az utókor hálájáról. A cikk forrásai valószínűleg Kopitar bécsi lapokban megjelent /s állítunk említett/ értekezései-recenziói, ott találkozunk "Der serbischer Anacharsis"-kifejezéssel Obradović-ra vonatkoztatva. Ugyanez a kifejezés visszatér Wessely Obradović-ot sirató elégiájában: Du, Anacharsis der Serben... A klasszicizáló esztichonok sorait gördítő elégia Obradović-atyában Szerbia legnemesebb emberét gyászolja. ^③

Szerb kulturális törekvéseket ismertet az Iris. Ujvidéken egy magánház hátsó részében Nikolić tanár vezetésével szimulációt tartanak a diákok. Stefanović: II. Uroš, Szerbia második utolsó cárja című négyfelvonásos szomorujátékát adják elő "illir" nyelven. ^④ Ennél lényegesen jelentősebb a lap -e- /talán Wessely?/ jegyű cikkirójának pillantása a legújabb szerb irodalomra. ^⑤ Goethe világirodalmi koncepciójából indul ki: "Nichts ist wohl für die Humanität erfreulicher, als wenn eine Nation das Aufblühen ihrer Literatur aus allen Kräften befördert und zwar um so erfreulicher, je weniger ihre Literatur noch vor Kurzem dem Auslande bekannt war". Természetesen a szerb népköltészet körül támadt német s angol érdeklődést említi először, de ismerteti Rajić és Obradović tevékenységét is, Obradović-ét, "den die Serben ihren Anacharsis nennen". Majd bőven ismerteti a pesti szerb kulturális központ tevékenységét, a Srbska Letopis s a Matica Srbska körüli munkálatokat, Gessner szerb fordítása mellett említésre érdemes Jovan Pačić verseskönete és nem utolsósorban Šafárik irodalomtörténete. A mecénás Milovuk is megkapja elismerő sorait. A cikk alapos tájékozottságra vall, olyan írhatta, ki a szerb irodalom belügyeiben járatos.

A szerb kultúra alkotásainak ismertetését megkönnyíti, hogy a Matica kiadványaiból 121 példányt a Magyar Nemzeti Múzeumnak is juttat 1830-tól. ⁽⁶⁾ Olyan jelenségek, mint Bakalović Péter, ujvidéki polgár ajándéka, bizoⁿnyitják, hogy a szerbek igényelték a magyar kultúra munkásainak érdeklődését. Hiradás tudatja, hogy a derék polgár egy üveg poharat küld, melyen Obradović, "hires szerviai író", Jovan Rajić és Stojković "tudós hazánk fia" portréja látható. ⁽⁷⁾

A Tudománytár feladatai és céljai közé tartozik a szomszéd népi törekvések figyelemmel kísérése. A cseh és a szerb mozgalmakról érkező tudósítások sokszor csak fordítások, de mindig nagy érdeklődést váltanak ki. "Serbia /Rácorszag/ a legújabb időben mind poetai, mind political tekintetben megérdemlette a figyelmet" -- kezdi az ismertető. ⁽⁸⁾ Ecélből részletet közölnek Otto Dubislav Pirch: Reise in Serbien c. könyvéből. A orosz tiszti családból származó utazó a romantika korának gyermeke, ki idealizálja a népet, ám rokonszenve tagadhatatlan. Jól ismeri a szerb irodalmat, külön ír Kraljević Marko alakjáról. Külön érdemes, hogy közli a szerb írók műveinek bibliográfiáját. ⁽⁹⁾ Ebből az utleirásból a Tudománytár szerkesztői csak néhány részletet választottak ki. Egy szerb kalnár életétől olvashatunk, 1-2 nagyobb városról kapunk képet. Az olvasót Miloš herceg és házanépének leírása érdekelhette a legjobban, hiszen a sajtó állandóan foglalkozott a herceg alakjával, az ujságírók egyik kedvelt témája a szerb fejedelen élete, az általa vezetett felkelés. ⁽¹⁰⁾ Toldy Ferenc több cikkben számol be a szerb irodalomról. ⁽¹¹⁾ Elsősorban Karadžić Vuk munkásságáról szól, szótárszerkesztői, nyelvtankészitői s népdalgyűjtő munkásságáról. A gazdag Gavan felesége című ének prózai fordítását hozza s magyarázza. Értesülései-

nek egy része attól a Tasner Antaltól származik, ki Széchenyi István az egyik al-dunai útjára elkísérte. Másik cikkében a szerbiai szellem élet helyzetéről számol be. Dicséri Miloš Obrenović uralkodását, de megjegyzi, hogy "a szerb literaturára bizonyos helytelen önkény hat". Az egyházi szláv s a népnyelvi irodalmi szerb közötti küzdelemben Toldy az utóbbi mellett foglal állást. Némi elégedettséggel állapítja meg -összehasonlítva a bécsi, a budai s a szerbiai szerb irodalmat-, hogy a budai a munkásabb. Nagy szerepe van itt a már sokszor emlegetett Milovuknak. Majd meglepő fordulattal folytatja: "Mi dicsérjük a nemzeti törekvést, nem kárhozzátjuk jó oldalai miatt ott sem, hol talán nem egészen van helye". A belgrádi sajtó "ellenséges célzásai"-ra utal. A szerb nemzeti mozgalom kis késéssel folytatta az 1790-ben megindult s akkor zátonyra futott kísérleteit a közjogi-politikai egyenjogúság kivívására. A belgrádi szerb sajtó e törekvések mellé állt, s így nem egyszer a magyar nemzeti mozgalommal szembekerült. Ennek a még lappangó, csak ritkán megnyilvánuló ellentétnek megjelenése Toldy cikkében nem kisebb érdemét. A kép így -az ellentétek becsületes fölmutatásával- teljes.

Külön kell szólunk Hoblik Márton egy elveszett művéről. Hoblik /1791-1845/ 1816-tól Verőce megye tisztviselője volt, élete nagy részét délszláv környezetben élte le. A Magyar Tudós Társaság nagyszótárához délszláv nyelvi adatokat küldött. Mint Katona József pesti társaságához tartozó ifjú, megszerette a szinpadot, s verseken kívül drámákat is írt. 1835-ben küldte be az akadémiai pályázatra JUGOVICSOK c. tragédiáját, melyet cine szerint a szerb népköltészet egyik értékes darabjából meritett. A szindarab, melyet Kölcsey nem tartott ítéletre méltónak, ⁽¹²⁾ elvesztett, s tudomásunk szerint soha semmiféle szinpadon előadásra nem került.

Bár tárgya szerint érdekes lenne tudnunk, hogyan dolgozta föl a tragikus véget ért hős Jugović-ok történetét, Hoblik drámaírói tehetségét ismerve azt kell mondanunk, hogy nem érte károsodás a magyar drámairodalmat. Sokkal érdekesebbek néprajzi-irodalmi közlései. ⁽¹⁴⁾ "A szerémi kalugyer zárdák"-ról ⁽¹⁵⁾ szólva megenlékezik Obradovics Bositheus-ról /!/. Nyilván a Társalkodó korrektornak hibájáról van szó, nem valószínű, hogy Hoblik ne ismerte volna az ujabbkori szerb irodalom egyik legjelentősebb képviselőjét. Elmeséli kalandos életét, majd munkáit sorolja föl. Ezt keretezi a zárdák története. Megyéje lakodalni szokásait is érdekesen, figyelemre méltóan dolgozza föl. ⁽¹⁶⁾ Két csoportban tárgyalja: az ó-hitűek s a rác-katolikusok /sokácek/ lakodalni szokásai. Az értekezésben prózában fordított lakodalmas rigmusekat találunk, említi az ismert "nemzeti dalt, Hej Kraljevics Marko"-t. Bőségesen közöl közmondásokat s a tánc közben elkiáltott mondókákat. Egyet belőlük versben tolmácsol: "Billegj, duda hajnalig, nem fáj bokám unatig". Hoblik Márton jelentős etnográfiai-irodalmi ~~közlései~~ részben kiegészítették, részben pontosabbá tették azt a képet, amelyet az olvasóközönség a lapok cikkirói, fordítói nyomán elképzelt magának a szerbség irodalmáról, kulturájáról. Hoblik a kívülálló, a megfigyelő, a magyar olvasó igényeire tekintő fél-tudományos értekező szempontjából figyeli s írja meg a látott s tapasztalt érdekességeket.

A szerb irodalom közvetlen, alkotásokon keresztül történő megismerése azonban várat magára. Ha a népköltészetet nem tekintjük, fordításról szinte nem is beszélhetünk. Egyetlen mű talált tolmácsolásra, Dositej Obradović Összegyűjtött Műveinek néhány részlete. Ez sem jelent meg a szerző nevével, s a magyar olvasó nem is sejthette, hogy Obradović alkotásait olvassa, mikor a Regélő

1837-es évfolyamának lapjait nézegette. ⁽¹⁷⁾ A fordító, Szávic Dömötör /Dimitrije Savić/ nem tartotta szükségesnek megnevezni a történetek igazi szerzőjének nevét. Hogy nem eredeti művel van dolgunk, arra Milorad Pavić figyelmeztet, s ő kereste meg a négy történetnek a ~~pontos~~ ⁽¹⁸⁾ eredetijét is. Pavić pontos és hű fordításnak tartja Savić művét, jól adta vissza a diszes régies nyelvet. Ehhez annyit tennénk hozzá, hogy Savić kora magyar nyelven ír: "lelkébe edzve valának", "legbájlóbb kor", "hasonlag" s még ehhez hasonló kifejezések a kor ujságait elárasztó eredeti s fordított elbeszéléseinek stílusához ~~igyekeznek idő-~~ ^{igyekeznek idő-} ~~mulni~~. ~~Annak ellenére~~, hogy az olvasó nem tudta soha, hogy Obradović műveit olvassa, a nagy szerb író munkásságát mégis közelebb hozta a magyarsághoz e tolmácsolás. Szávic Dömötör neve másutt is föltűnik a Regélő s más lapok hasábjain, "Gondolataik" címen bölcs mondásait, aforizmáit idézik. Egyet írunk le csupán: "Ne azzal kérkedj, hogy hazádnak fia vagy, hanem hogy érdemes vagy rá." ⁽¹⁹⁾

A szerb irodalom ismertetésén kívül hadd szóljunk arról, hogy a lapok általában melegen kommentálták a szerb-magyar kapcsolatok ügyét. Szerbia fokozatos fölszabadulása a török uralom alól azt eredményezte, hogy sokan vándoroltak át, "művészek, tudósok és kézművesek". ⁽²⁰⁾ Ezek az "önkéntesek" segítik a szebb állam építését. Runy Károly György ismerteti Miskovicsev, egykori karlócai diák, pesti orvosegyetemi hallgató disszertációját. Az im-
 juból szerb fejedelmi orvos lett, s tevékenységéből -Runy szerint- "mind szülőföldének, mind újra választott hazájának ismérete s forró szeretete tündöklök ki". ⁽²¹⁾ ⁽²²⁾ Másutt azt tudjuk meg, hogy a szerbiai dögvész elnyomására a fejedelem magyar orvost kér. Bathi Nagy Károly utazik le Szerbiába, ahol eredményesen működik.

Szaporithatnánk még az ehhez hasonló hiradásokat, s bőven idézhetnők Milos Obrenovic'-ot dicsérő cikkek egész sorát. A dicséret talán nem is annyira a zsarnokoskodó uralkodónak, mint inkább a török elnyomás elleni harc vezérének szólt.

A szerb irodalom fogadtatásáról így sem tudtunk a népköltészethez hasonló bőségről beszámolni. Az ujságokban megjelentek a hiradások, Toldy Ferenc nem tévesztette szem elől a szerb szellemi föllendülést sem, de a fordításokat tekintve nem tudtunk lényeges eredményeket fölmutatni. Egyes nagy alkotók olykor excentrikus érdeklődését leszámítva, általában azt fordítja, tolmácsolja egy nemzet irodalma, mire saját épülése, fejlődése, alátámasztása szempontjából szüksége van. Mig a népieség útjára lépett magyar költészetnek szüksége volt a szerb példára s eredményre, addig a magyar regény megteremtésére irányuló igyekezet nem találhatta meg a szerb példát. Kelet-Európában a regény későn, nyugathoz képest sokkal későbbben jelentkezik, helyét jóideig elfoglalja az eposz, az elbeszélő költemény s a ballada. A szerb irodalmi kibontakozás éppen úgy kereste a lehetőségeit /a szétszórtság átkától még terheltebben/, mint a magyar, a szlovák, a cseh vagy a lengyel. Egyrészt nem volt mit lefordítani, másrészt nem igen volt kinek. Hiszen ebben az időben veszi le Jósika Miklós vadregényes művei előtt Szontágh Gusztáv a kalapját, -a magyar regény alighogy megszületett.

S ahogy a cseh kulturából is inkább a mezőgazdasági-ipari s a tudományos műveket figyelték Magyarország nemzetet építő alkotói, ⁽²³⁾ úgy a szerb szellem megnyilvánulásai közül is leginkább a népköltészet fordítására támadt belső igény. Egy nemzet irodalmában még a fordítások is -sokszor- az eredeti munkák súlyával és kisugárzásával hatnak. Ez történt Karadžić köteteivel is. A műköltészetről szóló hiradások, ismertetések azonban elvesztek a többi hasonló között.

IX.

SZÉCHENYI ISTVÁN

Talán Széchenyi István az egyetlen reformkori magyar politikus, kit a nemzetiségek magadéktalanul elismertek s tiszteltek. ■ A nemzet irányító tényezői között azon kevesek közé tartozik, kik a népek közötti megértést politikájuk sarkkövévé tették. Széchenyi nemzetgazdasági s nemzetpolitikai elgondolásai nem egyoldalúan magyar szelleműek, divatos szóval úgy is mondhatnók: nem hungarocentrikusak. Ez abból is származhat, hogy elfogadta a Habsburg-birodalom egységét, ■ bár kivitelre került javaslatai révén ennek a birodalomnak súlypontja eltolódott, jellege sokban változott volna. Nemcsak a magyar érdekeket tartotta szem előtt. Nyugat-európai utazása során a kapitalista fejlődés során kiaknázható lehetőségek, az ipari-társadalmi fejlettség látványa gondolkodtatta el, s ezt kellett szembesítenie a körülmények miatt elmaradott, még a tényleges lehetőségeket is elhanyagoló, önmagába fordult és zárkózott hazájával. A XIX. század első évtizedeiben a magyar nemesi közgondolkodás részben az osztrák expanziós törekvések elleni védekezésül egyre erőteljesebben hangoztatta az Extra Hungariam non est vita elvét. A nemesi kiváltságok s a vármegyei autonómia véd-bástyája mögé bujt rendek mereven ellenálltak a változást hirdető gondolatok ostromának /Omnis mutatio periculosa/, konzervativizmusukat a nemzeti érdekekért, a nemzet fenntartásáért vívott küzdelmekkel igazolták. Nemzetfenntartó küldetésük tudatában fordultak önmagukba, az osztrák expanzióra elmaradott eszközökkel válaszoltak. Ez a közgondolkodás fokozta viharossá a Hitel körül támadt konzervatív ellenkezést, ez tartotta pajzsul maga elé az ősi alkotmányt, ez akarta lezárni az országhatárokat az ujítás, a megújulás eszméi előtt. Széchenyi ez ellen a közgondolkodás ellen

szállt sikra, mikor európai távlatok fényénél vizsgálta meg országunk gazdasági-társadalmi helyzetét, s döbbsentette rá kora félénk s "fontolva haladó" magyarjait a kapitalista fejlődés útjára való rálépés égető szükségére. Nem vitás, hogy Széchenyi gondolatainak megvan a magyar előzménye is. Verseghynek a magyar nemzethez írott drámai szózata már figyelmeztette a nemességet az iparosodás fontosságára, Martinovicsék köztársasági elképzelései is mentesek a rendi nemesség szűkkeblű s nacionalista reform-hajlandóságaitól. Kazinczyék nyelvújítása, Kölcsey fájdalmas önbírálata már egy realisabb szemlélet térhódítását bizonyítja. An Széchenyi az első, ki a szomszédos népekkel való politikai s gazdasági kapcsolatokat tudatosan építi bele nemzet-építő programjába. A 30-as évek^{ben} Széchenyi nemcsak közéleti tényező, fokozottan irodalmi is. Széchenyi esztétikai ihletettsége, műveinek szándékoltnak irodalmi formája, naplóinak irodalmi utalásai a kelet-európai törekvések erős irodalomhoz kötöttségét bizonyítják. Nemcsak a magyar Akadémia vagy a Nemzeti Múzeum, hanem a szerb Matica, a cseh Múzeum s a lengyel Ossolineum is a nemzetté váláshoz vezető ut egyik fontos állomása. Németh László jól látja: "Az irodalom ezekben az országokban mást jelent, mint nyugaton... keleten a szellemi élet mindenese. Mivel hiányoznak feltételei, önmagának kell megteremtene feltételeit is". Széchenyi gazdasági javaslatai -nemcsak a Berzsenyi- vagy a Vörösmarty-idézetek miatt- a nemzeti törekvések részei, bár majd csak Kossuth teszi magáévá List Frigyes hangsúlyozottan. "nemzeti közgazdaság"-át.

Egyhelyütt már rámutattunk Széchenyi cseh kapcsolataira, európai távlatu Duna-szabályozási terveire.² A Dunát világkereskedelmi folyóvá akarta tenni, s a Moldávával-Elbával összekötve,

az európai kereskedelem vérkeringésébe Magyarországot is beleépíteni. Ezért fáradozott annyit, ezért utazott le a kedvezőtlen körülmények ellenére a Dunán, hogy a Vaskapu szabályozásával ~~M~~ Magyarországon áthaladó kereskedelmi hajók útját megkönnyítse. Ezért igyekezett a román s a szerb állam vezetőivel pozitív kapcsolatokat létesíteni. Meg akarta győzni őket, hogy terve valóra válása után a román s a szerb állam gazdasági ereje -helyzeténél fogva- növekednék. Miközben a román s a szerb vezetőférfiakkal tárgyalt, levelezett, megismerkedett az ország berendezkedésével, kulturájával s történetével, s ez az ismeretség nemzetpolitikai elveit is realisabbá, bölcsőbbé és kivihe-tőbbé tette. Apjától, a Prágával s a cseh és szlovák tudós körökkel /Dobrovský-val, Ribay-val stb./ kapcsolatot tartó, széles látókörű kultúrpolitikustól örökölte tisztán látását, de saját tapasztalatai is jótékonyan hozzájárultak a gyümölcsöző kapcsolatok fokozatos kiépítéséhez.

Egyik belső munkatársa, Liebenberg /Lunkányi/ János, már 1826. március 5-én a megalakuló Tudós Társaság feladatai közé sorolja -többek között- Szerbia történetének megírását.^③ Széchenyi pedig a polgárerényről szólva említi: "A becsületes férfi mindenkinék megadja az övét, s a másé elvételét szintugy gyűlöli, mint önmaga jussáról könnyen nem mond le, sőt azt védeni tudja".^④ S miközben a nemzetiség mibenlétét fejtegeti, szembeállítja a török fanatizmusát a polgári erkölcsön alapuló igaz hazafisággal.^⑤ Széchenyi a "józan" hazafiság jelszavával indul el délre, s ez a józan hazafiság vezeti tárgyalásaiban, levelezéseiben is. Waldstein Jánossal 1830-ban indul lefelé. Nemcsak ter-vük foglalkoztatja őket, hanem a föld népét, a politikai körülményeket is megfigyelik. "Ritkán látni embereket -állapítják meg-, akik annyira előítélet nélküliek, mint a szerbek. Tudják, hogy

barbár elnyomás alatt voltak és állandó háboruik alatt nem gondolhattak másra, mint szabadságukra, Aki belátja, hogy mily elmaradott, az már nagyon közel van a haladáshoz és fejlődéshez".^⑥

Jól látják meg a függetlenségükért küzdő szerbek nemzetépítő lendületét, az új nemzedéknek azt a törekvését, hogy az avult egyházi-teológiai szemléletet a nemzeti eszmékkel váltsa föl.^⑦

Széchenyi azonban még mélyebben kutat, a szerb nemzet jövője, függetlenségének alakulása, harca a török ellen tervei megvalósításában nagy szerepet játszhatnak. S bár józanságra intette korát s a kiművelt emberfők államának eljöveteleért harcolt, a magyarság haladásához és elmaradottságához mérte szüntelenül uti tapasztalatait. Jövendőbe látó szavakkal ecsetelte a szerb nép hősi küzdelmeit naplójában /1830. szept. 27./: "Bevor man nach Nissa kommt, wo Alt Servien beginnt-- sieht man einen Thurm, der in seiner Art das merkwürdigste ist, was man sehen kann. Es besteht aus Eingemauerten Menschenköpfen-- in der Vorletzten Revolution Hingerichteten Serbier! Es ist gräulich anzusehen! Solche Praemissen-- solche Schulen und Erfahrungen sind der Grund der Serbischen Einigkeit! Und dass im Lande Zusammenhaltung und keine Vorurtheile sind.-- Aus so bitterem Blut-Quell, das für Unabhängigkeit vergossen ward-- wird und muss für Serbien früher oder später Freyheit und Glück quillen".^⑧

Egy nappal később a Balkán során elmélkedik, jól látja, hogy Ausztria és Oroszország mintegy versenyt fut a Balkán gazdasági s politikai birtoklásáért. Észreveszi, hogy a cári Oroszország diplomáciája mennyivel ügyesebb, hajlékonyabb az osztrákok nehézkes, halogató, tehetetlen és merev politikájánál. "Praxis und Theorie"-- hasonlítja össze találóan a Szent Szövetség két szövetséges s ezzel párhuzamosan egymással a Balkánért versengő államának diplomáciáját.^⑨

Több ízben tárgyal a szerb fejedelemmel is, Miloš Obrenović-tyal.

Széchenyit meglepi a fejedelem ügyes lavirázása a török s orosz birodalom ellentéteik¹¹ között. Obrenović nem érti, hogy Ausztria miért nem vette át a védnökséget Szerbia¹² holott érdekei azonosok /A két ország között fennálló tevékeny kereskedelmi kapcsolatok is indokolták volna/. Miután a török birodalom manővereit egyedül, a fiatal szerb állam képtelen kivédeni, a pétervári udvarhoz fordul, de ott sem kapják meg a kellő támogatást. "Ami Belgrádban rossz, azt joggal tulajdonizhatjuk a despotizmusnak, ami pedig jó, azt az erőnek és a romlatlanságnak"-- jegyzi föl a Herder szellemében gondolkodó Waldstein János. A szlávok megítélésére, jellemzésére általában Herderhez fordultak e korban. Am Széchenyi tovább vizsgálódik, megismerkedik az ország belügyeivel is. Jó érzékkel figyel föl a szerb nyelvújítás körüli viharra. A Kazinczyval, Berzsenyivel, Döbrentével kapcsolatot tartó Széchenyi kíváncsian szemléli Miloš álláspontját: "Wuk /Stephanovich/ liess er /ti.: a fejedelem, F.I./ fallen, da sich dieser zu sehr gegen die Geistlichkeit aussprach-- Er denkt wie Wuk--, durch diese Comödie lebt und stirbt die Geistlichkeit für ihn". Érdekes, hogy csak annyit ír: Wuk, nyilván többször hallott róla, ismerte tevékenységét. Miloš lépését indokoltnak, elfogadhatónak tartja-- államérdekből. Mert Széchenyi, aki a fennálló társadalmi rendet lényegében véve igazságosnak s az uralkodók iránti tiszteletet kötelezőnek tartotta, hitte, hogy Szerbia üdvét Miloš Obrenović-nak ez a lépése is szolgálja. Ha tettét komédiának is nevezte.

Az ut tanulságait két levelében foglalta össze. Az egyiket, Magyarország és Szerbia érdekeinek azonosságáról, már idéztük, A másikat Alexa Popovsky-nak, a fejedelem titkárának írta 1830. október 12-én: "Sie haben Ihre Eintracht, ihr vorurtheilloses Wesen in Serbien aber theuer erkaufte.-- Es kostete

viel Menschen-Blut, nicht umsonst steht zwar stumm- aber beredter tausendfach als Wort und Buch, der fürchterliche Thurm von Nissa!-- Freiheit quillt aus edler Absicht vergossenen Menschen-Blute.-- Gott gebe, dass jeder Tropfen Segen über Ihre Heimath bringe, und dass Sie erleben-- was Sie auch werden". Kazinczy Musicki-hoz írott levelének költőiségét és nemeslelkűségét mutatja eszünkbe Széchenyi Szerbiát megszerető s népének szabadságot kívánó üzenete.

Széchenyi utazása a szerb államra irányította a figyelmet. Utazásának esztendejében írja meg a Hasznos Mulatságok cikkirója a szerb fejedelem életrajzát, melyben annak vitézségét dicséri. ⁽¹⁴⁾ Több utazó látogat el Belgrádba, így Bene Ferenc ⁽¹⁵⁾ 1833-ban, Boros József 1834-ben. ⁽¹⁶⁾ Felületes benyomásaikról utirajzot készítenek, melyek az olvasók tájékoztatását vannak hivatva szolgálni. A kor neves szakirója, Novák Dániel pedig Obrenović egykori riválisának, az első szerb fölkelés vezetőjének ⁽¹⁷⁾ életrajzát tárja az olvasók elé. A közönség érdeklődésének és a hírlapok eddigi beállításának megfelelően "Cserny"-t "kalandor"-nak, "gonosztevő"-nek ábrázolja. ⁽¹⁸⁾ A Társalkodó Széchenyi utazásaihoz kapcsolódik /Széchenyi második utazásával ezuttal nem foglalkozunk/, Széchenyi Szerbiában sok helyütt a "bárdolatlanság színét" látja. Ennek oka könnyen magyarázható, ⁽¹⁹⁾ ⁽¹³⁾ ⁽¹⁴⁾ ⁽¹⁵⁾ ⁽¹⁶⁾ ⁽¹⁷⁾ ⁽¹⁸⁾ ⁽¹⁹⁾ ⁽²⁰⁾ ⁽²¹⁾ ⁽²²⁾ ⁽²³⁾ ⁽²⁴⁾ ⁽²⁵⁾ ⁽²⁶⁾ ⁽²⁷⁾ ⁽²⁸⁾ ⁽²⁹⁾ ⁽³⁰⁾ ⁽³¹⁾ ⁽³²⁾ ⁽³³⁾ ⁽³⁴⁾ ⁽³⁵⁾ ⁽³⁶⁾ ⁽³⁷⁾ ⁽³⁸⁾ ⁽³⁹⁾ ⁽⁴⁰⁾ ⁽⁴¹⁾ ⁽⁴²⁾ ⁽⁴³⁾ ⁽⁴⁴⁾ ⁽⁴⁵⁾ ⁽⁴⁶⁾ ⁽⁴⁷⁾ ⁽⁴⁸⁾ ⁽⁴⁹⁾ ⁽⁵⁰⁾ ⁽⁵¹⁾ ⁽⁵²⁾ ⁽⁵³⁾ ⁽⁵⁴⁾ ⁽⁵⁵⁾ ⁽⁵⁶⁾ ⁽⁵⁷⁾ ⁽⁵⁸⁾ ⁽⁵⁹⁾ ⁽⁶⁰⁾ ⁽⁶¹⁾ ⁽⁶²⁾ ⁽⁶³⁾ ⁽⁶⁴⁾ ⁽⁶⁵⁾ ⁽⁶⁶⁾ ⁽⁶⁷⁾ ⁽⁶⁸⁾ ⁽⁶⁹⁾ ⁽⁷⁰⁾ ⁽⁷¹⁾ ⁽⁷²⁾ ⁽⁷³⁾ ⁽⁷⁴⁾ ⁽⁷⁵⁾ ⁽⁷⁶⁾ ⁽⁷⁷⁾ ⁽⁷⁸⁾ ⁽⁷⁹⁾ ⁽⁸⁰⁾ ⁽⁸¹⁾ ⁽⁸²⁾ ⁽⁸³⁾ ⁽⁸⁴⁾ ⁽⁸⁵⁾ ⁽⁸⁶⁾ ⁽⁸⁷⁾ ⁽⁸⁸⁾ ⁽⁸⁹⁾ ⁽⁹⁰⁾ ⁽⁹¹⁾ ⁽⁹²⁾ ⁽⁹³⁾ ⁽⁹⁴⁾ ⁽⁹⁵⁾ ⁽⁹⁶⁾ ⁽⁹⁷⁾ ⁽⁹⁸⁾ ⁽⁹⁹⁾ ⁽¹⁰⁰⁾ ⁽¹⁰¹⁾ ⁽¹⁰²⁾ ⁽¹⁰³⁾ ⁽¹⁰⁴⁾ ⁽¹⁰⁵⁾ ⁽¹⁰⁶⁾ ⁽¹⁰⁷⁾ ⁽¹⁰⁸⁾ ⁽¹⁰⁹⁾ ⁽¹¹⁰⁾ ⁽¹¹¹⁾ ⁽¹¹²⁾ ⁽¹¹³⁾ ⁽¹¹⁴⁾ ⁽¹¹⁵⁾ ⁽¹¹⁶⁾ ⁽¹¹⁷⁾ ⁽¹¹⁸⁾ ⁽¹¹⁹⁾ ⁽¹²⁰⁾ ⁽¹²¹⁾ ⁽¹²²⁾ ⁽¹²³⁾ ⁽¹²⁴⁾ ⁽¹²⁵⁾ ⁽¹²⁶⁾ ⁽¹²⁷⁾ ⁽¹²⁸⁾ ⁽¹²⁹⁾ ⁽¹³⁰⁾ ⁽¹³¹⁾ ⁽¹³²⁾ ⁽¹³³⁾ ⁽¹³⁴⁾ ⁽¹³⁵⁾ ⁽¹³⁶⁾ ⁽¹³⁷⁾ ⁽¹³⁸⁾ ⁽¹³⁹⁾ ⁽¹⁴⁰⁾ ⁽¹⁴¹⁾ ⁽¹⁴²⁾ ⁽¹⁴³⁾ ⁽¹⁴⁴⁾ ⁽¹⁴⁵⁾ ⁽¹⁴⁶⁾ ⁽¹⁴⁷⁾ ⁽¹⁴⁸⁾ ⁽¹⁴⁹⁾ ⁽¹⁵⁰⁾ ⁽¹⁵¹⁾ ⁽¹⁵²⁾ ⁽¹⁵³⁾ ⁽¹⁵⁴⁾ ⁽¹⁵⁵⁾ ⁽¹⁵⁶⁾ ⁽¹⁵⁷⁾ ⁽¹⁵⁸⁾ ⁽¹⁵⁹⁾ ⁽¹⁶⁰⁾ ⁽¹⁶¹⁾ ⁽¹⁶²⁾ ⁽¹⁶³⁾ ⁽¹⁶⁴⁾ ⁽¹⁶⁵⁾ ⁽¹⁶⁶⁾ ⁽¹⁶⁷⁾ ⁽¹⁶⁸⁾ ⁽¹⁶⁹⁾ ⁽¹⁷⁰⁾ ⁽¹⁷¹⁾ ⁽¹⁷²⁾ ⁽¹⁷³⁾ ⁽¹⁷⁴⁾ ⁽¹⁷⁵⁾ ⁽¹⁷⁶⁾ ⁽¹⁷⁷⁾ ⁽¹⁷⁸⁾ ⁽¹⁷⁹⁾ ⁽¹⁸⁰⁾ ⁽¹⁸¹⁾ ⁽¹⁸²⁾ ⁽¹⁸³⁾ ⁽¹⁸⁴⁾ ⁽¹⁸⁵⁾ ⁽¹⁸⁶⁾ ⁽¹⁸⁷⁾ ⁽¹⁸⁸⁾ ⁽¹⁸⁹⁾ ⁽¹⁹⁰⁾ ⁽¹⁹¹⁾ ⁽¹⁹²⁾ ⁽¹⁹³⁾ ⁽¹⁹⁴⁾ ⁽¹⁹⁵⁾ ⁽¹⁹⁶⁾ ⁽¹⁹⁷⁾ ⁽¹⁹⁸⁾ ⁽¹⁹⁹⁾ ⁽²⁰⁰⁾ ⁽²⁰¹⁾ ⁽²⁰²⁾ ⁽²⁰³⁾ ⁽²⁰⁴⁾ ⁽²⁰⁵⁾ ⁽²⁰⁶⁾ ⁽²⁰⁷⁾ ⁽²⁰⁸⁾ ⁽²⁰⁹⁾ ⁽²¹⁰⁾ ⁽²¹¹⁾ ⁽²¹²⁾ ⁽²¹³⁾ ⁽²¹⁴⁾ ⁽²¹⁵⁾ ⁽²¹⁶⁾ ⁽²¹⁷⁾ ⁽²¹⁸⁾ ⁽²¹⁹⁾ ⁽²²⁰⁾ ⁽²²¹⁾ ⁽²²²⁾ ⁽²²³⁾ ⁽²²⁴⁾ ⁽²²⁵⁾ ⁽²²⁶⁾ ⁽²²⁷⁾ ⁽²²⁸⁾ ⁽²²⁹⁾ ⁽²³⁰⁾ ⁽²³¹⁾ ⁽²³²⁾ ⁽²³³⁾ ⁽²³⁴⁾ ⁽²³⁵⁾ ⁽²³⁶⁾ ⁽²³⁷⁾ ⁽²³⁸⁾ ⁽²³⁹⁾ ⁽²⁴⁰⁾ ⁽²⁴¹⁾ ⁽²⁴²⁾ ⁽²⁴³⁾ ⁽²⁴⁴⁾ ⁽²⁴⁵⁾ ⁽²⁴⁶⁾ ⁽²⁴⁷⁾ ⁽²⁴⁸⁾ ⁽²⁴⁹⁾ ⁽²⁵⁰⁾ ⁽²⁵¹⁾ ⁽²⁵²⁾ ⁽²⁵³⁾ ⁽²⁵⁴⁾ ⁽²⁵⁵⁾ ⁽²⁵⁶⁾ ⁽²⁵⁷⁾ ⁽²⁵⁸⁾ ⁽²⁵⁹⁾ ⁽²⁶⁰⁾ ⁽²⁶¹⁾ ⁽²⁶²⁾ ⁽²⁶³⁾ ⁽²⁶⁴⁾ ⁽²⁶⁵⁾ ⁽²⁶⁶⁾ ⁽²⁶⁷⁾ ⁽²⁶⁸⁾ ⁽²⁶⁹⁾ ⁽²⁷⁰⁾ ⁽²⁷¹⁾ ⁽²⁷²⁾ ⁽²⁷³⁾ ⁽²⁷⁴⁾ ⁽²⁷⁵⁾ ⁽²⁷⁶⁾ ⁽²⁷⁷⁾ ⁽²⁷⁸⁾ ⁽²⁷⁹⁾ ⁽²⁸⁰⁾ ⁽²⁸¹⁾ ⁽²⁸²⁾ ⁽²⁸³⁾ ⁽²⁸⁴⁾ ⁽²⁸⁵⁾ ⁽²⁸⁶⁾ ⁽²⁸⁷⁾ ⁽²⁸⁸⁾ ⁽²⁸⁹⁾ ⁽²⁹⁰⁾ ⁽²⁹¹⁾ ⁽²⁹²⁾ ⁽²⁹³⁾ ⁽²⁹⁴⁾ ⁽²⁹⁵⁾ ⁽²⁹⁶⁾ ⁽²⁹⁷⁾ ⁽²⁹⁸⁾ ⁽²⁹⁹⁾ ⁽³⁰⁰⁾ ⁽³⁰¹⁾ ⁽³⁰²⁾ ⁽³⁰³⁾ ⁽³⁰⁴⁾ ⁽³⁰⁵⁾ ⁽³⁰⁶⁾ ⁽³⁰⁷⁾ ⁽³⁰⁸⁾ ⁽³⁰⁹⁾ ⁽³¹⁰⁾ ⁽³¹¹⁾ ⁽³¹²⁾ ⁽³¹³⁾ ⁽³¹⁴⁾ ⁽³¹⁵⁾ ⁽³¹⁶⁾ ⁽³¹⁷⁾ ⁽³¹⁸⁾ ⁽³¹⁹⁾ ⁽³²⁰⁾ ⁽³²¹⁾ ⁽³²²⁾ ⁽³²³⁾ ⁽³²⁴⁾ ⁽³²⁵⁾ ⁽³²⁶⁾ ⁽³²⁷⁾ ⁽³²⁸⁾ ⁽³²⁹⁾ ⁽³³⁰⁾ ⁽³³¹⁾ ⁽³³²⁾ ⁽³³³⁾ ⁽³³⁴⁾ ⁽³³⁵⁾ ⁽³³⁶⁾ ⁽³³⁷⁾ ⁽³³⁸⁾ ⁽³³⁹⁾ ⁽³⁴⁰⁾ ⁽³⁴¹⁾ ⁽³⁴²⁾ ⁽³⁴³⁾ ⁽³⁴⁴⁾ ⁽³⁴⁵⁾ ⁽³⁴⁶⁾ ⁽³⁴⁷⁾ ⁽³⁴⁸⁾ ⁽³⁴⁹⁾ ⁽³⁵⁰⁾ ⁽³⁵¹⁾ ⁽³⁵²⁾ ⁽³⁵³⁾ ⁽³⁵⁴⁾ ⁽³⁵⁵⁾ ⁽³⁵⁶⁾ ⁽³⁵⁷⁾ ⁽³⁵⁸⁾ ⁽³⁵⁹⁾ ⁽³⁶⁰⁾ ⁽³⁶¹⁾ ⁽³⁶²⁾ ⁽³⁶³⁾ ⁽³⁶⁴⁾ ⁽³⁶⁵⁾ ⁽³⁶⁶⁾ ⁽³⁶⁷⁾ ⁽³⁶⁸⁾ ⁽³⁶⁹⁾ ⁽³⁷⁰⁾ ⁽³⁷¹⁾ ⁽³⁷²⁾ ⁽³⁷³⁾ ⁽³⁷⁴⁾ ⁽³⁷⁵⁾ ⁽³⁷⁶⁾ ⁽³⁷⁷⁾ ⁽³⁷⁸⁾ ⁽³⁷⁹⁾ ⁽³⁸⁰⁾ ⁽³⁸¹⁾ ⁽³⁸²⁾ ⁽³⁸³⁾ ⁽³⁸⁴⁾ ⁽³⁸⁵⁾ ⁽³⁸⁶⁾ ⁽³⁸⁷⁾ ⁽³⁸⁸⁾ ⁽³⁸⁹⁾ ⁽³⁹⁰⁾ ⁽³⁹¹⁾ ⁽³⁹²⁾ ⁽³⁹³⁾ ⁽³⁹⁴⁾ ⁽³⁹⁵⁾ ⁽³⁹⁶⁾ ⁽³⁹⁷⁾ ⁽³⁹⁸⁾ ⁽³⁹⁹⁾ ⁽⁴⁰⁰⁾ ⁽⁴⁰¹⁾ ⁽⁴⁰²⁾ ⁽⁴⁰³⁾ ⁽⁴⁰⁴⁾ ⁽⁴⁰⁵⁾ ⁽⁴⁰⁶⁾ ⁽⁴⁰⁷⁾ ⁽⁴⁰⁸⁾ ⁽⁴⁰⁹⁾ ⁽⁴¹⁰⁾ ⁽⁴¹¹⁾ ⁽⁴¹²⁾ ⁽⁴¹³⁾ ⁽⁴¹⁴⁾ ⁽⁴¹⁵⁾ ⁽⁴¹⁶⁾ ⁽⁴¹⁷⁾ ⁽⁴¹⁸⁾ ⁽⁴¹⁹⁾ ⁽⁴²⁰⁾ ⁽⁴²¹⁾ ⁽⁴²²⁾ ⁽⁴²³⁾ ⁽⁴²⁴⁾ ⁽⁴²⁵⁾ ⁽⁴²⁶⁾ ⁽⁴²⁷⁾ ⁽⁴²⁸⁾ ⁽⁴²⁹⁾ ⁽⁴³⁰⁾ ⁽⁴³¹⁾ ⁽⁴³²⁾ ⁽⁴³³⁾ ⁽⁴³⁴⁾ ⁽⁴³⁵⁾ ⁽⁴³⁶⁾ ⁽⁴³⁷⁾ ⁽⁴³⁸⁾ ⁽⁴³⁹⁾ ⁽⁴⁴⁰⁾ ⁽⁴⁴¹⁾ ⁽⁴⁴²⁾ ⁽⁴⁴³⁾ ⁽⁴⁴⁴⁾ ⁽⁴⁴⁵⁾ ⁽⁴⁴⁶⁾ ⁽⁴⁴⁷⁾ ⁽⁴⁴⁸⁾ ⁽⁴⁴⁹⁾ ⁽⁴⁵⁰⁾ ⁽⁴⁵¹⁾ ⁽⁴⁵²⁾ ⁽⁴⁵³⁾ ⁽⁴⁵⁴⁾ ⁽⁴⁵⁵⁾ ⁽⁴⁵⁶⁾ ⁽⁴⁵⁷⁾ ⁽⁴⁵⁸⁾ ⁽⁴⁵⁹⁾ ⁽⁴⁶⁰⁾ ⁽⁴⁶¹⁾ ⁽⁴⁶²⁾ ⁽⁴⁶³⁾ ⁽⁴⁶⁴⁾ ⁽⁴⁶⁵⁾ ⁽⁴⁶⁶⁾ ⁽⁴⁶⁷⁾ ⁽⁴⁶⁸⁾ ⁽⁴⁶⁹⁾ ⁽⁴⁷⁰⁾ ⁽⁴⁷¹⁾ ⁽⁴⁷²⁾ ⁽⁴⁷³⁾ ⁽⁴⁷⁴⁾ ⁽⁴⁷⁵⁾ ⁽⁴⁷⁶⁾ ⁽⁴⁷⁷⁾ ⁽⁴⁷⁸⁾ ⁽⁴⁷⁹⁾ ⁽⁴⁸⁰⁾ ⁽⁴⁸¹⁾ ⁽⁴⁸²⁾ ⁽⁴⁸³⁾ ⁽⁴⁸⁴⁾ ⁽⁴⁸⁵⁾ ⁽⁴⁸⁶⁾ ⁽⁴⁸⁷⁾ ⁽⁴⁸⁸⁾ ⁽⁴⁸⁹⁾ ⁽⁴⁹⁰⁾ ⁽⁴⁹¹⁾ ⁽⁴⁹²⁾ ⁽⁴⁹³⁾ ⁽⁴⁹⁴⁾ ⁽⁴⁹⁵⁾ ⁽⁴⁹⁶⁾ ⁽⁴⁹⁷⁾ ⁽⁴⁹⁸⁾ ⁽⁴⁹⁹⁾ ⁽⁵⁰⁰⁾ ⁽⁵⁰¹⁾ ⁽⁵⁰²⁾ ⁽⁵⁰³⁾ ⁽⁵⁰⁴⁾ ⁽⁵⁰⁵⁾ ⁽⁵⁰⁶⁾ ⁽⁵⁰⁷⁾ ⁽⁵⁰⁸⁾ ⁽⁵⁰⁹⁾ ⁽⁵¹⁰⁾ ⁽⁵¹¹⁾ ⁽⁵¹²⁾ ⁽⁵¹³⁾ ⁽⁵¹⁴⁾ ⁽⁵¹⁵⁾ ⁽⁵¹⁶⁾ ⁽⁵¹⁷⁾ ⁽⁵¹⁸⁾ ⁽⁵¹⁹⁾ ⁽⁵²⁰⁾ ⁽⁵²¹⁾ ⁽⁵²²⁾ ⁽⁵²³⁾ ⁽⁵²⁴⁾ ⁽⁵²⁵⁾ ⁽⁵²⁶⁾ ⁽⁵²⁷⁾ ⁽⁵²⁸⁾ ⁽⁵²⁹⁾ ⁽⁵³⁰⁾ ⁽⁵³¹⁾ ⁽⁵³²⁾ ⁽⁵³³⁾ ⁽⁵³⁴⁾ ⁽⁵³⁵⁾ ⁽⁵³⁶⁾ ⁽⁵³⁷⁾ ⁽⁵³⁸⁾ ⁽⁵³⁹⁾ ⁽⁵⁴⁰⁾ ⁽⁵⁴¹⁾ ⁽⁵⁴²⁾ ⁽⁵⁴³⁾ ⁽⁵⁴⁴⁾ ⁽⁵⁴⁵⁾ ⁽⁵⁴⁶⁾ ⁽⁵⁴⁷⁾ ⁽⁵⁴⁸⁾ ⁽⁵⁴⁹⁾ ⁽⁵⁵⁰⁾ ⁽⁵⁵¹⁾ ⁽⁵⁵²⁾ ⁽⁵⁵³⁾ ⁽⁵⁵⁴⁾ ⁽⁵⁵⁵⁾ ⁽⁵⁵⁶⁾ ⁽⁵⁵⁷⁾ ⁽⁵⁵⁸⁾ ⁽⁵⁵⁹⁾ ⁽⁵⁶⁰⁾ ⁽⁵⁶¹⁾ ⁽⁵⁶²⁾ ⁽⁵⁶³⁾ ⁽⁵⁶⁴⁾ ⁽⁵⁶⁵⁾ ⁽⁵⁶⁶⁾ ⁽⁵⁶⁷⁾ ⁽⁵⁶⁸⁾ ⁽⁵⁶⁹⁾ ⁽⁵⁷⁰⁾ ⁽⁵⁷¹⁾ ⁽⁵⁷²⁾ ⁽⁵⁷³⁾ ⁽⁵⁷⁴⁾ ⁽⁵⁷⁵⁾ ⁽⁵⁷⁶⁾ ⁽⁵⁷⁷⁾ ⁽⁵⁷⁸⁾ ⁽⁵⁷⁹⁾ ⁽⁵⁸⁰⁾ ⁽⁵⁸¹⁾ ⁽⁵⁸²⁾ ⁽⁵⁸³⁾ ⁽⁵⁸⁴⁾ ⁽⁵⁸⁵⁾ ⁽⁵⁸⁶⁾ ⁽⁵⁸⁷⁾ ⁽⁵⁸⁸⁾ ⁽⁵⁸⁹⁾ ⁽⁵⁹⁰⁾ ⁽⁵⁹¹⁾ ⁽⁵⁹²⁾ ⁽⁵⁹³⁾ ⁽⁵⁹⁴⁾ ⁽⁵⁹⁵⁾ ⁽⁵⁹⁶⁾ ⁽⁵⁹⁷⁾ ⁽⁵⁹⁸⁾ ⁽⁵⁹⁹⁾ ⁽⁶⁰⁰⁾ ⁽⁶⁰¹⁾ ⁽⁶⁰²⁾ ⁽⁶⁰³⁾ ⁽⁶⁰⁴⁾ ⁽⁶⁰⁵⁾ ⁽⁶⁰⁶⁾ ⁽⁶⁰⁷⁾ ⁽⁶⁰⁸⁾ ⁽⁶⁰⁹⁾ ⁽⁶¹⁰⁾ ⁽⁶¹¹⁾ ⁽⁶¹²⁾ ⁽⁶¹³⁾ ⁽⁶¹⁴⁾ ⁽⁶¹⁵⁾ ⁽⁶¹⁶⁾ ⁽⁶¹⁷⁾ ⁽⁶¹⁸⁾ ⁽⁶¹⁹⁾ ⁽⁶²⁰⁾ ⁽⁶²¹⁾ ⁽⁶²²⁾ ⁽⁶²³⁾ ⁽⁶²⁴⁾ ⁽⁶²⁵⁾ ⁽⁶²⁶⁾ ⁽⁶²⁷⁾ ⁽⁶²⁸⁾ ⁽⁶²⁹⁾ ⁽⁶³⁰⁾ ⁽⁶³¹⁾ ⁽⁶³²⁾ ⁽⁶³³⁾ ⁽⁶³⁴⁾ ⁽⁶³⁵⁾ ⁽⁶³⁶⁾ ⁽⁶³⁷⁾ ⁽⁶³⁸⁾ ⁽⁶³⁹⁾ ⁽⁶⁴⁰⁾ ⁽⁶⁴¹⁾ ⁽⁶⁴²⁾ ⁽⁶⁴³⁾ ⁽⁶⁴⁴⁾ ⁽⁶⁴⁵⁾ ⁽⁶⁴⁶⁾ ⁽⁶⁴⁷⁾ ⁽⁶⁴⁸⁾ ⁽⁶⁴⁹⁾ ⁽⁶⁵⁰⁾ ⁽⁶⁵¹⁾ ⁽⁶⁵²⁾ ⁽⁶⁵³⁾ ⁽⁶⁵⁴⁾ ⁽⁶⁵⁵⁾ ⁽⁶⁵⁶⁾ ⁽⁶⁵⁷⁾ ⁽⁶⁵⁸⁾ ⁽⁶⁵⁹⁾ ⁽⁶⁶⁰⁾ ⁽⁶⁶¹⁾ ⁽⁶⁶²⁾ ⁽⁶⁶³⁾ ⁽⁶⁶⁴⁾ ⁽⁶⁶⁵⁾ ⁽⁶⁶⁶⁾ ⁽⁶⁶⁷⁾ ⁽⁶⁶⁸⁾ ⁽⁶⁶⁹⁾ ⁽⁶⁷⁰⁾ ⁽⁶⁷¹⁾ ⁽⁶⁷²⁾ ⁽⁶⁷³⁾ ⁽⁶⁷⁴⁾ ⁽⁶⁷⁵⁾ ⁽⁶⁷⁶⁾ ⁽⁶⁷⁷⁾ ⁽⁶⁷⁸⁾ ⁽⁶⁷⁹⁾ ⁽⁶⁸⁰⁾ ⁽⁶⁸¹⁾ ⁽⁶⁸²⁾ ⁽⁶⁸³⁾ ⁽⁶⁸⁴⁾ ⁽⁶⁸⁵⁾ ⁽⁶⁸⁶⁾ ⁽⁶⁸⁷⁾ ⁽⁶⁸⁸⁾ ⁽⁶⁸⁹⁾ ⁽⁶⁹⁰⁾ ⁽⁶⁹¹⁾ ⁽⁶⁹²⁾ ⁽⁶⁹³⁾ ⁽⁶⁹⁴⁾ ⁽⁶⁹⁵⁾ ⁽⁶⁹⁶⁾ ⁽⁶⁹⁷⁾ ⁽⁶⁹⁸⁾ ⁽⁶⁹⁹⁾ ⁽⁷⁰⁰⁾ ⁽⁷⁰¹⁾ ⁽⁷⁰²⁾ ⁽⁷⁰³⁾ ⁽⁷⁰⁴⁾ ⁽⁷⁰⁵⁾ ⁽⁷⁰⁶⁾ ⁽⁷⁰⁷⁾ ⁽⁷⁰⁸⁾ ⁽⁷⁰⁹⁾ ⁽⁷¹⁰⁾ ⁽⁷¹¹⁾ ⁽⁷¹²⁾ ⁽⁷¹³⁾ ⁽⁷¹⁴⁾ ⁽⁷¹⁵⁾ ⁽⁷¹⁶⁾ ⁽⁷¹⁷⁾ ⁽⁷¹⁸⁾ ⁽⁷¹⁹⁾ ⁽⁷²⁰⁾ ⁽⁷²¹⁾ ⁽⁷²²⁾ ⁽⁷²³⁾ ⁽⁷²⁴⁾ ⁽⁷²⁵⁾ ⁽⁷²⁶⁾ ⁽⁷²⁷⁾ ⁽⁷²⁸⁾ ⁽⁷²⁹⁾ ⁽⁷³⁰⁾ ⁽⁷³¹⁾ ⁽⁷³²⁾ ⁽⁷³³⁾ ⁽⁷³⁴⁾ ⁽⁷³⁵⁾ ⁽⁷³⁶⁾ ⁽⁷³⁷⁾ ⁽⁷³⁸⁾ ⁽⁷³⁹⁾ ⁽⁷⁴⁰⁾ ⁽⁷⁴¹⁾ ⁽⁷⁴²⁾ ⁽⁷⁴³⁾ ⁽⁷⁴⁴⁾ ⁽⁷⁴⁵⁾ ⁽⁷⁴⁶⁾ ⁽⁷⁴⁷⁾ ⁽⁷⁴⁸⁾ ⁽⁷⁴⁹⁾ ⁽⁷⁵⁰⁾ ⁽⁷⁵¹⁾ ⁽⁷⁵²⁾ ⁽⁷⁵³⁾ ⁽⁷⁵⁴⁾ ⁽⁷⁵⁵⁾ ⁽⁷⁵⁶⁾ ⁽⁷⁵⁷⁾ ⁽⁷⁵⁸⁾ ⁽⁷⁵⁹⁾ ⁽⁷⁶⁰⁾ ⁽⁷⁶¹⁾ ⁽⁷⁶²⁾ ⁽⁷⁶³⁾ ⁽⁷⁶⁴⁾ ⁽⁷⁶⁵⁾ ⁽⁷⁶⁶⁾ ⁽⁷⁶⁷⁾ ⁽⁷⁶⁸⁾ ⁽⁷⁶⁹⁾ ⁽⁷⁷⁰⁾ ⁽⁷⁷¹⁾ ⁽⁷⁷²⁾ ⁽⁷⁷³⁾ ⁽⁷⁷⁴⁾ ⁽⁷⁷⁵⁾ ⁽⁷⁷⁶⁾ ⁽⁷⁷⁷⁾ ⁽⁷⁷⁸⁾ ⁽⁷⁷⁹⁾ ⁽⁷⁸⁰⁾ ⁽⁷⁸¹⁾ ⁽⁷⁸²⁾ ⁽⁷⁸³⁾ ⁽⁷⁸⁴⁾ ⁽⁷⁸⁵⁾ ⁽⁷⁸⁶⁾ ⁽⁷⁸⁷⁾ ⁽⁷⁸⁸⁾ ⁽⁷⁸⁹⁾ ⁽⁷⁹⁰⁾ ⁽⁷⁹¹⁾ ⁽⁷⁹²⁾ ⁽⁷⁹³⁾ ⁽⁷⁹⁴⁾ ⁽⁷⁹⁵⁾ ⁽⁷⁹⁶⁾ ⁽⁷⁹⁷⁾ ⁽⁷⁹⁸⁾ ⁽⁷⁹⁹⁾ ⁽⁸⁰⁰⁾ ⁽⁸⁰¹⁾ ⁽⁸⁰²⁾ ⁽⁸⁰³⁾ ⁽⁸⁰⁴⁾ ⁽⁸⁰⁵⁾ ⁽⁸⁰⁶⁾ ⁽⁸⁰⁷⁾ ⁽⁸⁰⁸⁾ ⁽⁸⁰⁹⁾ ⁽⁸¹⁰⁾ ⁽⁸¹¹⁾ ⁽⁸¹²⁾ ⁽⁸¹³⁾ ⁽⁸¹⁴⁾ ⁽⁸¹⁵⁾ ⁽⁸¹⁶⁾ ⁽⁸¹⁷⁾ ⁽⁸¹⁸⁾ ⁽⁸¹⁹⁾ ⁽⁸²⁰⁾ ⁽⁸²¹⁾ ⁽⁸²²⁾ ⁽⁸²³⁾ ⁽⁸²⁴⁾ ⁽⁸²⁵⁾ ⁽⁸²⁶⁾ ⁽⁸²⁷⁾ ⁽⁸²⁸⁾ ⁽⁸²⁹⁾ ⁽⁸³⁰⁾ ⁽⁸³¹⁾ ⁽⁸³²⁾ ⁽⁸³³⁾ ⁽⁸³⁴⁾ ⁽⁸³⁵⁾ ⁽⁸³⁶⁾ ⁽⁸³⁷⁾ ⁽⁸³⁸⁾ ⁽⁸³⁹⁾ ⁽⁸⁴⁰⁾ ⁽⁸⁴¹⁾ ⁽⁸⁴²⁾ ⁽⁸⁴³⁾ ⁽⁸⁴⁴⁾ ⁽⁸⁴⁵⁾ ⁽⁸⁴⁶⁾ ⁽⁸⁴⁷⁾ ⁽⁸⁴⁸⁾ ⁽⁸⁴⁹⁾ ⁽⁸⁵⁰⁾ ⁽⁸⁵¹⁾ ⁽⁸⁵²⁾ ⁽⁸⁵³⁾ ⁽⁸⁵⁴⁾ ⁽⁸⁵⁵⁾ ⁽⁸⁵⁶⁾ ⁽⁸⁵⁷⁾ ⁽⁸⁵⁸⁾ ⁽⁸⁵⁹⁾ ⁽⁸⁶⁰⁾ ⁽⁸⁶¹⁾ ⁽⁸⁶²⁾ ⁽⁸⁶³⁾ ⁽⁸⁶⁴⁾ ⁽⁸⁶⁵⁾ ⁽⁸⁶⁶⁾ ⁽⁸⁶⁷⁾ ⁽⁸⁶⁸⁾ ⁽⁸⁶⁹⁾ ⁽⁸⁷⁰⁾ ⁽⁸⁷¹⁾ ⁽⁸⁷²⁾ ⁽⁸⁷³⁾ ⁽⁸⁷⁴⁾ ⁽⁸⁷⁵⁾ ⁽⁸⁷⁶⁾ ⁽⁸⁷⁷⁾ ⁽⁸⁷⁸⁾ ⁽⁸⁷⁹⁾ ⁽⁸⁸⁰⁾ ⁽⁸⁸¹⁾ ⁽⁸⁸²⁾ ⁽⁸⁸³⁾ ⁽⁸⁸⁴⁾ ⁽⁸⁸⁵⁾ ⁽⁸⁸⁶⁾ ⁽⁸⁸⁷⁾ ⁽⁸⁸⁸⁾ ⁽⁸⁸⁹⁾ ⁽⁸⁹⁰⁾ ⁽⁸⁹¹⁾ ⁽⁸⁹²⁾ ⁽⁸⁹³⁾ ⁽⁸⁹⁴⁾ ⁽⁸⁹⁵⁾ ⁽⁸⁹⁶⁾ ⁽⁸⁹⁷⁾ ⁽⁸⁹⁸⁾ ⁽⁸⁹⁹⁾ ⁽⁹⁰⁰⁾ ⁽⁹⁰¹⁾ ⁽⁹⁰²⁾ ⁽⁹⁰³⁾ ⁽⁹⁰⁴⁾ ⁽⁹⁰⁵⁾ ⁽⁹⁰⁶⁾ ⁽⁹⁰⁷⁾ ⁽⁹⁰⁸⁾ ⁽⁹⁰⁹⁾ ⁽⁹¹⁰⁾ ⁽⁹¹¹⁾ ⁽⁹¹²⁾ ⁽⁹¹³⁾ ⁽⁹¹⁴⁾ ⁽⁹¹⁵⁾ ⁽⁹¹⁶⁾ ⁽⁹¹⁷⁾ ⁽⁹¹⁸⁾ ⁽⁹¹⁹⁾ ⁽⁹²⁰⁾ ⁽⁹²¹⁾ ⁽⁹²²⁾ ⁽⁹²³⁾ ⁽⁹²⁴⁾ ⁽⁹²⁵⁾ ⁽⁹²⁶⁾ ⁽⁹²⁷⁾ ⁽⁹²⁸⁾ ⁽⁹²⁹⁾ ⁽⁹³⁰⁾ ⁽⁹³¹⁾ ⁽⁹³²⁾ ⁽⁹³³⁾ ⁽⁹³⁴⁾ ⁽⁹³⁵⁾ ⁽⁹³⁶⁾ ⁽⁹³⁷⁾ ⁽⁹³⁸⁾ ⁽⁹³⁹⁾ ⁽⁹⁴⁰⁾ ⁽⁹⁴¹⁾ ⁽⁹⁴²⁾ ⁽⁹⁴³⁾ ⁽⁹⁴⁴⁾ ⁽⁹⁴⁵⁾ ⁽⁹⁴⁶⁾ ⁽⁹⁴⁷⁾ ⁽⁹⁴⁸⁾ ⁽⁹⁴⁹⁾ ⁽⁹⁵⁰⁾ ⁽⁹⁵¹⁾ ⁽⁹⁵²⁾ ⁽⁹⁵³⁾ ⁽⁹⁵⁴⁾ ⁽⁹⁵⁵⁾ ⁽⁹⁵⁶⁾ ⁽⁹⁵⁷⁾ ⁽⁹⁵⁸⁾ ⁽⁹⁵⁹⁾ ⁽⁹⁶⁰⁾ ⁽⁹⁶¹⁾ ⁽⁹⁶²⁾ ⁽⁹⁶³⁾ ⁽⁹⁶⁴⁾ ⁽⁹⁶⁵⁾ ⁽⁹⁶⁶⁾ ⁽⁹⁶⁷⁾ ⁽⁹⁶⁸⁾ ⁽⁹⁶⁹⁾ ⁽⁹⁷⁰⁾ ⁽⁹⁷¹⁾ ⁽⁹⁷²⁾ ⁽⁹⁷³⁾ ⁽⁹⁷⁴⁾ ⁽⁹⁷⁵⁾ ⁽⁹⁷⁶⁾ ⁽⁹⁷⁷⁾ ⁽⁹⁷⁸⁾ ⁽⁹⁷⁹⁾ ⁽⁹⁸⁰⁾ ⁽⁹⁸¹⁾ ⁽⁹⁸²⁾ ⁽⁹⁸³⁾ ⁽⁹⁸⁴⁾ ⁽⁹⁸⁵⁾ ⁽⁹⁸⁶⁾ ⁽⁹⁸⁷⁾ ⁽⁹⁸⁸⁾ ⁽⁹⁸⁹⁾ ⁽⁹⁹⁰⁾ ⁽⁹⁹¹⁾ ⁽⁹⁹²⁾ ⁽⁹⁹³⁾ ⁽⁹⁹⁴⁾ ⁽⁹⁹⁵⁾ ⁽⁹⁹⁶⁾ ⁽⁹⁹⁷⁾ ⁽⁹⁹⁸⁾ ⁽⁹⁹⁹⁾ ⁽¹⁰⁰⁰⁾ ⁽¹⁰⁰¹⁾ ⁽¹⁰⁰²⁾ ⁽¹⁰⁰³⁾ ⁽¹⁰⁰⁴⁾ ⁽¹⁰⁰⁵⁾ ⁽¹⁰⁰⁶⁾ ⁽¹⁰⁰⁷⁾ ⁽¹⁰⁰⁸⁾ ⁽¹⁰⁰⁹⁾ ⁽¹⁰¹⁰⁾ ⁽¹⁰¹¹⁾ ⁽¹⁰¹²⁾ ⁽¹⁰¹³⁾ ⁽¹⁰¹⁴⁾ ⁽¹⁰¹⁵⁾ ⁽¹⁰¹⁶⁾ ⁽¹⁰¹⁷⁾ ⁽¹⁰¹⁸⁾ ⁽¹⁰¹⁹⁾ ⁽¹⁰²⁰⁾ ⁽¹⁰²¹⁾ ⁽¹⁰²²⁾ ⁽¹⁰²³⁾ ⁽¹⁰²⁴⁾ ⁽¹⁰²⁵⁾ ⁽¹⁰²⁶⁾ ⁽¹⁰²⁷⁾ ⁽¹⁰²⁸⁾ ⁽¹⁰²⁹⁾ ⁽¹⁰³⁰⁾ ⁽¹⁰³¹⁾ ⁽¹⁰³²⁾ ⁽¹⁰³³⁾ ⁽¹⁰³⁴⁾ ⁽¹⁰³⁵⁾ ⁽¹⁰³⁶⁾ ⁽¹⁰³⁷⁾ ⁽¹⁰³⁸⁾ ⁽¹⁰³⁹⁾ ⁽¹⁰⁴⁰⁾ ⁽¹⁰⁴¹⁾ ⁽¹⁰⁴²⁾ ⁽¹⁰⁴³⁾ ⁽¹⁰⁴⁴⁾ ⁽¹⁰⁴⁵⁾ ⁽¹⁰⁴⁶⁾ ⁽¹⁰⁴⁷⁾ ⁽¹⁰⁴⁸⁾ ⁽¹⁰⁴⁹⁾ ⁽¹⁰⁵⁰⁾ ⁽¹⁰⁵¹⁾ ⁽¹⁰⁵²⁾ ⁽¹⁰⁵³⁾ ⁽¹⁰⁵⁴⁾ ⁽¹⁰⁵⁵⁾ ⁽¹⁰⁵⁶⁾ ⁽¹⁰⁵⁷⁾ ⁽¹⁰⁵⁸⁾ ⁽¹⁰⁵⁹⁾ ⁽¹⁰⁶⁰⁾ ⁽¹⁰⁶¹⁾ ⁽¹⁰⁶²⁾ ⁽¹⁰⁶³⁾ ⁽¹⁰⁶⁴⁾ ⁽¹⁰⁶⁵⁾ ⁽¹⁰⁶⁶⁾ ⁽¹⁰⁶⁷⁾ ⁽¹⁰⁶⁸⁾ ⁽¹⁰⁶⁹⁾ ⁽¹⁰⁷⁰⁾ ⁽¹⁰⁷¹⁾ ⁽¹⁰⁷²⁾ ⁽¹⁰⁷³⁾ ⁽¹⁰⁷⁴⁾ ⁽¹⁰⁷⁵⁾ ⁽¹⁰⁷⁶⁾ ⁽¹⁰⁷⁷⁾ ⁽¹⁰⁷⁸⁾ ⁽¹⁰⁷⁹⁾ ⁽¹⁰⁸⁰⁾ ⁽¹⁰⁸¹⁾ ⁽¹⁰⁸²⁾ ⁽¹⁰⁸³⁾ ⁽¹⁰⁸⁴⁾ ⁽¹⁰⁸⁵⁾ ⁽¹⁰⁸⁶⁾ ⁽¹⁰⁸⁷⁾ ⁽¹⁰⁸⁸⁾ ⁽¹⁰⁸⁹⁾ ⁽¹⁰⁹⁰⁾ ⁽¹⁰⁹¹⁾ ⁽¹⁰⁹²⁾ ⁽¹⁰⁹³⁾ ⁽¹⁰⁹⁴⁾ ⁽¹⁰⁹⁵⁾ ⁽¹⁰⁹⁶⁾ ⁽¹⁰⁹⁷⁾ ⁽¹⁰⁹⁸⁾ ⁽¹⁰⁹⁹⁾ ⁽¹¹⁰⁰⁾ ⁽¹¹⁰¹⁾ ⁽¹¹⁰²⁾ ⁽¹¹⁰³⁾ ⁽¹¹⁰⁴⁾ ⁽¹¹⁰⁵⁾ ⁽¹¹⁰⁶⁾ ⁽¹¹⁰⁷⁾ ⁽¹¹⁰⁸⁾ ⁽¹¹⁰⁹⁾ ⁽¹¹¹⁰⁾ ⁽¹¹¹¹⁾ ⁽¹¹¹²⁾ ⁽¹¹¹³⁾ ⁽¹¹¹⁴⁾ ⁽¹¹¹⁵⁾ ⁽¹¹¹⁶⁾ ⁽¹¹¹⁷⁾ ⁽¹¹¹⁸⁾ ⁽¹¹¹⁹⁾ ⁽¹¹²⁰⁾ ⁽¹¹²¹⁾ ⁽¹¹²²⁾ ⁽¹¹²³⁾ ⁽¹¹²⁴⁾ ⁽¹¹²⁵⁾ ⁽¹¹²⁶⁾ ⁽¹¹²⁷⁾ ⁽¹¹²⁸⁾ ⁽¹¹²⁹⁾ ⁽¹¹³⁰⁾ ⁽¹¹³¹⁾ ⁽¹¹³²⁾ ⁽¹¹³³⁾ ⁽¹¹³⁴⁾ ⁽¹¹³⁵⁾ ⁽¹¹³⁶⁾ ⁽¹¹³⁷⁾ ⁽¹¹³⁸⁾ ⁽¹¹³⁹⁾ ⁽¹¹⁴⁰⁾ ⁽¹¹⁴¹⁾ ⁽¹¹⁴²⁾ ⁽¹¹⁴³⁾ ⁽¹¹⁴⁴⁾ ⁽¹¹⁴⁵⁾ ⁽¹¹⁴⁶⁾ ⁽¹¹⁴⁷⁾ ⁽¹¹⁴⁸⁾ ⁽¹¹⁴⁹⁾ ⁽¹¹⁵⁰⁾ ⁽¹¹⁵¹⁾ ⁽¹¹⁵²⁾ ⁽¹¹⁵³⁾ ⁽¹¹⁵⁴⁾ ⁽¹¹⁵⁵⁾ ⁽¹¹⁵⁶⁾ ⁽¹¹⁵⁷⁾ ⁽¹¹⁵⁸⁾ ⁽¹¹⁵⁹⁾ ⁽¹¹⁶⁰⁾ ⁽¹¹⁶¹⁾ ⁽¹¹⁶²⁾ ⁽¹¹⁶³⁾ ⁽¹¹⁶⁴⁾ ⁽¹¹⁶⁵⁾ ⁽¹¹⁶⁶⁾ ⁽¹¹⁶⁷⁾ ⁽¹¹⁶⁸⁾ ⁽¹¹⁶⁹⁾ ⁽¹¹⁷⁰⁾ ⁽¹¹⁷¹⁾ ⁽¹¹⁷²⁾ ⁽¹¹⁷³⁾ ⁽¹¹⁷⁴⁾ ⁽¹¹⁷⁵⁾ ⁽¹¹⁷⁶⁾ ⁽¹¹⁷⁷⁾ ⁽¹¹⁷⁸⁾ ⁽¹¹⁷⁹⁾ ⁽¹¹⁸⁰⁾ ⁽¹¹⁸¹⁾ ⁽¹¹⁸²⁾ ⁽¹¹⁸³⁾ ⁽¹¹⁸⁴⁾ ⁽¹¹⁸⁵⁾ ⁽¹¹⁸⁶⁾ ⁽¹¹⁸⁷⁾ ⁽¹¹⁸⁸⁾ ⁽¹¹⁸⁹⁾ ⁽¹¹⁹⁰⁾ ⁽¹¹⁹¹⁾ ⁽¹¹⁹²⁾ ⁽¹¹⁹³⁾ ⁽¹¹⁹⁴⁾ ⁽¹¹⁹⁵⁾ ⁽¹¹⁹⁶⁾ ⁽¹¹⁹⁷⁾ ⁽¹¹⁹⁸⁾ ⁽¹¹⁹⁹⁾ ⁽¹²⁰⁰⁾ ⁽¹²⁰¹⁾ ⁽¹²⁰²⁾ ⁽¹²⁰³⁾ ⁽¹²⁰⁴⁾ ⁽¹²⁰⁵⁾ ⁽¹²⁰⁶⁾ ⁽¹²⁰⁷⁾ ⁽¹²⁰⁸⁾ ⁽¹²⁰⁹⁾ ⁽¹²¹⁰⁾ ⁽¹²¹¹⁾ ⁽¹²¹²⁾ ⁽¹²¹³⁾ ⁽¹²¹⁴⁾ ⁽¹²¹⁵⁾ ⁽¹²¹⁶⁾ ⁽¹²¹⁷⁾ ⁽¹²¹⁸⁾ ⁽¹²¹⁹⁾ ⁽¹²²⁰⁾ ⁽¹²²¹⁾ ⁽¹²²²⁾ ⁽¹²²³⁾ ⁽¹²²⁴⁾ ⁽¹²²⁵⁾ ⁽¹²²⁶⁾ ⁽¹²²⁷⁾ ⁽¹²²⁸⁾ ⁽¹²²⁹⁾ ⁽¹²³⁰⁾ ⁽¹²³¹⁾ ⁽¹²³²⁾ ⁽¹²³³⁾ ⁽¹²³⁴⁾ ⁽¹²³⁵⁾ ⁽¹²³⁶⁾ ⁽¹²³⁷⁾ ⁽¹²³⁸⁾ ⁽¹²³⁹⁾ ⁽¹²⁴⁰⁾ ⁽¹²⁴¹⁾ ⁽¹²⁴²⁾ ⁽¹²⁴³⁾ ⁽¹²⁴⁴⁾ ⁽¹²⁴⁵⁾ ⁽¹²⁴⁶⁾ ⁽¹²⁴⁷⁾ ⁽¹²⁴⁸⁾ ⁽¹²⁴⁹⁾ ⁽¹²⁵⁰⁾ ⁽¹²⁵¹⁾ ⁽¹²⁵²⁾ ⁽¹²⁵³⁾ ⁽¹²⁵⁴⁾ ⁽¹²⁵⁵⁾ ⁽¹²⁵⁶⁾ ⁽¹²⁵⁷⁾ ⁽¹²⁵⁸⁾ ⁽¹²⁵⁹⁾ ⁽¹²⁶⁰⁾ ⁽¹²⁶¹⁾ ⁽¹²⁶²⁾ ⁽¹²⁶³⁾ ⁽¹²⁶⁴⁾ ⁽¹²⁶⁵⁾ ⁽¹²⁶⁶⁾ ⁽¹²⁶⁷⁾ ⁽¹²⁶⁸⁾ ⁽¹²⁶⁹⁾ ⁽¹²⁷⁰⁾ ⁽¹²⁷¹⁾ ⁽¹²⁷²⁾ ⁽¹²⁷³⁾ ⁽¹²⁷⁴⁾ ⁽¹²⁷⁵⁾ ⁽¹²⁷⁶⁾ ⁽¹²⁷⁷⁾ ⁽¹²⁷⁸⁾ ⁽¹²⁷⁹⁾ ⁽¹²⁸⁰⁾ ⁽¹²⁸¹⁾ ⁽¹²⁸²⁾ ⁽¹²⁸³⁾ ⁽¹²⁸⁴⁾ ⁽¹²⁸⁵⁾ ⁽¹²⁸⁶⁾ ⁽¹²⁸⁷⁾ ⁽¹²⁸⁸⁾ ⁽¹²⁸⁹⁾ ⁽¹²⁹⁰⁾ ⁽¹²⁹¹⁾ ⁽¹²⁹²⁾ ⁽¹²⁹³⁾ ⁽¹²⁹⁴⁾ ⁽¹²⁹⁵⁾ ⁽¹²⁹⁶⁾ ⁽¹²⁹⁷⁾ ⁽¹²⁹⁸⁾ ⁽

szigorú és kérlelhetetlen egyéniség tartja követendő példának, mint Bajza József.

Székács József megértette Széchenyi Vaskaput szabályozó terveit, epigrammájában "békevitéz"-ként ünnepli, ki népeknek hoz s visz a Duna árján áldást. Ugyancsak Székács ismeri meg a Társalkodó olvasóival a szerb közvélemény ítéletét Széchenyiről. ⁽¹⁹⁾ A Srbski Narodni List "Gróf Széchenyi István" c. közleményét Todor Pavlovic ⁽²¹⁾ írta. Székács elmondja, hogy Vitkovics Mihály növendéke /ügyvédbojtárja/ és barátja. Róla másutt megemlékeztünk, itt csupán annyit, hogy a szerb nemzeti törekvések egyik élharcosa, ki még Kollár szláv kölcsönösségi elméletét is tolmácsolja, de mindvégig vallja a hungarus-patriotizmusnak a szerbek s a magyarok sokszor kicsinyes vitáin fölüllemelkedő elvét. Székács maga is a kulturaközvetítők fajtájából való, e fordításával is a célja az, hogy "a testvérünkül fogadott de annyiszor félreértett nemzetek" közötti vitákat csökkentse, elsimítsa. Ezért figyelt föl a szerb sajtó e közleményére, a két nemzet közt -sajnos- uralkodó előítéletek lerombolásában ez nagy segítséget jelent. A szerb szerző megértéssel, nem egy helyen lelkesedéssel üdvözli Széchenyi terveit, utazásait, szerb érdeklődését. Elképzeléseiből ugyanazt a tanulságot vonja le, melyet Széchenyi a szerb fejedelemnek írt: "míg a szent ⁽²⁰⁾egység hiányzik közöttünk, addig, bármihez fogjunk is, fővényre építjük várainkat". A szerb-magyar közös sors megfogalmazása nagyon is Széchenyi elképzeléseivel vágott össze.

Széchenyi nemzetiségpolitikájának a szerb-barátság része csupán, ugyanígy igyekezett kiépíteni kapcsolatait a románokkal, kiknek képviselője szerint "szent ösztönzést és buzdítást adott a románoknak, hogy ébredjenek öntudatra és nyujtsák ⁽²²⁾kezőket szorosabb barátságra a kereskedelem dolgában". De a ma-

gyar. nemzeti mozgalomtól legjobban bíralt szlovak vezetőkkel is jó kapcsolatokat épített ki. Az 1842-es, viharosan vitatott akadémiai beszédnek a 30-as esztendők munkássága adja meg az erkölcsi aranyfedezetet. Joggal bírálhatta a nacionalizmus egészségtelen és káros kinövését, mert tevékenységével a népek közötti baráti viszonyt erősítette. "Nem elég mai időkben törvényeket írni; de azok iránt sympathiát is kell gerjeszteni"-- állítja. Az erkölcsi felsőbbség mindig győzött az erőszak ellenében. Bizonyos illuziókat táplál, a "civilisatio varázshatalma"-ról beszél. A jobbra törekedő ember jellemvonását azonban példás humanizmussal így **határozza** meg: "mert vérét bálványozza, más fajtáját azért meg nem veti"... E gondolatot is igazolhatja leveleivel, naplórészleteivel. A nyelvi magyarság egyoldalúságát keserűen bírálja, az álhazafiság még oly tündökletes "kűlmáz"-át gunyosan leplezi le /"maszlagos fény üli bitor ünepét"!/. "Klugheit"-- e szónak keres¹ magyar megfelelőjét. Éreznünk kell, hogy nem csupán egy új szó alkotására hívja föl az összesereglett akadémikusokat. Politikai koncepciójának sarökövéről van szó. "Mozditsuk ... elő, könnyítsük, ha bármily kicsiben is, az ily erények gyakorolhatását..."- vonja le a beszédéből kézenfekvően adódó tanulságokat. E Klugheit szellemében járjunk el, e szót kell életbe hoznunk, e kis "ígét testté alakítanunk"⁽²³⁾. Széchenyi patriotizmusát így írja körül. A 30-as gyakorlati tettei s elméleti munkái a magyar irodalom műveiben konkrétan jelentkeznek. Hazafisága az alkotók világnézetére is nagy hatással van, ujjanyomát nem ⁽²⁴⁾ ~~Kölcssey~~ vagy Vörösmarty-költeményben föllelhetjük. A szomszéd népekhez s a haza különféle népeihez való viszonya ~~...~~ e népeknél nem egyszer sokkal jelentősebb visszhangra lelt, mint M magyaroknál. Tevékenysége azonban -hatásában- nemcsak a történelemnek, hanem az irodalom fejlődésének is számottevő része.

X.

SZÉKÁCS JÓZSEF FORDITÁSKÖTETE

Székács 1828. őszén kezdett foglalkozni a szerb népkölté-
szettel-- állapítja fordításkötete második kiadásának sajtó alá
rendezője, Gyulai Pál. ① A seproni középiskolát végzett ifju va-
lószínűleg tudott -legalább is egy keveset--szlovákul, mikor
Karlócára került. Maga szláv őseit sohasem tagadta meg, de ta-
lán válaszul Kollárnak eposzában, a Slavy Dcera-ban megfogal-
mazott vádjá^{ra} /elfajzott fiak/, hitet tesz magyarsága mellett.
Két évet tölt Karlócán, s itt Stratimirović környezetében is-
merkedik egy görög pappal, kivel megtanul szerbül. Karadžić nép-
költési gyűjteménye nagy hatással van rá, ő az az ifju, ki
"Szemérnes József" /szemérnes, mert eltagadja igazi nevét/ né-
ven 1829. december 26-ról keltezett levéllel jelentkezik Vörös-
martyánál, s egykori tanárát gyászoló verse mellett szerb nép-
dalfordítással ~~mutatkozik be.~~ ② Műfordítás^{ai} elvei messze nem ala-
kultak még ki, "nem érthetek egyet magammal" -írja-, "vajon
egyedül mértékre vagy egyszersmind cadentziákra szorítsam for-
ditásomat". Vörösmarty közölte Székács fordítás-kísérletét, s
ez bátorította föl a további fordításokra, melyek^{et} a Keszoru-
ban s az Aurórában jelentetett meg. Közben tanítványaival E-
perjesre került, s az itteni társaságok vitáiban, gondolatéb-
resztő beszélgetéseiben alakul, csiszolódik ízlése, s érlelő-
dik meg benne az 1836-ban napvilágot látott, korszakalkotó for-
ditáskötet gondolata. Eperjes légköre, szelleme kellett ahhoz,
hogy a bizonytalankodó, elveiben még tisztázatlan Székács tuda-
tos műfordítóvá váljék. Az itt tanuló s magyar, szlovák, német,
latin költészetet próbáló ifjakkal együtt formálódott meg e kötet.

Itt élt ebben az időben Sárosi Gyula és Haán Lajos is. ③

Mindketten olyan vidékről jöttek, ahol volt alkalmuk hallani s megtanulni szláv nyelveket /leginkább a szlovákot/, ezt E-perjesen bőven gyakorolhatták, hiszen igen tevékeny Szlovák Társaság működött a kollégiumon belül. A Szlovák Társaság mecénásai között találjuk a pesti szerb kereskedő Josip Milovukot is. Az a tény, hogy a nemzetiségi ellentétek már az iskolát is érintették, készítette őket arra, hogy fordításaikkal a nemzetiségi békét próbálják megteremteni. Haán Lajos érdeklődik a szerb történelem iránt, verset ír Miloš Obilich-ről s Brankovics Györgyről, majd később Sabina egyik novelláját adja ki, Sárosy Kollár elbeszélő költeményének előhangját s szerb népdalokat fordít^④ szlovákul versel.

⑤ Sem Sárosy szlovák verseit, sem szerb fordításait nem szabad tulságosan magasra értékelnünk. Korai lirájában Vörösmarty s még inkább Bajza epigonja. A Jácint-ban 1836-ban ⑥ megjelent "szerbus dalok"-at az ugyancsak ekkor megjelent "spanyol szerelen-dalok"-kal egy hangon, egy stílusban fordít^{ja}, s a népi ~~lejt~~ hangsúlyozására szívesen használja -mindkét fordításában- a kicsinyítéseket /ligetke, tavacska, madárka/. Sárosy lelkesen üdvözölte Székács fordításait, s nem lehetetlen, hogy az ő átültetései Székács hatására készültek el. Sziklay László szerint Sárosy tanulmányozta a szerb multat, Székács s valószínűleg a Szlovák Társaság is segítségére volt a fordítások elkészítésében.

Székács 1834-ben külföldön járt, 1835-ben folytatta munkáját, s 1836. májusára elkészült a kötet^⑦tel. Nagy gond~~dal~~ dolgozott rajta, első próbálkozásait átdolgozta, ~~s~~ ^s ~~szép~~ ^{szép} ~~ítette~~ ^{ítette}, levelet írt Karadzić Vuk-nak, hogy adatait pontosabbá tegye, tanulmányozta az addig megjelent fordításokat, tanulmányokat.

A kötet beosztása a fordító s a kulturaközvetítő együttes munkájára vall. A bevezetésben forrásait jelöli meg, majd rátér a szerb népdalok keletkezésére, korára. Mušicki kezdte gyűjteni /"finom műveltségű, gazdag tudományu, költői szellemű s a mostan élő papság között kétségkívül igen sok elsőséggel bíró férfiú"/, majd Karadžić Vuk kiadványairól szól. Megemlíti Milutinović hercegovinai dalait, A következőkben a szerb népdalok európai fölfedezésének történetét beszéli el, Goethe-től Bowring-ig s Čelakovský-ig. Majd azt a téves véleményt mondja ki, hogy a magyarokat a külföld tette figyelmen kívül "arra, mi részint közöttünk..., részint hozzánk oly közel létezett". Tudjuk, hogy Kazinczyt először öccse közvetlenül, Vitkovicsot családi hagyományai s a kör, melyben forgott, figyelmeztette a szerb népdalok szépségeire. Megtudjuk, kik fordították a dalokat magyarra: "nagyobb vagy kisebb hűséggel". Önkritikusan szemléli alig néhány évvel azelőtti fordításait, önmagát ismeretlen személynek, Karloviczi Sz. J.-nek feltüntetve, kigunyolja saját munkáját: "fordításaiban idétlen szépíteni-vágyástól elragadtatva, nemcsak az értelenhez, hanem gyakran a formához is hűtelen volt". Miután sok a félreértés a szerb dalok metrikája körül, tisztázza a deseterac körüli tévedéseket, még Karadžić-tyal is vitába száll a caesura kérdésében. Ő maga ugyan a tartalmi s a formai hűség híve, alapvető fontosságú a dalok jellegzetes caesurájának betartása. De aztán bevallja, hogy kompromisszumra kényszerült: "Én is trocheusokban fordítottam". Igyekszik ugyan avval magyarázni, hogy legalább is trocheusokban éneklék az énekeket, de kénytelen hozzátenni: "tudom, hogy a mértékkel a művészetnek s a művelt füleknek egyaránt tartozom". A poétikát Székács Sopronban ismerte meg, s a soproni iskola diákjainak mintegy szabvány-stilusa volt a klasszikus

s a romantikus stílus közötti "lebegés".® Nem egyszer egy versen belül találkozunk Vörösmarty képkincsével s Kazinczy neologizmusával, vagy Kis János tárgyválasztásával s romantikus kifejezésekkel. A 30-as években lépett rá Székács a romantikus iskola útjára, ám pályakezdése egész költészetén nyomot hagyott, a klasszika élete végéig elkísérte, s ebben egyházi karrierje s műveltségének későbbi egyoldalú elegyháziasodása segítette. E vallomás elárulja, hogy nagyon is korának gyermeke. Ez a kor -a népiesség fokozatos előrenyomulása ellenére- a mértékes verselésnek kedvezett, a nyugat-európai verselésű költeményeket szerette olvasni. Székácsnak meg kellett elégednie a caesura következetes betartásával, formahűségének merészsége miatt nem akarta az egész kötet sikerét kockára tenni.

Beszámol arról, hogy nemcsak Karadžić köteteiből merített, teljes anyagot akar az olvasó elé tárni. "A munka ajánlva van a szerbeknek Dunán s Száván túl, szomszédinknak, hajdani bajtársainknak, kik utolsó harcaikban Európa méltó figyelmét vonák magokra, kik a mostani béke napokban egy békeszerető fejedelen fáradhatlan igyekezetei által szép jövődönnek lépdálnak eleibe. Ajánlva van a szerbeknek Dunán, Száván innen testvéreinknek". Ugyanaz a Székács írta e sorokat, aki Széchenyit ódai melegségű epigrammával üdvözölte, ki a Srbski Narodni List értekezését a magyar olvasók kezébe adta. Fényesen induló kultúra-közvetítői pálya, mely már a bevezetés tárgyilagos hangnemével, alapos fölkészültségével a legszebb reményekre jogosított volna. Milyen kár, hogy ezt a szépen induló pályát kerékbe törí a 40-es évek uniós harcaiban való részvétel, mely az egyházi karriert ugyan nagy mértékben egyengeti, de a költőnek s műfordítónak kárára van! A pesti evangélikus egyház küzdelmes hétköznapijaiban már csak a fordítások csiszolására jutott idő. Élete végén gon-

delt ismét ifjúkori műve közreadására, de ezt már csak végrendeletének teljesítője, Gyulai Pál tehette meg.

Székács -emlitettük- teljességre törekszik; nem a fordítások számát, hanem változatosságát tekintve. Számol azonban azzal is, hogy olvasói nem mindig értik az egyes énekek utalásait, hiszen Liebenberg /Lunkányi/ 1826-es ^{nem valószínűleg} javaslatát, az ismertető cikkek meglehetősen nagy száma ellenére, ~~sem~~ járatos a könyvet lapozgató a szerb folklór vagy történelem viszonyaiban. A kötet anyagát nódalekra, illetve hósdalekra osztja. A nódalek közül a nászdalekat teszi a kötet élére. Szükségesnek látja, hogy bevezető magyarázattal lássa el, s ebben Karadžić Vuk szótárának két címszavát jelöli meg. De ezzel nem elégszik meg, az esküvői szokásokat már önállóan tárgyalja, erre Karadžić-nál nem lelt magyarázatot. A nászdalek "a felhezett szokásokra célzanak", s tartalmuk azt is elárulja, mikor éneklik őket. Székács ezuttal az értekező alá rendelte a műfordítót, fontosabb az etnografikus szokások ismertetése, a dalek csak illusztrációi a tanulmánynak beillő magyarázó szövegnek. "Királynék" a következő alfejezet. Ismét bizonyítja Székács fölkészültségét, Kaysarow Göttingában kiadott szláv mitológiájából merít. A magyarországi pünkösddőléshez hasonló szokások plasztikus leírását 11 dal követi. Semmiféle magyarázatot nem ad "Aratás" címmel megjelölt fordításaihoz. A következő alfejezet címe: "Dedela". A már Romy Károly György által is ismertetett népi játék szemléletes bemutatása érezteti, hogy Székácsnak van érzéke az összehasonlító etnográfiahoz. Ezért idézi -nagy elismeréssel- Kollár szlovák népköltési gyűjteményéből e játék különféle szláv megfelelőit. "Bőjt" címszó alatt két dalt közöl, melyhez a "Magyarázó Jegyzetek" szolgálnak fölvilágosításul. Jóval bővebb az "Enyelgés, szerelem, élet" című alfejezet dal-anyaga.

Minden bevezető szó nélkül közli a "Hősdalok vagy hősregék" c. második részt. Huszonegy hősdalával keresztmetszetét adja a szerb vitézi énekeknek, tematikai változatossága érdeme. A verses anyagot abc-rendbe szedett magyarázó jegyzetek követik. Ebben részben történelmi eseményekről világosít föl, részben szerb s török kifejezéseket, neveket, szokásokat magyaráz. Ugy tekint az olvasóra, mint akinek alapos, mindenre kiterjedő magyarázatra van szüksége, akár magyar párhuzamokkal világítja meg a magyarázandó kifejezést /Pl. Banovity címszó/. Ahol magyar kapcsolatokról szólhat, ott részletesen beszél róla /Brankevic György címszó/. Elmondja "Czerni György" és Mileš Obrenović életrajzát, melyből kiderül, hogy nemcsak Gerhard kötetét, hanem Milutinević műveit s Ranke: Die serbische Revolution c. könyvét is tanulmányozta. Etnográfiai leírást ad a bulgárokról, hosszan szól a guszlá-ról, Kraljević Marke élete folyása részletesen áll előttünk. Megismerkedünk Szerbia földrajzával. Figyelemre méltó megállapítást tesz: "A költészetre alkalmas voltának okai pedig részint a hevitő égélj, a gyönyörű tájak, a csaknem ötszázados küzdelem a törökökkel, mely dal által öröklítésre méltó hősokeket szüle, végre azon számos vallási és nemzeti szokások, melyek Szerbiában számtalanok s melyeknél a közörm dalekban szeret nyilvánkozni". Kölessey gondolatai is ebbe az irányba céleznak. A nemzetek hősi korát írja le, mikor "hódításban támadólag vagy szabadságért védelmezőleg küzdve él és ferr" a nép. A nemzeti hagyomány s a nemzeti poézis viszonyát Kölessey fejtegeti először, Székács gondolatmenete, mellyel a szerbek költészetét részben a török elleni küzdelemmel hozza össze, mintha Kölessey nyomán indulna el. Ahogy a szerb nyelvet, mint a szláv nyelvek közül a "leghangzatosb"-at Lassu István is emlegette emigy:

"A Slavus Nemzetek nyelveik közt a legmiveltebb a Serbús nyelv".^(b) Annyit emlegette a magyar sajtó Karadžić-et, s itt, Székács magyarázó jegyzetei közt találjuk meg első magyar nyelvű életrajzát. Mert jegyzet: ezért nagyon is vázlatos. Székács levélben kérte Karadžić-et, hogy "élete történeteit teljes historiai hűséggel tudatná", de éppen Dalmáciában s Hercegovinában jár, így csak felesége üzenetét veheti, a kérés nem teljesíthető. Tulajdonképpen életének néhány legfontosabb évszámát olvashatjuk csupán, de mert az első életrajz, s megvolt Székácsban a jószándék, hogy bővebbet adjon, így ezt is becsben kell tartanunk.

A fordítás értékét akkor ismerjük meg igazán, ha elődei-vel hasonlítjuk össze. Míg Vitkevics a magyar népdal nyekvén próbál szólni, Toldy német mintái után negy, Bajza saját lírájának eszközeivel vél hű tolmácsolást adni, Sárosy egy elképzelt népdaltónusban véli visszaadni az eredeti színeit, addig Székács elődeinél mind tartalmilag, mind formailag hűebben s pontosabban adja vissza a szerb népdalok sajátos hangvételét. Nem telakszik az eredeti mű s az olvasóközönség közé, hagyja a verset beszélni önmagáért. Műgondját érzékeltessük avval, hogy első próbálkozását a véglegesnek tartott változattal egybevetjük:

Az első változat néhány sora:

Mesdett a Leányka, mesta képit

S mesdás közben így beszélt magában:

Orczám! ej, ha tudhatmám előre

Hogy rád vén legény fog nyemni csókot,

Elmennék a zöldelő tetőre,

S ürmöt szednék a zöld hegy tetőjém,

S vizet szürnék, keserűt belőle,

Azzal mosnám minden reggel orcám...

Figyeljük meg most a véglegesnek tartott változatot:

A leányka képét mesogatta;

Mesdás közben arcával beszélte:

"Ej, ha tudnám, hogy vén csókoland meg,

Elmennék a zöldelő csalitba,

Összeszednék minden ürmöt abban,

Vizet szürnék, keserűt belőle,

Áztatnálak véle reggelenként..."

Egy serral kevesebb a végső változat, a asupán 1 sort hagyott változatlanul. Az első változat kissé bőbeszédű, körülíró stílusát tömörítette, elhagyta a fölöslegest. Így mindjárt az első sor tul-cifrázottnak tűnő szóismétlését egyszerűsítetté, a 3-4. sort egy sorba vonta össze, ám a végső változat "csókoland"-ját csak a kor általános szóhasználata miatt tudjuk elfogadni. Szerencsés, hogy a vén legény-t "vén"-re egyszerűsítette, így a lányka ifjedelme indokoltabb. A zöldelő tető keresettsége enyhült a "csalit"-tal. A keresettség helyett az egyszerű, természetes kifejezések keresése vezetett a továbbiakban is, így lesz a zöld kert ölé-ből Kertbe mennék, kertbe, zöldelőbe; "ifju csók fog érni"-ből "ifju csókoland meg". A befejezés is egyszerűbb és éppen ezért csattanósabb lett:

Jebb kemény kőn ifjuval nyugodnom, Inkább hálok ifjuval kemény
Mint öreggel selyem ágyban hálnom. Mint öreggel legpuhább se-
lyemben.

Az első változat két igéje körülményessé teszi a kifejezést, a "nyugszik" finomkodó, magyarázó hangvételt ad, míg a második változat szellemes megoldása: t.i., hogy az igét előre viszi s az ellentétet hagyja magáért beszélni, ügyes megoldásnak bizonyul. Használtsuk össze Vitkovics egy átültetését Székácséval:

Vitkevics:

Székács:

Nálam volt ma a kedvesem Mátkám jött ma látogatni hozzám,
Összetaposta a kertem, Szörnyü kárt vitt véghez a gonosz cson
Össze a szép virágomat, Leszaggatta kertemben virágim,
Összebontá az ersómat. Munkámon a selymet megkuszálta--

Átkozd, anyám, velem együtt Átkozzuk meg mind a ketten őtet:

A nap holnap, ha majd felsüt,

Úzze hozzám a szerelem;

S legyen tömlőce kebelém, Tömlőc legyen keblem mélye máki,

Két karem a lánc-kötője Karjaim a lánc, nyakának körüle!

Hét szemem az étetője. S szívja ki két barna szemét ajkam.

Vitkevics merészen elhagyja az ének első 8 sorát, mely a helyzetdal, körülményeit magyarázza. Anya és lánya párbeszédét, melyet Székács hiven ad vissza, a lány magánbeszédévé alakítja át. Rövidebb soraival s a jellegzetes vitkevicsi eszközzel, az ígétlenítéssel fölgyersítja az eredeti ballada menetét. Két sorral megtoldja, mert nem bizik a dal érthetőségében. Székács ezzel szemben nyugodtabb hangvételt választ, sorismétléseivel igyekszik a népi jelleget visszaadni /Vacsorátek nem fereg fejemben, De epesztő bum fereg fejemben/. Nem bővit, igyekszik szűkszavú maradni. Vitkevics ismét idillt, Székács -helyesen- panaszdalt fordít. Igaz, Vitkevics nem jelölte, hogy fordított.

Itt egy megjegyzést kell tennünk. A Szeverényi-kiadás I. kötete "Népies dalok, regedalek s rekonfélék" ciklusának 32. darabját Toldy Ferenc vállomása s tanúságtétele után itéli Vitkevicsének. Eredetileg az Auróra 1833. évfolyamában jelent meg másik két "szerbus" dallal együtt. A "Szép leányká"-nak címzett ének a három dal közül a középső. Már Fenyő Istvánt is elgondolkodtatta, hogy az Sz. J. aláírással jelölt daloknak éppen máso-

dik darabja hogy lehet Vitkevicsé, s tanulmányának függelékében -az alábbiakban szeretnők bebizonyítani, hogy helyesen- visszaadja jogos tulajdonosának, Székácsnak.

1, Az Auróra-beli változat a a kötet darabjának 3 sora szóról szóra megegyezik. Székácsnak nem szokása, hogy elődei fordításából sorokat vegyen át, viszont saját fordításait csiszolta, átdolgozta.

2, Vitkevics jambusokban vagy magyaros versformában fordít, de néhány kivételtől eltekintve mindig rimmel. Itt nem találunk rimet, viszont a caesura pontos. Ez is Székács szerzőségét erősíti.

3, A "levente" Székács kifejezései közé tartozik /92. sz.dal/

4, Nem volt semmi ok, hogy Vitkevics fordítása Sz. J. /azaz Székács József/ fordításai KÖZÖTT jelenjen meg.

5, Ahol teljesen átírta Székács a sort, ott is maradt árulkodó jel/ Pl.: Hűs vízzel nem öntözött virágom-- Hűs ferrási vízzel öntözetlen: azonos jelző/.

6, Igaz, fölcserélve, de egyként szerepelnek gesztóképzős melléknevek s tagadó alaku melléknévi igenevek.

Mindez erősíti bennünk a sejtést, hogy nem Vitkevics, hanem Székács fordításáról van szó.

Am Székács nagyon is korának gyermeke, költői eszközei éppen azért, mert nem jelentős költőegyéniség, fokezottan tapadnak korához. S bár igyekszik elkerülni az almanachlira bukta-
tóit, tartózkodóan él a nyelvujítási szavakkal, s a jó hangzás érdekében érződik, hogy néha küszködik a megoldásokkal. Jó ízléssel mellőzi a tájszavakat, s nem akarja megnevesíteni a népdalt. Nem él a kor divatos s nagyhangu szócsinálételeivel sem.

Viszont a kor költői szokásaitól nem függetlenítheti magát. Pl. a nevezetessé vált Hasanaginica fordításában is érezhető. Hasszán aga üzenetét így fogadja hitvese: "Hogy megérté a nő a kemény szót, Még bujába elmerülve állott, S háza mellett ménet hall debogni. Megfutamlik bus Aszán agané, Váráblakról hónyakát törendő". Ugy érezzük, hogy "tul-fordítja" az eredeti egyszerűbb s ezért drámaibb hangvételt. Tulajdonképpen szinte betű szerint hű /talán csak idézetünk utolsó sora erőszakeltíradalmias megoldásu/, mégsem menekül a románcok lágyabb, emlékező szavaitól. Ugyanígy inkább a Regélő vagy a Hemművész lapjaira kívánczik az ilyen felkiáltás: "...ah, mi szégyen ére!" Az elválasztó "engedelelem" is enyhíti, finomítja az elválást /elbocsátást/ kimondó-engedélyező írás fogalmát. "A levél a nő által tanulván"-- pedig költőietlen erőszakeltságával hívja föl a figyelmet magára. A ballada befejezésében pedig megváltoztatja az eredeti súlyosabb jelentését, t.i., hogy lelke elhagyta testét. És... lelke égbe szállott"-- még Székács is az idill, a megbocsátó románc felé közelít, kora igényei szerint. Ugyanakkor a balladát kitűnő érzékkel indítja, mesteri megoldások váltják az ügyetlenebb sorokat.

Másutt a versekbe betolakodó nyelvújítási szavak gyengítik, teszik a mai olvasó számára nehezkessé a dalt. "Barna felhő forg tiszta kék egen..." Székácsnak egytagu ígére velt szüksége, a szerencsétlenül választott "forg" képzavart idéz elő. Ritkán él a tűz-, jég- előtagu szóösszetételekkel. De amikor él vele, megbomlik a költemény hangulati egysége. "Hütlén csónak, rád tűzár beruljon"-- nem több, mint az, hogy emésszen el a tűz. Vagy a "Rigómezei Keányka" néhány valóban szép sora mellett az almanachok hatását érezzük ebben: "Kiemelte árjából a vérnek",

"Kebledet mely nagy bu szállhatta meg", "En leendek esküvői kúsmód". Stilustörést eredményez az ilyesfajta igealakok gyakori használata: "Árnyékom ÜLENDESZ, És selymet FONANDASZ", "Hogyha MEGGYŐZENDESZ, nyájam vedd jutalmul, Hogyha MEGGYŐZENDLEK, mátkám légy jutalmul..." Többször fölbukkan a járdal kifejezés, s egyik helyen sem szerencsésen: "Egy ajakról másra járdal a dal", "Járdal téren a mult ütközetnek".

E töréseket csak ma sajnáljuk, Székács olvasói, kik az almanachlira "bájjvilág"-áról olvashattak az emlényekben, évkönyvekben s az ujdondások szerkesztette folyó-írásokban, még talán a dalok s a hősi énekek nyelvét is merésznek, népiesnek lálták. Székács fordításainak legfőbb érdeme a természetesség, néha a költőiség rovására igyekszik az élőbeszéd egyszerű folyásában visszaadni a népi hangulatot. Hűsége műfordítói elveiből következik. Ő az első, aki disztelenül, cifrázatlanul mer népi költeményeket fordítani: "De azonnal nagy tornyába indul, Ahel költöst öltöz fel magára: Farkasbundát a két hősi vállra, Farkas-kucsmát nyom vitéz fejére; Oldalára kardját felkötötte..." A keresettség, a Bajza követelte megnemésítés kerában bizonyára föltűnést keltett a 86.sz.-mal jelzett dal merész szókimondása, üde egyszerűsége vagy a 89.sz. ének bájos közvetlensége. Vagy az, hogy a "Marko eltörli a nászadót" c. vitézi énekben milyen hitelesen beszélteti a népet sanyargató durva szerecsent!

Székács József költői s fordítói pályafutásának messze kimagasló csúcsára élt evvel a kötettel, sem előtte, sem utána még megközelítenie sem sikerült ezt a magasságot. Érezte maga is vállalkozásának merészségét és súlyát, talán ezért végzett ilyen alapos előtanulmányokat. Kötetének visszhangja, hatása igazolta igyekezetét, a szerb-magyar kapcsolatok kiemelkedő eseménye e mű.

(12)

Igy érezte ezt első ismertetője Garay János is, ki megdicsérte Székácsot "filantrópiá"-jáért, mellyel a szerbek s a magyarok közötti kapcsolatot a kötet ajánlásával ~~elakarta~~ ^{elakarta} mélyíteni. Garay üdvözli a "dalos szerb nép" költészetét tolmácsoló kötetet, s megállapítja, hogy a hősköltemények "sok sajátsággal bírnak, erő- és phantasia-teljesek". "Valódi poézis"-- lelkesedik a szerb népköltészetért. Ám az epigon-lira képviselője szólal meg, mikor hiányolja a rimet, s a deseterac formáját fölhasználó írók ~~ő~~ figyelmezteti: "a forma könnyüségé... pongyolaságot szül". Végeredményben rendkívül elismerő a bírálata. Hogy e költészetet elsősorban objektivitásáért szereti, azon nem csodálkozhatunk. Garay az, ki balladáival megverseli a magyar történelmet, s e krónikás balladák "objektivitásával" igyekszik a költő törtémelemszemléletére nevelni olvasóit.

Garayhoz hasonló lelkesedéssel adja hírül Rumy Károly György is Székács kötetének megjelenését. ⁽¹³⁾ Mint mindig, ezuttal is a kötet jelentőségét széles távlatu háttér fölfestésével emeli ki. Megemlíti a szerb énekek angol, német és cseh fordításait, majd a kötet közvetlen előzményeiről /Székács karlói tartózkodásáról, az Aurórában közölt kísérletekről/ is szót ejt. Még a magyarbarátsággal egyáltalában nem vádolható prágai Oszund West is beszámol Székács kötetéről, igaz, hogy a beszámolót Rumy Károly készíti. ⁽¹⁴⁾

Székács említi az egyik magyarázó jegyzetében -s ezt Garay is átveszi-, hogy a hősköltemények szerzői "csaknem kizárólag vakok, kik ... faluról falura járnak, a templomok s klastromok körül házi vagy közönséges mulatságokban ~~szünek~~ s bucsuk alkalmával téres helyre letelepednek, s a körülállókat, dalaik tartalmához képest vagy kacajra vagy bámulásra vagy sirásra indítják."

Ez az itt még csak általánosan megrajzolt figura önállósul, s Sárosy Gyula egyik legszebb költeményében önálló életet élő alakká változik. 1839-ben írta "A világtalan dalnok" c. balladáját, melynek hőse "a beteg Boguszláv", "A vidéknek énekes vak őse". A sabáci herceg tragikus szerelmi történetét megéli, s ha közvetlenül nem is tudjuk kimutatni egyetlen szerb ének hatását sem, a szerb népköltészet egyes motivumai, a sötét képek egymásutánjai mégis a szerb népköltészet tanulmányozásáról, ihletéséről győznek meg bennünket. A versforma: a rímtelen tizes trocheus /A negyvenes évek második felében Sárosy visszatér még egyszer ehhez a versformához egy töredékében/. A jól festett couleur locale, a történet érdekes bonyolítása nem is tévesztette el hatását, mintegy a szerb népköltészettel egyenrangú alkotást láttak benne. Mind a Századunk ⁽¹⁵⁾ recenzense "szerb románc"-nak minősített bírálata, mind a Hemművész ⁽¹⁶⁾ beszámolója, mely "igen megragadó"-nak minősíti Sárosy költeményét, azt tanúsítja, hogy Sárosy költeménye rövid idő alatt népszerűvé vált. Garay Hános egy szekszárdi történetéhez választja Székács néhány sorát melléül. Itt meg a történet leányszereplőjének neve: Vila, bizonyítja, hogy Garay megszerette a szerb népköltészet magyar fordításait. ⁽¹⁷⁾

A szerb népköltészet térhódítását mutatják az almanachek zöngeményci is. Az Auróra és Székács kötete nyomán a rímtelen tizes tracheusek veszedelmesen elterjednek, időnként még "szerbusz" dalek fordításait is olvashatjuk. A debreceni Lant ⁽¹⁸⁾ egy Zábela völgye c. romantikus történetet közöl, melyben "az álom Hagyva lakját, hagyva szív-barátit, Hagyva mindent..." A szerb népköltészet néhány külső formai sajátosságait elsajátítja a magát Keme-nek nevező szerző, ám nem képes a romantikus szen-

vedélyt valóban romantikus képekkel adekvátan kifejezni, a nagy érzéseket a szentimentális-biedermeyer stílusa olykor nagyhangúvá, csinálttá sekélyesíti. Ugyanez a hibája Firtosalyi Gerő tolmácsolásának, mely egy kolozsvári zsebkönyvben jelent meg. ⁽¹⁹⁾

A rimes trocheusok ügyesen peregnek, még a hangulatot is eltálálja itt-ott, de az almanachlira divata legyőzi a vállalkozót. A kisebb tehetségek tollán így vált üressé, formálissá a szerbus manier, mely Petőfiig tudott újfajta lehetőséget biztosítani a magyar irodalom nagyjai számára.

Gyulai Pál is úgy értékeli Székács munkásságát, mint aki "a szerb népköltészet ismertetését sikerrel kezdeményezte". Hogy nem talált követőkre, az bizonyára tulzás, mert Kender Lajos, Szász Károly s mások fordításai, valamint Arany Jánosnak két költeménye bizonyítja a magyar költők érdeklődését a szerb énekek iránt /Ez a legujabb időkben ismét föltámadt/. ⁽²⁰⁾

Székács kezdeményezését -e korbeli munkássága ismeretében- egy szélesebb határu kulturaközvetítés értékes láncszemeként kell értékelnünk. Karlócai, majd eperjesi tartózkodása felhívta a figyelmét a szláv népek költészetére, s tehetségét nem restellte a fordítás hálátlan szolgálatába állítani. Fordításainak korához képest meglepő modernsége, frissesége, formahűsége figyelemre méltó, korlátai s hibái abból következnek, hogy a divatos-biedermeyer költői eszközök beszűremlettek fordításaiba. A magyar irodalmi népiesség fejlődését siettette kötete, felhívta arra, hogy még magyar népköltési gyűjteménnyel nem rendelkezünk. Az elméleti kutatást jól sikerült s hatalmas példatárral segítette. Hatása a kor költőin, zsebkönyvek szerzőin kimutatható. "A mesterkéletlen természet fiai"-nak éneke a magyar irodalmi tudat szerves részévé vált.

XI.

RUMY KÁROLY GYÖRGY SZERB KAPCSOLATAIHOZ

Kora gyermekkorában ismerkedett meg a szerbekkel. Egy cikkében ^①elmondja, hogy élelmes és meggékony szerb kalmárok egészen szülővárosáig, Iglóig jártak kereskedni. Nyilván késmárki, debreceni diákévei alatt is hallott szerb szót. Schedius Zeitschrift-jének munkatársa, innen ismerhette meg a szerb irodalmat, melyhez egészen közel talán keszthelyi tanárkedása idején jutott. A keszthelyi mintagazdaság vezetőjének, Festetichnek tanintézete szívesen látott szerb diákokat, kiknek tanulását megkönnyítette a latin oktatási nyelv. ^②Innen került Karlócára, ahol 5 évig élte küzdelmes életét, mint tanár s mint a metropolita egyik legbelsőbb munkatársa. Ő közvetítette a főpap. cikkei a magyar ujságokba, s ő szerezte meg számára a göttingai tudós. társasági oklevelet. S bár összeférhetetlen természete s rossz emberismerete főleg a diákok körében számos ellenséget szerez neki, tevékenysége hasznos, jelentősnek mondható. Hatalmas műveltsége, állandó tudományos kíváncsisága nem maradt hatás nélkül, megcsillantotta növendékei előtt a német klasszicizmus irodalmának értékeit, az egyházi dogmatikába s a felvilágosodás első szakaszának üressé vált formáiba ragadt kisvárosban a nagyvilágot járt, neohumanista eszmékkel telített férfit képviselte. S míg Kazinczynak vigasztalnia kellett Rumyt, hogy viselje flegmatikusan sorsát Karlóca alacsony műveltségi színvonala miatt, tevékenysége következtében a diákok hatalmas anyagismeretre tettek szert. E kapcsolat Rumy ^{és} Karlóca között sohasem szakadt meg, noha Kopitarral is hűségesen levelezett vagy husz éven át. ^③Karlócai tartózkodása alatt lett Šafárik-nak is barátja. Mušicki és Hranislav költészetéhez is itt jutott közel. Már szoltunk, hogy korábban miképpen segítette Karadžić kötetének

ismertetését, ezuttal a 30-as években írott cikkeiről számolunk be. Munkássága azért érdemel kü^{ön}figyelmet, mert vele ennek az átmeneti kornak különleges, a maga egyediségében is jelentős típusa jelenik meg. 1780-1847, e két évszám közé szerült Romy élete. Elménye: a felvilágosodás tempitott, a szépeességi német ajku, de hungarus-érzésű kisvárosaiban kispolgárivá módosult változata, melyhez Goethe, Schiller, Herder, Schlözer, Heyne és Eichhorn tanainak megismerése járult. Mindehhez számítsuk, hogy abban a Göttingában tanult, amelynek számottévők az angol kapcsolatai. Hazatérése után első s legambiciózusabb esztendeit a szépeességi s vegyes /német, szlovák, latin, magyar/ nyelvterületű vidéken töltötte. Ekkor még nyoma sem volt a későbbi egymás ellen forduló nemesi-kispolgári nacionalizmusoknak, a különféle nyelvet beszélő rétegek, hivatalnokok s méltóságok békében éltek egymás mellett, beszéltek egymás nyelvét, családi följegyzéseiket, naplóikat sokszor mind a négy nyelven vezették, névnap i rigmusaikat is több nyelven fabrikálták össze. Ő maga tulajdonképpen féleg-meddig cipszerré vált MAGYAR nemesi család sarja, nagyapja még magyar-német prédikátor. Ő 20 éves korában tanult meg igazán jól magyarul, mielőtt Göttingába kiment volna. A ferenci abszolútizmus erőszakolt nyugalma, irodalomba s tudományos művekbe kényszerített progresszivitása érlelte egyéniségét, s e látszólagos béke, csend és nyugalom /meg az otthonról hozott kisvárosi-kispolgári hagyományok/ a habsburgi birodalom jól elrendezettségének tudatát alakították ki benne. Olyan időpontban kezdte pályáját, melyben a magyar irodalom alig tért magához a császári csapások pörölye alatt, viszont Goethe és Schiller élénken fölvilágosztatta a német kulturát, s olyan eszmékkel telítette meg, melynek megvalósítása az ő szívügyévé is vált. A felvilágosodás polgár-eszménye s a német neohumanizmus millió-

kat átölelni kész kitárulkozása a többnyelvű s alapjában más-más hagyományokból táplálkozó vidékeken vált a közvetlen, mindennapi élet gyakorlatává. Igaz, hogy a német ajkú tisztviselő vagy magyar-latin beszédű főnemes, a szlovák kisnemes egyként vallotta Hungáriát hazájának, de a tisztviselő otthonában Haydn dalait hallgatta, a szlovák kisnemes Transcius-át forgatta, a főnemes pedig Bécsbe járt művelődni. A tisztviselő, a kisnemes s a főnemes /itt tipust jelölnek, itt is rangteleg "szabálytalan", "rendhagyó" esettel találkozunk/ azonban a hungarus-patriotizmusban egyesült.

Ilyen környezetben kezdte Romy Károly György pályáját, melyet soproni, keszthelyi, karlócai, pozsonyi és bécsi állásai követtek, hogy végül Esztergomban nyugodjék meg. Kulturaközvetítése, melynek eszmei alapja a neohumanizmus s a fölvilágosodás ideológiája- annál tiszteletre méltóbb, mert egy szűk látókörű, papi kisvárosból indult el, itt tartotta kezében a szlovák, a cseh, a szerb s a horvát nemzeti törekvések szálait, terjedelmében és számában is imponáló levelezését innen benyújtotta le.

Nem is érezte jól magát, vágyott olyan helyre, ahol szabadabban és nagyvonalubbán tudja ügyeit intézni. A magyar nemzeti mozgalom kiemelkedő képviselőivel /Toldy Ferencsel és Bajza Józseffel/ való összeütközése kinössá tette helyzetét, néha betegessé váló rögeszméi^{miatt} menekülni akart. Stratimirevic metropolita hívta meg magához, hogy segítségével egy orosz egyetemre segítse. Délvidéki utját sokáig tervezte, s már 1835-ben írott cikkében felbukkan ennek a nyoma. A szerb fejedelem udvartartásáról szól, bemutatja a szerb államtanácsot. Részletesen szól Davidovic-ról, ki a pesti egyetem filozófiai karának volt hallgatója, s a bécsi szerb lapot adta ki. Miloš-nak a hazasze-

szereketét emeli ki. Jellemzése szerint "...ein Mann von vielen
nlichen Geistesfähigkeiten". Hogy ebben mennyi a captatio benevolentiae s mennyi a magyar ujságok szokásos dicsérete, nehéz volna eldönteni. Ugyanakkor minden alkalmat megragad, hogy a szerb népdalokról vagy fordításaikról szólhasson. Nemcsak Székács kötetét ismerteti, hanem a Jácint antológiáról szóló beszámolóban is kiemeli Ösy /Sáresi Gyula/ ⁵tolmácsolását, beszél Čajković montenegrói népdalainak megjelenéséről. ⁶S ugyancsak 1836-ban közli, hogy a "...szerb népdalokat és hős regéket újra német versekre metrice fordítom; fordításom próbadarabjait Dr. Kopitar, Dr. Stephanevics Karadzics Farkas uraknak megküldöttem..." A továbbiakban közli, hogy "...Szerbiának fejedelme, Obrenovics Miles ő magassága fordításom ajánlását elfogadni, s azt nekem titkoka... Dr. Zsivanovics Jakab Gábor által tudtomra adni méltóztatott..." ⁷A terv merészsége Rumyra vall. Közvetíteni a szerb népdalokat a német világnak, s a szerbek két egymással szemben álló táborát is egy frontra hozni a szerb kultúra terjesztése ürügyén. Obrenović nem utasíthatta vissza az ajánlást, a szerbek fejedelmének örülnie kellett, hogy népe műveltsége széles körben válik ismeretessé. Hogy karlócai tárnártársa, Joannović, ki a fejedelem titkára lett, közvetített, vagy inkább Stratimirovic'-nak tulajdonítsuk a közvetítésben a fő szerepet, ezuttal nem lényeges. Tény az, hogy mint Rummy megannyi próbálkozása, ez is terv maradt, a kötet sosem jelent meg. Része van ennek abban is, hogy Stratimirovic'-tyal kapcsolatos tervei a metropolita halála miatt nem válhattak valóra. Hiába utazott Karlócára, hiába ismerkedett meg személyesen is a fejedelemmel, vissza kellett térnie Esztergomba, s csak néhány megsárgult ujság őrizi Rummy 1836-os utjának emlékeit.

Karlóca Rumynak nemcsak egy állomáshely volt a sok közül.

Ölkéiben vissza-visszatér karlócai tartózkodása emléke. Érte-
kezik a szerb kereskedelemről, a karlócai borokról, s sohasem
mulasztja el, hogy a hallott bordalokról ne ejtsen néhány szót,
ne idézze legalább a kezdő sorokat. "Mein Ausflug nach Carlo-
vitz" c. beszámolójában részletesen elmeséli utazását, karló-
cai tapasztalatait. Kiemeli a metropolita nagy szerepét a vá-
roska életében s a gimnázium fejlesztésében. Bemutatja a gimná-
ziumot, s nem kis büszkeséggel sorolja föl az eddigi igazgató-
kat, köztük Wolny András, saját magát s Magda Pált. Most elő-
ször lett szerb az iskolaigazgató, Gerčić, a humaniorák /törté-
nelem, filozófia/ professzora. Az iskola könyvtára nem nagy,
de jelentős az iskola muzeuma. Ezután a város lakóinak hétköz-
napjait mutatja be. A lányok nagyon szépek-- jegyzi meg--, s
szívesen énekelnek népdaleket. Ő maga is hallotta őket népdale-
ket énekelni. Ezt az alkalmat is megragadja, hogy Székács köte-
téről néhány szót ejtsen. Stratimirović-et, mecénását és jóa-
karóját magyarul és németül is meggyászolja. Életrajzában fő-
leg tanulmányait /Szeged-Vác-Buda-Bécs-Karlóca/ emeli ki, de
irodalmi munkásságáról s könyvtáráról is van mentionálója. A
fentiek után nem várhatjuk, hogy Rummy tárgyilagosan, hággasztan
értékeljen, objektív pályaképet rajzoljon. A magasrangu jóbarát
elvesztésén érzett fájdalom, de saját terveinek váratlan kudar-
ca miatt érzett keserűség egyaránt áthatja cikkét. Így is fon-
tes darabja a XIX. század 30-as évei szerb-magyar kapcsolatainak.
Azért figyelemmel kíséri továbbra is a szerb irodalmat, ő fi-
gyelmeztet Milutinević: Serbiánka-jára, Issailović Urania c.
antológiájára, a Miloš Obilić c. tizediára /s ezt a hiradást a
pozsonyi német sajtó is átveszi/, ő mutatja be Szentendrét, mely-
nek fekvését Karlócaéhoz hasonlítja. Az itteniek szívesen tanul-
nak magyarul. A kereskedelmből élnek. ~~...~~ Arsieniević tanár ta-

nitja a magyar nyelvet. Egykor Sárapataken Kövy professzor tanítványa volt. Jelenleg Csaplevics Jánosnak Szlavóniáról írt könyvét fordítja. Valószínűleg ő juttatja el egykori karlócai tanítványához, a pesti szerb sajtó s kulturális élet vezetőegyéniségéhez, Todor Pavlovic'-hoz Kazinczynak Mušicki'-hoz írt levelét. ⁽¹⁴⁾ Később Gaj Lajossal is kapcsolatba kerül, s ha nem is fenntartások nélkül, de csatlakozik az "il-lir mozgalmához". Munkatársa lesz az Ilirske Narodne Novini-nak s a Danica Ilirska-nak. ⁽¹⁵⁾ Kazinczy elveit vallja: "Igaz u-gyan, hogy én cosmopolita vagyok, de egyszersmind ferő patri-óta is, s az igaz patriotizmus nem ellenkezik a cosmopolitiz-mussal". ⁽¹⁶⁾ Nem a mai értelemben vett kozmopolitizmusra kell gon-delnunk. Még Vörösmarty Mihály is azt hirdette: "Legszentebb vallás a haza s emberiség". A felvilágosodás eszméinek tovább-élése még a nemzeti romantika korában: ez a kelet-európai i-rodalmi fejlődés sajátossága. A felvilágosodás népművelő, gya-kerlati hasznosságot hirdető elvei Vörösmarty és Karadžić nyelv-tankönyveiben, Štur nyelvújításában, a vígjátékiró Chalupka ismeretterjesztő műveiben nyilvánulnak meg. E népek fiai küldetesként teljesítik feladatukat, népük harcának jogossága az egész emberiség ügye. Idecéloznak Vörösmarty felkiáltásai a népek hazájához, a nagyvilághoz, ide Kollár szláv irodalmi kölcsönösséget s Gaj délszláv egységet hirdető elvei. Romy Károly György a felvilágosodás kozmopolitizmusát érzi magáénak, mely a közös haza, a soknemzetiségű Magyarország szeretetét is je-lenti. "Én Magyarországon egy nemzetet, ti. a magyar vagy /a kétértelműség eltávoztatásának okáért/ a magyarországi nemze-tet és nemzetiséget ismerek, nem pedig többféle nemzetiségeket /ugy mint tót, oláh, orosz, szerb vagy rác, zsidó, cigány/ is-merek, de ugyan több Magyarországon lakó népeket s népségeket

különféle nyelvekkel". Nemzetfelfogásában s Hungaria-t egységben, ám egyenrangú népekben látó elveiben nem volt egyedül. A szerb törekvések egyik vezetőegyénsége még 1842-ben is ezt vallotta: "Szent a haza és mi mindannyian EGY hazának, de KÜLÖNBÖZŐ AJKU fiai csak annak magasztos eszméjében olvadhatunk össze, melynek alkotmánya ki-kinek természetes jogait egyenlően védi és a polgári jogokban egyenlően részesíti". Stur pedig vita közben védi így álláspontját: "én mindig s mindenütt "magyarnak" tartám s mondtam magam, de soha született magyarnak, ... mivel ez össze nem férne azon valósággal, hogy én született szláv vagyok". A "hungarus"-patrietizmusnak Rumynál erősebben, Štürnál és a vele rokon gondolkodású, ám tőle sok árnyalatban különböző Paľović-nál kevésbé erőteljesen megnyilatkozó nemzetfelfogása szembenáll a magyar rendi nacionalizmus állam- s nemzeteszmenyével, de különbözik ~~magját~~ saját későbbi nemzetfelfogásuktól is. Náluk a hungarus-patrietizmus nyomai mindvégig megmagadnak ugyan, de idézett megfogalmazása csak fejlődésük egy szakaszára érvényes. Rummy Károly György élete végéig megmaradt ezen a fejlődési fokon, tudatosan elhatárolta magát mindenfajta nacionalizmustól, s ha néhány kérdésben közeledett is a magyar nemzeti törekvésekhez, ugyanolyan mértékben vette föl a kapcsolatot a horvát s a szlovák nemzeti törekvésekkel is.

Talán az ő tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy néhány híradás, rövidebb cikk erejéig a szerb irodalom ismét megjelenik a magyar, illetve a magyarországi német sajtóban. Innen tudjuk meg, hogy Balog István egykor nagy sikert aratott Czerni György c. szindarabját Ujvidéken Kőrösiné jutalomjátékaul választja, s feltehetőleg a szerb polgárok színházba csalogatására "magyar és rác énekkel" élénkíti-színesíti az előadást. De

e kor megváltozott fölfogására jellemző, hogy a tudósító már nem lelkesedik az előadást, mint a tizes évek nézője. A valóban kezdetleges, igen csak a napi eseményekhez tapadó színmű-melyről a szerző megnevezése nélkül ír a bíráló- nem arathatott nagyobb sikert. Issailović: Zsebkönyvéről bővebb beszámolót olvashatunk. Megtudhatjuk, hogy 1833. óta adja ki az Urania c. almanahat. A kötetben verseket, novellákat s fordításokat találunk. ⁽²⁴⁾

⁽²²⁾ A szerb népköltészet iránti érdeklődés sem szűnik meg. A legnagyobb tekintéllyel rendelkező pesti német lap viszonylag elég sűrűn közöl e tárgyról szóló ismertetéseket. A lap prágai levelezője, Anton Guido Polz számol be ilyen címmel: "Nationalpoesie der Serben". ⁽²³⁾ Ugyanaz a romantikus, a népet idillben szemlélő, idealizáló fölfogás jellemzi, mint Pirch utazási beszámolójaét. Mintha a szerb népnek nem lenne más fel- ga, mint népdalokat énekelni az utazók gyönyörködtetésére! "Die serbische Nation ist eine poetische..."- állítja. "Das ganze Thun und Treiben des Serben ist Poesie, Poesie und eigenthümliche, vaterländische Poesie". Szembeállítja az egyszerű, romlatlan szerb népet a nyugati civilizációval, s a szerb népköltészetet ebből a szempontból jellemzi. A hősköltemények domináns jellegét emeli ki. Majd az idilli képet befejezve arról ír, hogy "Der Zauber der Poesie hat ganz Serbien durchdrungen". Ugyanígy szellemben szerzette másik közleményét, melyben Der blinde Königssohn címmel tesz közzé egy balladát, inkább Uhland, mint a szerb népköltészet vitézi énekeinek módorában. A szentimentális, elhágiesített hangvétellelre jellemző példa Polz verse. Érdekesebb ennél, hogy a lap Karadžić kötetének hirdetését közli /igaz, a szerb népköltészet gyűjtőjét: Karagyitz-nak nevezik/ ⁽²⁵⁾ s ahogy Hartleben-nél is elő lehetett fizetni a ⁽²⁶⁾ tízes évek-

ben, úgy 1840-ben is közvetlenül hozzájuthat a pesti s a budai polgár a szerb népköltészet német fordításaihoz.

A magyar akadémiai könyvtár Todor Pavlovic' jóvoltából szerb folyózatokhoz juthat, a Figyelmező s más magyar lapok a pesti szerb sajtó híreit fordítják. Így értesül a magyar olvasó például a Tökölyanum alapításáról. Az Egyetemi Nyomda pedig hiven teljesíti "közép-európai" feladatát, cirillika-betűkés-
 letével nemcsak a szerbeknek, hanem még a bolgároknak is tud könyvet szállítani. Látszólag teljes az egyetértés a szerb s a magyar kultúra munkásai között, a magyar nemzeti mozgalom egyik legfőbb eszmei irányítója, az Athenaeum is szívesen közöl szerbtárgyu értekezéseket, elbeszéléseket.

Am a Pesti Hirlapban már 1841-ben lezajlik az első kellemetlen és igazságtalan polémia a szerb s a magyar ujságírás között, a nyelvegységet hirdető magyar lap támadása intő jel a jövőre nézve. A hungarus-patriotizmus helyébe a magyar nacionalizmus, Romy s a többi fölvilágosodás eszméit valló helyébe a korszerűbb, a polgári nemzetállam eszméit valló politikus lép, ki Magyarország területén nem különféle egyenrangú népeket, hanem a nemzeti piacért versengő, hegemoniára törekvő nemzetiségeket ismer, s a sajátját a többi fölé /s nem mellé/ szeretné helyezni. Aki a hungarus-patriotizmust vallja, aki minden nép érdekét a magáénak tudja vagy anakronisztikus jelenségnek vagy ellenségnek számít. Ahogy Bajza József írta Romyról: "Romy ur Magyarországon minden nyelvet egyenlő szeretettel pártolván, e hazát egy minden-nyelvű Bábellé akarja tenni". De ez már nem a szerb-magyar kapcsolatok, hanem nemzetiségi harcok történetébe tartozik.

A szerbtárgyu hírek, értekezések, elbeszélések továbbra is megjelennek a magyar sajtóban, de Romyék együttérzése nélkül.

XII.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KITEKINTÉS

Talán csak a német irodalom fogadta be olyan intenzíven és sokoldalúan a szerb népköltészetet, mint a magyar. Intenzívenek mondhatjuk a recepciót, mert a magyar irodalom leglényegesebb kérdéseire adandó válaszhoz adott példatárat, megnyilatkozási lehetőséget; és sokoldalúnak is, mert a magyar népdaltónustól az almanachlira hangvételéig a tárgyalt hatvan esztendő majd mindegyik költői stílusában megszólalt. A szerb irodalom tehát elsősorban a szerb népköltészetet jelentette. Ami az egyes szerzők megismerését illeti, abban koránt sem jeleskedett a magyar irodalmi tudat. Ennek az oka -mint erre rámutattunk- abban rejlett, hogy nem volt mit lefordítani. A szerb irodalom csak népköltészetével lélegzett együtt a világirodalommal, a fejlődés e fokán még nem rendelkezett olyan irodalommal, mely tulemelkedhetett volna nyelvterülete határain. Hogy mégis kaphatott az olvasó valamilyen -igaz, szűkkörű és esetleges- képet, az a kulturaközvetítők /Rumy, Toldy/ lelkesedését dicséri.

A szerb kultúra a szabadabb, tágabb lehetőséget biztosító Magyarországon indult el a maga útján, Szerbia a török elnyomás alatt csak átvehette a Magyarországon sarjadt kulturát. A szerbek s a magyarok közös hazája közös történelmi emlékek kialakulását eredményezte, s ennek a történetírássra nagy hatása volt. Szerbek nélkül nem lehetett megírni a magyarok történetét sem, ezért a figyelem igen korán, a magyar történetírásnak szinte első pillanatában a szerbekre is irányult. Ezt elősegítette a Habsburgoknak az az igyekezete, hogy expanziós politikájukat a jogos birtok visszaszerzésére irányuló igénynek tüntessék föl. Ehhez a magyar történészekről követeltek segít-

séget. Az érdeklődés fölébredt, s szinte a mai napig él történetírásunkban a törekvés, hogy a magyarországi s a szerbiai szerbek történetét világosan lássuk. Természetesen elsősorban azokat a pontokat igyekeztek megvilágítani, ahol számottevőek a magyar kapcsolatok; illetve ahol a magyar történelem számára is tanulmányos lehet az adott szerb jelenség vizsgálata. Azt azonban még nem vizsgáltuk meg elég alaposan, hogy a magyarországi szerbek játszottak-e, s ha igen, milyen mértékben közvetítő szerepet a szerbek s a magyarok között. A magyarországi, de még a makedóniai szerbek is szívesen látogatták a magyar, illetve magyarországi iskolákat. Nem vitás, hogy itt a magyar költészettel, tudománnyal /pl. joggal/, iskolaszervezéssel stb. is megismerkedtek. Milyen mértékben segítette ez a szerb nemzeti mozgalom fejlődését? Milyen mértékben játszotta a magyar fölujulás a példakép szerepét? Ahogy Hadrovics László rámutatott: "Nem **egyéb** kimagasló egyének hatásáról, nem is egyes kiváló szellemi termékek átvételéről van itt szó, hanem egy egész nemzet kultúra-alkotó erejének kisugárzásáról, amellyel magához emeli és saját elemi művelődési javaiban részesíti a török uralom alól felszabadult szerb nemzetrészt". ^① Az a tény, hogy pl. Pesten és Budán egymás szomszédságában él a szerb s a magyar, illetve német-ajku magyar ~~polgár~~^{polgár}, nyilvánvalóan hatással van a szerb polgárra. Megismerkedik a városban élő megyei nemesség mozgalmával, a város lassan kialakuló irodalmi életével, a nemzetiesedést sürgető törekvésekkel. Kezébe kerülnek a magyar s a német könyvek, az iskolákban hozzájuthat a legújabb műveltség alapjaihoz. Viszont a pest-budai szerb polgár jelenléte nélkül a főváros élete is másképpen alakult volna. Nemcsak jelen van, hanem társaséletet is él, intézményeket alapít, szerb ujságot

járat, s előfizet minden termékre, mely szerb tárggyal foglalkozik. Értelmisége jelentős, könyvekkel hallatja szavát. Az Iris a szerb kereskedőkre számítva közli a szerb népköltészet alkotásait, Wessely is nyilván a szerbekre számított elsőserban, mikor Pesten adatta ki fordításait. Hogy mennyiben járult hozzá a szerb népköltészet elterjedéséhez a magyar irodalomban a pest-budai szerbség, ez is egyszer bővebb vizsgálatra szorul.

Nem vitás, hogy a jövőben is értékesebbnek, gyümölcsözőbbnek és mélyebbre hatónak fogjuk az angol, a francia vagy a német irodalom eszméket, költészetet formáló hatását tartani. Ám a világirodalom megszületésének pillanatában a magyar költők rátaláltak a szerb népköltészetre, mely még Goethe-nek is segített a szót kimondani. A szerbus manier-nak van egészen korai magyar megnyilvánulásai is /Kazinczy, Kölcsey/, de igazán a világirodalom-koncepció magyarországi érvényesülésekor lesz általánosan elfogadottá. Az a Vörösmarty népszerűsíti a leghatásosabban, ki költői gyakorlatában s szerkesztői munkájában érvényesíti s következetesen kimunkálja e gondolatot. Legfőbb segítője pedig az ⁹Toldy Ferenc, ki Magyarország irodalmának a világirodalomba való belépését kézikönyvvel szeretné elősegíteni, s ki tudatosan vonta bele a szomszédos népeket a magyar világirodalom-koncepcióba.

Az irodalmi népiesség fejlődése sem választható el a szerb népköltészet megismerésétől. Vitkovics magyar népdallá asszimilálja a szerbet, ahogy szerb szentimentális regénnyé asszimilálja a Fanny hagyományait. Kölcsey a nemzeti poézis múltját s utjának jövőbeli lehetőségeit kutatva jut el a szerb népköltészet lényegének megértéséhez. Bajza saját liráját s kétségeit erősíti Talvj és Gerhard nyomán. Székács egyedülállóan

formahű s az eredeti énekek izeit helyenként pompás érzékkel eltaláló fordítása jelentős költőket ihletett meg, segített a népköltészet elméletének megalapozásához. Bajza és Toldy vitája a népköltészet-értelmezés vitája, melynek alapját éppen a szerb népdalok fordításai adták. A Koszoru s az Auróra szívesen hozza a "szerbus" dalokat, párhuzamosan a magyar népies műdallal.

Külön fejezet a kulturaközvetítők munkája: Vitkovicsé, kinek vendégszerető házában szerb s magyar írók egyaránt megfordultak, ki szerb származásu ügyvédbojtárjaival a magyar irodalmat is megismertette, de nem irányította tájékozódásukat; Rummy Károly György, ki Karlócával életen át tartó kapcsolatot tudott kiépíteni, s evvel együtt -Kopitár biztatására- Vuk Karadžić egyik leglelkesebb s legmunkásabb ismertetője, fordítója volt. Mellettük a neves vagy kevésbé neves hírlapírók érdeklődése érdemel említést. Az újságíró azt igyekszik megírni, amivel a közönség figyelmét lekötheti. A szerb viszonyokról szóló tudósítások azt tanúsíthatják, hogy az olvasó szívesen látta, ha a szomszédos, viharos évtizedeket élő Szerbiáról tudósítást talál kedvelt lapjában. Szívesen olvasta, ha néprajzi, politikai, gazdasági vagy kulturális tárgyú is volt. Ezt az érdeklődést bizonyára nagy mértékben fokozták Széchenyi al-dunai utazásai. Az ő nagyvonalu elgondolásai, baráti gesztusai s politikai távolbalátása a Szerbiával való jó kapcsolat kiépítésének szükségességével kapcsolatban, talán nem jutottak el az olvasóközönség szélesebb rétegeihez, leveleiről, naplóiról nem sokan tudtak. De magatartásáról igen! S a nemzetiségi sajtó ünnepléseinek egyikét-másikat magyar fordításban is olvashatták. Általa /illetve Tasner Antal révén/ még a Tudománytár is bővíthette értesüléseit a szerb viszonyokról. Széchenyi nemzetiség-

politikája nem érvényesülhetett a rendi ellenzék nacionalista lendülete s tetszetősebb jelszavai mellett, de még emlékét is ünnepli pl. Zmaj Jovan Jovanović: "Hisz elsőnek törekedtél, Ne legyen itt más, csak testvér..." A románok a "Béke Hérosz"-át látták benne...^③

1841-gyel végezzük vázlatos áttekintésünket. Tudjuk, hogy vázlatos maradt. E területen még először az alapezást kell elgégezni, hogy a szép épületet fölhuzzassuk. Célunk az volt, hogy a szerb-magyar irodalmi kapcsolatokat egyik lényeges pontján ragadjuk meg. E lényeges pontot a magyar irodalomnak a szerbhez való viszonyában láttuk, s a szerb irodalom magyarországi recepciójához kívántunk adalékokat szolgáltatni. A Pesti Hírlap megjelenésével új korszak kezdődött a magyar történetben, Kossuth egy darabig lehetőséget kapott arra, hogy kül- és belpolitikai elgondolásait szabadon körvonalazhassa, a rendi ellenzék legjobbjai pedig szabad megnyilatkozási fórumot kaptak. Az itt kifejtett eszmék bizonyos rendszerre összeállva különböznek az eddig csak részekben napvilágra jutó elgondolásoktól; a Pesti Hírlap vizsgáló szemmel tartott számon mindent, ami a magyarosodást gátolja, illetve amiben a magyarosodást gátló tényezőket sejtettek. Kívont karddal állt őrt a nemzeti törekvések védelmében, harcos nacionalizmusa egy hegemoniára törekvő, nemzetállamot építő társadalmi osztály orgánusává tette a széles körben ismert, olvasott és vitatott ujságot. A szerb-magyar kapcsolatokban is új korszak kezdődik, az első polémia^④tól a nyílt szembenállásig.

JEGYZETEK

I.

- 1, Gróf Széchenyi István Leveli, Budapest, 1889. I.
- 2, A három vaskorona, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest 1960. 75-146.
- 3, Riszta Kovjanic: Zmajeva skeleványe u Szlovacskej, Glasnik Is-
teriskog Drustva 1935.; Heinrich Réz: Ungarn, als Vermittler der
westlichen geistigen Strömungen nach Süden und Südosten, Ostmit-
teleuropäische Bibliothek 22. Budapest 1939. 7-8, 11-12.; Mita
Kostic: Deszitej Obradović u iszteriszkej perszpektivi XVIII. i
XIX. veka, Beograd 1952. 206-18., 231.; Dorothea Kadach: Die An-
fänge der Literaturhistorie bei dem Serben, München 1960.
- 4, László Sziklay: Rôle de Pest-Buda dans la formation des Litté-
ratures est-européennes, Budapest 1964. Separatum.
- 5, A szerb-magyar kapcsolatok kérdésével érdemében nem sok tanul-
mány foglalkozott. Néhány áttekintés azonban adataival fontos for-
rásmunkákat jelent. A két világháború közötti nacionalista törté-
netírás jellegzetes terméke: Berkes József, A szerb nacionalizmus
utja, Protestáns Szemle 1934.; Jellegénél fogva szűkkörű és re-
gisztráló jellegű: Ferdinándy-Göglák, Ungarn und Südslawen, Offi-
cina, Budapest, 1941.; Maig is egyetlen vázlatos, de alaposságában
és megbízhatóságában egyedülálló: Hadrovics László, Magyar és déli
szláv szellemi kapcsolatok, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1944.
A pest-budai szerbek szerepét érinti: Vujicsics D. Szteján, A pesti
szerb templom, Képzőművészeti Alap, Budapest 1961. 8-10.

II.

- 1, Thallóczy Lajos: Pray György s a magyar korona melléktartományai,
Századok 1888. 523-32. Adatait átveszi Lischerong Gáspár: Pray
György élete és munkái, Budapest, 1937. 95., 98.
- 2, Memoria Hungarorum et Provincialium... Viennae... 1775-77. I-III.

- Nova Memoria Hungarorum... Pestini... 1792.
- 3, Fried István: Ribay György /Juraj/ és Sopron, Soproni Szemle 1965. 182.
  - 4, Zuber Marianne: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig, Német Philológiai Dolgozatok XVII. Budapest, 1915. 52.
  - 5, Beschreibung einer goldene Bulle... Ungrisches Magazin 1787/81. 4-5.
  - 6, Topographische Beschreibung des Königreichs Bosnien, Ungrisches Miscellen 1781. III. 142-68.
  - 7, Die Pflege der west- und südslawischen Sprache in Halle im 18. Jahrhundert, Akademie Verlag, Berlin, 1954. 165.
  - 8, Nova Memoria... 774-76.
  - 9, Soproni Szemle... id.h.
  - 10, A magyar irodalom története, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. II. 566. Tarnai Andor írása.
  - 11, * *: Geschichte von Serwien... Literärische Anzeiger 1799. Nro. 18-23.
  - 12, Dorombay Karola: Schedius Lajos mint német-magyar kulturközvetítő, Német Philológiai Dolgozatok LVI. Budapest, 1933. 43-50.
  - 13, Életrajzi adatai: Ludwig v. Thallóczy, Johann Christian Engel und seine Korrespondenz 1770-1814., Ungarische Rundschau, 1914.; Lékai Lajos: A magyar történetírás 1790-1840., Budapest 1942.
  - 14, Thallóczy: id.m. 313-14.
  - 15, Kubinyi Ágoston: Engel János Keresztély levelezéséből, Magyar Akadémiai Értesítő 1855. 478-80.
  - 16, Briefwechsel zwischen Dobrovský und Kopitar, Berlin, 1885. 1809. február 6.-ról írt levél.
  - 17, Uo. 184.
  - 18, Nikola Radojčić: Srpski isztoricsar Jovan Rajić, Beograd, 1952.

- 158-58.; Thallóczy: Al Ál-Brankovicsok, Századok, 1888. 648. 1. sz. jegyzetben.
- 19, Lékai: id.m. 21-22.
- 20, Briefwechsel... 249., 384.
- 21, Doromby: id.m., István Fried: Zur Erinnerung an Ludwig Schedius, Neue Zeitung, 31. Juli 1964. 5.
- 22, Zeitschrift von und für Ungern 1802. I.4.
- 23, Id.m. 1803. III. 146-65.
- 24, 1802. I. 139., 262-66.
- 25, Jagic: Neue Briefe von Dobrovský, Kopitar und anderen Süd- und Westslawen, Berlin, 1897. 753-61.
- 26, Lexikon Scriptorum Hungaricorum, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Lat. 31.
- 27, Kölesy-Melczér: Nemzeti Plutárkus... Pesten, 1816. III. 160-74.
- 28, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur... Ofen, 1826, 212.

III.

- 1, Szeged piarista középiskolája a déli határ lakta szerbjeinek kedvelt gimnáziuma.
- 2, Dr. Jan Čaplovič szíves szóbeli közlése.
- 3, Dorothea Gottesmann: Slawische Bücher in den Bibliotheken der reformirten Kollegien in Debrecen und Sárospatak, bis 1850., Debrecen, 1962. 46., 49-50., 52-53.
- 4, Gárdonyi Albert: Pest város keleti kereskedelme a XVIII. században, Budapest, 1930. Különlenyomat a História 1930. 1-3. sz-ból.
- 5, Baloghy István: A magyar királyi Egyetemi Nyomda termékeinek címjegyzéke 1777-1887., Budapest, 1882. 213-41.; Czakó Elemér: Csill-betűs könyvek Budán, Klny. a Budapesti Szemle 1939. évf-ból.
- 6, Kazinczy Levelezése I. 29., 125.

- 7, Uo. 203-04., Vö: Székács, Szerb népdalok és hősregék, Budapest, 1887., Olcsó Könyvtár 574-76.szám, 76. dal /Leányrablás/.
- 8, Uo. 235.
- 9, Uo. 249.
- 10, Herder hazánkban, Német Philológiai Dolgozatok XXI., Budapest, 1918. 42. Kazinczy Lev. XV. 196.
- 11, Székács: id.m. 8.
- 12, A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1927. 145.
- 13, Rövid Értekezések a Musikáról VII. énekkel, Bétsben, 1791. X., XIV.
- 14, Újabb kiadása: Kemény G. Gábor, A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből, Tankönyvkiadó, Budapest, 1962. 135-37.
- 15, Fried István: A magyarországi szlavisztika kezdeteihez, Helikon 1964. 296.
- 16, Sokféle VI. 125. s kk. lk.
- 17, Uo. IV. 71-72.
- 18, Uo. VII. 67-68.
- 19, Jagic: Neue Briefe... 787.
- 20, Jovan Kršić: Dobrevský i srpszka náredna poezija, In: Josef Dobrevsky... Uspřádili: Jiří Horák, Matyáš Murko a Miloš Weingart, V Praze, 1929. 183-92.
- 21, Týdeník 1816. II. 524.
- 22, 1802. I.2. 272., II.1. 96-98., 1803. III.3. 396-98.
- 23, Idézi: Winter, id.m.

IV.

- 1, Marczali Henrik: Alkotmánytervezetek 1790-ben Budapesti Szemle 1906. 225.k. 402.
- 2, Szeli István: Hajnóczy és a délszlávok, Forum, Novi Sad, 1965. 47-48.

- 3, Marczali: id.m. 406-07.
- 4, Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig, Franklin, Budapest, 1888. 540-41.
- 5, A kongresszus eseménytörténetét ld. Ballagi: id.m., Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. I. 28-29., Perényi József-Aráto Endre: Jugoszlávia története, Tankönyvkiadó, Budapest, 1961. 103-04., Benda Kálmán: A jözeфинизмус és jakobinusság kérdései a Habsburg-Monarchiában, Történelmi Szemle 1965. 4.sz.
- 6, Vaso Bogdanov: Jakobinska zavjera Ignjata Martánovića, Zagreb, 1960. 187.
- 7, Ballagi: id.m. 541-42.
A magyarság és a
- 8, ~~Benda Kálmán~~ Jugoszlávok, Szerk.: Szekfü Gyula, Budapest, 1942. 244-45.
- 9, Benda: id.m. 410.
- 10, Gaál Jenő: Közgazdaságunk a Széchenyi előtti korszakban. Berzeviczy Gergely élete és művei, Budapest, 1909. 61-62., 209.
- 11, Szalay László: A magyarországi szerb telepek jogviszonyai az államhoz, Pest 1860. 81.
- 12, Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom iratai I. Budapest, 1957. LIII., Bogdanov: id.m. 187. s. kk. 1k.
- 13, Szeli: id.m. 105.
- 14, Benda: id.m. III. Budapest, 1952. 387.
- 15, Benda: id.m. II. Budapest 1952. 356.
- 16, Fried István: Verseghy Ferenc, a pedagógus, Köznevelés 1963. 795.
- 17, Benda: id.m. I. 888-89.
- 18, Uo. II. 68.
- 19, Uo. I. 781.
- 20, Id.m. 103, 105.

- 21, Benda: id.m. II. 642., Bogdanov: id.m. 187.
- 22, Jagić: Neue Briefe... 767-71.
- 23, Fried István: Romy Károly György, a kulturközvetítő, Klny. a Filológiai Közlöny 1963. 1-2. számából.
- 24, Romy levele 1819. július 18-ról, Sárospatak~~am~~, a Tiszáninneni Ref. Egyházker. Tud. Gyűjteményeinek Levéltárában B/LVI/17369/ 251. sz. alatt.
- 25, Kazinczy Lev. IX. 14.
- 26, Lukcsics Pál: Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége, Veszprém, 1914. 130.
- 27, Magyar Országnak statistikai és geographiai leirása... Pesten, 1819. 278.

V.

- 1, Vitkovics műveit a Szvorényi József sajtó alá rendezte Műveiből idézzük, I. Költemények, II. Prózai Művei, III. Válogatott Levellei, Budapest 1879.
- 2, Rádits Dusán: Vitkovics Mihály életrajza, Ujvidék, 1909., Mladen Leskovác: Mihajlo Vitković, Glasnik Istoriskog Drustva, 1934-36., Balázs-Piri Aladár: Magyar-szerb irodalmi kapcsolatok, Pécs 1937., Lőkös István: Vitkovics Mihály szerb-magyar kapcsolatairól, Klny. az Egri Pedag. Főisk. Évk. VI. füzetéből, Eger, 1960. Fried István: Teodor Pavlović arcképéhez, Helikon, 1965. 522-24. Az innen vett adatokat a továbbiakban külön nem dokumentáljuk.
- 3, A magyar irod. népiesség... 153, 155.
- 4, Bajza József Összegyűjtött Munkái, Franklin, Budapest, 1900. VI. 265-66.
- 5, A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről, Világirodalmi Figyelő, 1962. 491-92. "...az írók tudatos nemzetfejlesztő szándéka vagy megelőzi a hazai termé-

szetes fejlődést, vagy pedig olyan irányba igyekszik terelni, ami sajátos eszmei-művészi célkitűzéseinek megfelel".

- 6, I. 39-40.
- 7, Legujabb fordítása Rab Zsuzsától. Jugoszláv költők antológiája, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1963. 38-39.
- 8, I. 45-49.
- 9, Uo. 42-43.
- 10, II. 193-201.
- 11, Uo. 201-11.
- 12, A szomszéd népekkel... 158. 1-2. jegyzet.
- 13, Kölcsey Ferenc Összes Művei, Szépirodalmi, Budapest, 1960. I. 1300. A sajtó alá rendező Szauder József jegyzete.
- 14, Uo. III. 509. Levele Szemere Pálhoz 1833. III. 20-ról.
- 15, Szauder József találó kifejezése, Kölcsey Ferenc, Művelt Nép, Budapest 1955. 36.
- 16, Összes Művei III. 73-74.
- 17, Munkái III. 44.
- 18, Rab Zsuzsa is lefordította. Jugoszláv költők... 40-41.
- 19, Róza c. románc 45. sora.
- 20, A szomszéd népekkel... id.h.
- 21, Kölcsey... Összes Művei... I. 1300.
- 22, E kérdésről részletesen Horváth János, Kölcsey Ferenc, Tanulmányok, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956. 192.; Uő: A szerbus manier, Uo. 266-71.
- 23, Erről szól s a német hatást eltulozza: Kadach, id.m. 5. Tárgyilagosan: Vladimir Todorović, Lukijan Mušicki, Letopis Matice Srpske 1911. IV. 11.
- 24, Todorović: Letopis, VI. 42-42.
- 25, Trencsényi-Waldapfel Imre: Klasszikus arcélek, X., Horatius,

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 79.

- 26, Jagic: Neue Briefe... 885-86.
- 27, Kadach: id.m. 13.
- 28, Hazai és Külföldi Tudósítások 1812. 25.sz. III. 25.
- 29, Vitkovics Munkái III. 40-41. Levele Szemere Pálhoz.
- 30, Kazinczy Lev. IX. 192.
- 31, Nemzeti Ujság 1845. febr. 5.
- 32, Jancsó Elemér: Kazinczy fogsága utáni felvilágosítói tevékenysége, Klny. a Nyelv- és Irod.tud. Közl. IV/1960. 1-2.számából 54.
- 33, Kazinczy Lev. IX. 521-22.
- 34, Endre és Hedvig
- 35, Kazinczy Ferenc Összes Munkái, Budapest, Aigner, 1879. I.197.
- 36, 1817. III. 152-53.
- 37, Lev. XV. 175., 177., 196. "... és is a dühösségig Magyar vagyok, de nem vagyok az a hazugságig"-- vallja itt.
- 38, Kölcsy Összes Művei I. 421., 496.
- 39, Tudományos Gyűjtemény 1819. I. 111-12.
- 40, Ismertető 1840. I. 13-14.sz.
- 41, Tud. Gyűjt. id.h.

VI.

- 1, Allgemeine Literatur-Zeitung 1808. Nro. 121. ápr. 25.
- 2, Hazai és Külföldi Tudósítások 1808. 36.sz. jun. 4.
- 3, E problémakört bőven tárgyalja Heinrich Gusztáv bevezető tanulmánya: Kazinczy tübingiai pályaműve a magyar nyelvről 1808., Régi Magyar Könyvtár 37., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1916. c. kiadványban. Az innen vett idézeteket s adatokat a továbbiakban külön nem dokumentálok.
- 4, Vaterländische Blätter 1811. Nro. 58. 365-68.
- 5, Uo. Nro. 65. 387-91., Nro. 95. 573-75.

- 6, Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung 1813. Nro 49.
- 7, Uo. 1815. Nro. 46. 721.
- 8, Uo. 1816. Nro. 20-21. E cikket egy darabig Grimm-ének hitték a kutatók. Vö.: Mathias Murke, Eine Jacob Grimm fälschlich ungeschriebene Recension serbischer Volkslieder, Euphorion, 1904. 106-20.
- 9, Goethes Werke, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1903. I. Abth. Bd. II. 469.
- 10, Jagić: Neue Briefe... 797-98.
- 11, E kérdésről részletesen: Matias Murke, Goethe und die serbische Volkspoesie, Chronik des Wiener Goethevereins 1898. 114-15., Uő.: Die serbokreatische Volkslied in der deutschen Literatur, Archiv für slavische Philologie 1906. 381-85., Milović: Goethe, seine Zeitgenossen und die serbokreatische Volkspoesie, Leipzig, 1941.
- 12, Jan Kollár: Pamäti z mladšich rokov života, Tatran, Bratislava, 1950. 187-90.
- 13, Kropf Lajos: Goethe a magyar népdalról, Budapesti Szemle 1906. 356.k. 317-19.
- 14, Goethe, a világirodalom és Magyarországnak, Magyar irodalom--világirodalom, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. II. 288-89.
- 15, Kollár: id.m. 188-89.
- 16, Sziklay László: Jan Kollár magyar kapcsolatai Pesten, Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 174.
- 17, Milan Curčin: Das serbokreatische Volkslied in der deutschen Literatur, Leipzig, 1905.
- 18, Archiv... 370.
- 19, Nyári Pál nekrológiájában, Divatcsarnok, 1855. 54. 1075-76.
- 20, Mokos Gyula: Magyarországi tanulók a jenai egyetemen, Buda-

- pest, 1890. 99-101. Ezután viszont a szerb népdalkötetek egy Karadžić-dedikálta példányát forgathatták. Slavica-Auswahl-Katalog der Universitäts-Bibliothek Jena, II.2., Weimar, 1959. 36.
- 21, Goethes Werke XXIX., Stuttgart, Cotta, 1867. 210-48.
- 22, Turóczi-Trostler... id.m. 259.
- 23, Uo. 260.
- 24, Chinai literatura, Cikkek, bírálatok, jegyzetek II. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára.
- 25, A szerbus manier 1825-26. körül mutatható ki először Vörösmarty költészetében. Herváth Károly: A klasszikából a romantikába, kandidatusi értekezés, 820-21. MTA. Ki.
- 26, Levele Festetics Györgyhez 1816. november 15-én, Berzsenyi Dániel Összes Művei, Szépirodalmi, Budapest, 1956. 654.
- 27, Kölcsey Ferenc, Művelt Nép, Budapest, 1955. 170.
- 28, Eduard Winter: Eine Propagandistin der vergleichenden slawischen Literatur..., Talvj, Acta Litteraria V. 313-19.
- 29, Wilhelm Gerhard's: Gesänge der Serben, Leipzig, 1877. Einleitung
- 30, A "világirodalom" szó első előfordulása a Kisfaludy Társaság Évkönyvei 1844. évfolyamában. Turóczi-Trostler... id.m. 279.
- 31, A "Pályák és Pálmák" c. kötetben, Franklin, Budapest, 1886. 1-54.

VII.

- 1, Hasznos Mulatságok 1818. II. 135.
- 2, Tud. Gyűjt. 1818. VI. 123-24.
- 3, Pl. Haszn. Mul. 1823. II. 353-54.
- 4, Vitkovics Mihály Munkái I. 168.
- 5, Dr. Alapy Gyula: Kultsár István /1760-1828./ és könyvtára, Komárom, 1928.
- 6, Haszn. Mul. 1824. II. 348-51.
- 7, Uo. 1825. I. 41-45., 50-55.

- 8, Szücsi József: Szerb irodalom magyar nyelven, Belgrádi Hírek 1916. 88.sz., aug. 29.; Uő: Szerb költők magyarul. Budapesti Szemle 1929. 214.k. 340-72. Téves az az állítás, hogy Kölcsey Talvj és Gerhard fordításait használta. Az 1814-15-ben készült Kölcsey-tolmácsolások 10 évvel megelőzték a német műfordítók köteteit.
- 9, A világirodalom nagy eposzai, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1882. II. 22-23.
- 10, Franz Schams: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pesth in Ungarn, Pesth, 1821., Uő: Vollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt Stadt Ofen, Ofen, 1822. Ez utóbbi könyv előfizetői között találjuk a magyarországi szerb értelmiség javát, iskolafelügyelőket, papokat, tanítókat.
- 11, Hirnök 1838. jun. 7.
- 12, Regélő 1836. II. 542.
- 13, Hirnök 1839. jan. 17.
- 14, István Póth: Skroman k Sterijinom jubileju, Studia Slavica 1957. 433-35.
- 15, Waldapfel József: Balog István egykoru Karagyorgye drámája és a szerb színészet kezdete, Egyetemes Philológiai Közlöny 1932. 221-29., 1934. 114-22.; Várnai Péter: Egy magyar muzsikusz a reformkorban, Zenetudományi Tanulmányok II., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954. 291-95.; Bor Kálmán: Joakim Vujic és a pest-budai színjátszás, Filológiai Közlöny 1958. 352-57.
- 16, Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története, 1812-47., Budapest 1923. 205.
- 17, Bori Imre: Szerbia felfedezője, Híd 1964. 1082.
- 18, Iris 1825. 46-47.
- 19, Uo. 1826. II. 109-10.
- 20, Uo. 387., 390-91. Ugyanilyen jellegű: Wessely, Der Vampyr

der Südslawen, Iris 1826. II. 459-60.

- 21, Fried István: Cseh-magyar kapcsolatok a XIX. század első évtizedeiben, Filológiai Közlöny 1966. ~~1966. évi 157-66.~~
- 22, Pesth, 1826.
- 24, Uo. 1827. 301-02., 305-06.
- 25, Uo. 1828. 9-11., 13-15., 18-19., 21-22.
- 26, Serbische National-Spiele, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 1826. II. 88.sz. 465-69.
- 27, Die serbokroatische Volkslied... 322.
- 29, Részletesen Fried, Romy Károly György...
- 30, Bori Imre; id.m.
- 31, Néhai tudor... Romy György Károly ur urátn maradt Könyvek és Kéziratok Jegyzéke, Beimelnél Esztergonban /1851./
- 32, Das Mädchenraub... in Serbien, Archiv... 1824. II. 98-99.sz. 533-34., Serbische Sagen und Anecdoten, Uo. 534., Die Entstehung von Constantinopel, eine serbische Sage, Uo. 1825. II. 100.sz. 625., Serbische und türkische Sagen und Anecdoten, Uo. 1826. II. 83-84.sz. 441-44., Serbische National-Spiele, id.h., Zur Chorographie und Statistik von Serben, 1826. II. 95-96.sz. 508-11., Hochzeitgebräuche der Serben in Serbien, Uo. 97.sz. 514-18., Beitrag zur Kunde serbischer Gebräuche, Uo. 105.sz. 557-59.
- 33, Ueber eine Eigenheit der epischen Volkslieder der Serben, Botte von und für Ungarn 1834. Nro. 12.
- 34, Tót literatura, Haszn. Mul. 1834. I. 118.
- 35, Uo. 1835. I. 746
- 36, Felső-Magyarországi Minerva 1827. évfolyamában. A cikk részleteit ujjraközli, s Toldy cseh, szlovák, román kapcsolatait dokumentálja: A szomszéd népekkel... 177-83.
- 37, Vörösmarty Mihály Összes Művei, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. I. 727-28., 743-44. Horváth Károly jegyzetei.

38, A Villidal 1822-ben született, A hűség diadalma c. epikus költemény részekénté

39, Bajza József Összegyűjtött Munkái, Franklin, Budapest, 1900. VI. 164., 264., 265-66., 271, 457.

40, Szücsi József: Bajza József, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1914. 66., 213.

41, Először az Auróra 1832. kötetében jelent meg /109-10./, a SZÉPLAKI álnévvel aláírt Szerbus dalokkal együtt /318-20./

VIII.

1, Winter: Die Pflege... 179.

2, Pesten, 1816. IV. 183-97.

3, Elegie, Geschrieben zu Belgrad, am Grabe der Serbenlehrers Dosithej Obradovich, Iris 1828. 285.

4, V.: Neusatz, 9. November 1825., Uo. 1825. 176.

5, Uo. 1827. 366-67. Itt említjük Zipser András nekrológját a cenzor-korrektor Petrović Györgyről, Uo. 1828. 67.

6, Ez Pavlović-nak a szerb-magyar kapcsolatokat mindig szem előtt tartó elveinek köszönhető.

7, Halitsky Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Gyarapodásai, Tud. Gyűjt. 1834. I. 127.

8, Pirch Ottó utazása ⁷Serbiában, Tudománytár 1834. III. 222-24.

9, Zoran Konstantinović: Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro, M 54-67.

10, Csak 1839-ben 4 cikk szól a szerb fejedelemeiről: Haszn. Mul. 1839. I. 5-7., Társalkodó 1839. 211-12, 213-16., Uo. 281-82., 287-88., Hirnök 1839. szept. 26.

11, Szerb literatura, Tudománytár 1835. V, 217-20, Uo. 221-22.

12, Péterfi Mária: Hoblik Márton élete és munkássága, Budapest, 1937. 12.

- 13, Kölcsény Összes Művei I. 744.
- 14, Pl. Gradacsevics Husseinberg Eszéken, Társalkodó 1832. 367-68.
- 15, Uo. 1838. 305., 313-14., 317-18.
- 16, Tudománytár 1839. V. 233-51.
- 17, Szülők szeretete és félelme gyermekeik iránt, 279-80., 286-88., 294-96.; Aldala és Balsora, 337-41., 349-50.; Adelaida, a havasi pásztornő, 353-58., 361-66., 369-74., 379-81.; Egy pár papucs, 473-76.
- 18, Delo Dositeja Obradovića u svetskoj književnosztyi, Knyizsevnoszt 1961. 526.
- 19, Regélő 1837. 472.
- 20, S.: Magyarok kitüntetése Milosch hercegtől, Uo. 1837. 22.
- 21, Haszn. Mul. 1834. 394.
- 22, Hirnök 1838. jan. 26.
- 23, Fried István: Cseh-magyar kapcsolatok 1828-41. között, Filológiai Közlöny 1965. 397-98.

IX.

- 1, Közép-Európa, Tanú I. 130.
- 2, Filológiai Közlöny 1965. 389.
- 3, Gróf Széchenyi István Naplói III. Budapest, 1932. 671.
- 4, Hitel, Gróf Széchenyi István Válogatott Munkái, Franklin, Budapest, é.n. I. 71.
- 5, Uo. 76. s kk. lk.
- 6, Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban, Franklin, Budapest, é.n. 303.
- 7, Hadrovics László: A szerb nacionalizmus és a magyarországi szerbség, H. és é.n.
- 8, Naplói IV. 137.
- 9, Uo. 138.

- 10, Széchenyi... és Waldstein... 303-04.
- 11, Naplói IV. 139.
- 12, Levelei I. 1830. október 18-ról
- 13, Uo. október 12-ről /184./
- 14, 1830. I. 251-52.
- 15, Dunai utazás Pestről Orseváig, Tud. Gyűjt. 1833. IX. 11.
- 16, Belgrádi utazás 1834-ki májusában, Regélő 1834. II. 473-74.,
481-84., 489-93.
- 17, Uo. 270.
- 18, Társalkedő 1834. 407.
- 19, Széchenyi és a magyar romantika, ItK. 1961. 11.
- 20, 1836. 21.
- 21, Róla részletesen: Fried, Teodor Pavlović arcképéhez, Helikon
1965. 521-28.
- 22, Zaharia Karkaleki ajánlása... A szomszéd népekkel... 210.
- 23, Válogatott Munkái II. 243-78.

K.

- 1, Székács életrajzi adatait ld.: Fried István, Székács József és
Sopron, Soproni Szemle 1965. 81-84. és Gyulai Pál bevezetése a
Szerb népdalok és hősregék 2. kiadásához, Olcsó Könyvtár 574-76.
szám, Franklin, Budapest, 1887. 3-4.
- 2, Vörösmarty Mihály Összes Művei 17., Akadémiai Kiadó, Budapest,
1965. 248-51. A levelet közzétevő Brisits Frigyes nem azonosítja
Székács Józseffel a levélíró. Hogy Vörösmarty válaszolt volna-e
a levélre, arra semmi nyom nem utal.
- 3, Az eperjesi közzől alapos, szép tanulmány szól: Sziklay László,
A magyar szlavisztika gyermekkorából, Szeged, 1958.
- 4, Magyar fordítása tőlünk, A szomszéd népekkel... 238. Uo. rész-
let Haán Lajos kiadatlan emlékezéseiből, 237-38.

- 6, Jácint, Kassán 1836. 112-17. Sárosi Gyula: Kisebb költemények, prózai munkái és levelezése, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954. Bisztray Gyula bevezetése.
- 7, Szerb népdalok és hősregék, Pesten, 1836.
- 8, Az 1. jegyzetben id. cikkünk, 82-83.
- 9, A Nemzeti Hagományok-ban.
- 10, Az Austriai birodalomnak statistikai, geographiai és históriai leírása, Pesten, 1829. 112. Ugyanő megállapítja, hogy "ének-lés és tántz nélkül a Slavus el nem lehet" /Az orosz birodalom-statistikai, geographiai és históriai leírása, Budán, 1831. 2. kiadás, 118./.
- 11, Az Auróra, Akadémiai Kiadó, Budapest 1955. 132.
- 12, Literaturai Lapok 1837. 1-2.
- 13, Pressburger Aehrenlese 1836. 56.sz. 222.
- 14, Alois Hoffmann: Die Prager Zeitschrift "Ost und West", Akademie Verlag, Berlin, 1957. 287. Hofmann is vallja elődei tévedését, hogy Grimm Jakab már 1815-16-ban elkészítette a szerb népdalok prózai fordítását. Ezek szerzője -mint Mathias Murko félreérthetetlenül bebizonyította: Kopitar.
- 15, 1838. 826. hasáb.
- 16, 1839. I. 93.
- 17, Korsó föld, népmóda, Regélő 1837. I. 369.
- 18, Lant III. Debrecenben 1834. 104-18.
- 19, Remény, Zsebkönyv, Kolozsvárott, 1839. 136.
- 20, Csuka Zoltán: Délszláv népballadák, Faust, Pécs, 1946., Jugoszláv költők antológiája... 17-103. /A már említetteken kívül Jékely Zoltán, Kiss Károly, Nagy László és Weöres Sándor ajándékozott meg bennünket délszláv népénekek művészi tolmácsolásával/.

- 1, Die königliche Kron- und Bergstadt Iglo in der Zipser Ge-
spannenschaft, Vaterländische Blätter 1813. Nro. 28., Ismertető
1839. II. 38.sz. 605.
- 2, Uo. 1839. II. 26. sz. 413
- 3, E levelezést Fritz Valjavec tette közzé, Kopitars Briefwech-
sel mit Karl Georg Romy, München, 1942.
- 4, Der Staatsrath des Fürsten von Serbien, Pressburger Aehrenle-
se 1835. 26.sz. 107-08.
- 5, Der Spiegel 1836. Nro. 4.
- 6, Pressb. Aehr. 1836. Nro. 56.
- 7, Haszn. Mul. 1835. II. 22.sz.
- 8, Das Karlovitzet Weingebirge und der Karlowitzer Wein in Sir-
mien, Allgemeine Handlung-Zeitung 1830. Nro. 92. ^{366.} ~~1833~~, Auf
den Karlowitzer Wein, Luna 1833. Nro. 42. 175-76., A Karlovitz-
vidék és a Karlovitzileányok. Haszn. Mul. 1836. II. 225-27.
- 9, Pressb. Aehr. 1836. Nro. 68. 269-71.
- 10, Haszn. Mul. 1836. II. 241-43., 273-77., 284-88.; Gemeinnützi-
ge Blätter 1836. oktober 13., 16., 20., 23.
- 11, Szerb literatura, Haszn. Mul. 1837. II. 197-98., Pressb. Aehr.
1836. Nro. 73. 290.
- 12, Pannonia 1837. Nro. 81. 323.
- 13, Hirnök 1837. október 17.
- 14, Srpski Letopis. 1837. II. 94.
- 15, Friedl Romy Károly György... 7-9.
- 16, Uo. 10.
- 17, Uo. 9.
- 18, Pavlović levele. Idézi: Thim József, A magyarországi 1848/49-
iki szerb fölkelés története, Budapest 1940. I. 55.
- 19, Stúr Igazítása... Társalkodó 1841. I. 133.

- 20, Honművész 1836. 55.sz. 439.
- 21, Uo. 1837. II. 637.
- 22, Egy Bács megyei beszámoló említi, hogy a szerbek "szenvedélyes dalnokok". Szól a népi hangszerekről és táncokról is. A cikket színes kép egészíti ki. Regélő 1837. 246-47., 254-55.
- 23, Pesther Tageblatt 1839. Nro. 106-07.
- 24, Uo. II.Nro 198.
- 25, Uo. 1840. Nro. 149.
- 26, Intelligenzblatt der österreichischen Literatur 1818. Nro.54.
- 27, Erről részletesen Fried, Teodor Pavlović... 524-26.
- 28, Uo. 526-27.
- 29, A Pesti Hirlap pl. így kommentálja a szerb eseményeket: "Magyarhonnak nagyon is érdekében van, hogy Szerbiában béke és nyugalom legyen, s a pártok nyugtalanságai ne adjanak alkalmat EGY BIZONYOS BEFOLYÁSNAK növekedésére..." 1842. 659. /Kiemelés tőlünk/.
- 30, Athenaeum 1841. I. 48-49. sz.

XII.

- 1, Magyar és ~~déli~~ szláv... 54.
- 2, A szomszéd népekkel... 222. Csuka Zoltán fordítása.
- 3, Uo. 225.
- 4, E folyamat játszódik le, Ujvidék történetében is. Érdúj helyi Menyhért Ujvidék története, Budapest, 1894.

E helyen is ~~magyar~~ köszönetet mondok Horváth Károly, Póth István és Sziklay László tanár uraknak, valamint Kemény G. Gábor és Jan Čaplovič /Pozsony/ könyvtárosoknak, hogy munkámat tanácsaikkal segítették.